

# Pieter Daens

*Of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht*

*'Dat één gedachte u allen geleide en sterke: te weten dat gij te midden van al dit woelig strijden maar één soort vijanden hebt: zij die u uitbuiten... En maar één soort bondgenoten: zij die naast u en met u lijden.'*

Pieter Daens

*'Als de onrechtvaardigheid gewaarborgd wordt door de wet, dan is het tijd dat het volk, die grote rechtspleger, opstaat en met een stamp van de voet heel die boel van modder en onrechtvaardigheid omverwerpt.'*

Priester Adolf Daens

*'Alle arbeiders hebben voor allereerste plicht, elkaar te steunen in de strijd om het bestaan, en zich niet te laten verdelen door een hoop kluchtspelers.'*

Smid Lambrecht

*'...Leen ons gehoor en sluit u aan  
vereend kan niets het volk weerstaan  
Uit nood en leed u zien geheven  
dat is het doel waarnaar wij streven  
Aan u, o volk, de zegepraal.'*

Socialistisch strijdlid

# Woord vooraf

Dit boek is de vrucht en de last van een vijf jaar lang doorploegen van dag- en weekbladen, gaande van de jaren 1865 tot en met 1918, en van vele archieven en boeken, op het onderwerp – de sociale en politieke strijd in het fabriekstadsje Aalst – betrekking hebbend. Alles bij elkaar werden het zestienhonderd dichtbeschreven vellen, met feiten en jaartallen die geen mens konden interesseren. Drie maal opnieuw werd het hele boek herschreven, eerst onder titel *Fabriekstad Aalst*, en nu met uiteindelijke titel *Pieter Daens*.

Deze Pieter Daens werd als centrale figuur genomen omdat hij, zowel als dagbladschrijver en man met nimmer verflauwende liefde voor de kleine man, als mens met gevoel voor humor en met tevens inzicht van al het betrekkelijke in deze wereld, best door mij te benaderen en te begrijpen viel. Uit zijn bladen en uit allerlei boeken over hem en zijn broer pastoor Adolf Daens, werd zoveel mogelijk door hemzelf geschreven tekst gelicht, dit om zijn aard en wezen zo zuiver als maar mogelijk te benaderen.

Om dit soms letterlijk en haast schaamteloos overnemen verontschuldig ik me bij pater Van Isacker S.J. zonder wiens boek *Het Daensisme* het haast onmogelijk zou geweest zijn, de moeilijkheden te schetsen die pastoor Daens met de Kerk ondervond. Dezelfde verontschuldiging moet ik Luc Delaforterie aanbieden, die de beide werken *Pieter Daens* en *Priester Daens* schreef en als kleinzoon van Pieter Daens kon putten uit familie-archieven en overgeleverde verhalen. En tenslotte heb ik me in de geest te verontschuldigen bij Pieter Daens zélf, die eveneens een boek schreef over zijn broer, met titel *Priester Daens*. Verder moet ik toegeven ook de dagbladen *Vooruit* en *Het Laatste Nieuws*, de weekbladen *De Werkman*, *Land Van Aalst*, *Klokke Roeland*, *Het Recht*, *Dendergalm* en *Recht En Vrijheid* letterlijk geplunderd te hebben.

Tenslotte moet ook nog gezegd, dat hierdoor geen enkel woord fantasie in het hele boek te vinden is. Al het beschrevene is naakte nare werkelijkheid geweest, nog niet zo heel lang geleden. Er leven nog kinderen

en kleinkinderen van hen, wier daden hier beschreven worden, en voor velen moet het pijnlijk zijn de littekens van eens geslagen wonden te voelen aanraken. Toch ligt het niet in de bedoeling wie ook te kwetsen of in een verkeerd daglicht te stellen, maar integendeel zo objectief mogelijk deze strijd te beschrijven.

Misschien dat het een weinig zijn nut kan hebben, voor wie een vergelijking wil maken met de sociale en politieke strijd van vandaag... of van morgen.

L.P.B

Boek één

*De cijnskiezers*

## 1840-1884: Aan de Dender

Mijn naam is Pieter Daens, maar in het stadje Aalst, waar ik in 1842 geboren werd, spreekt men die naam in dialect uit als Pie Donsj. Rond die tijd was Aalst een haast nog middeleeuws stadje, met wallen en vestingen. Tussen de poorten, hoop en al een honderd hectaren, lagen nauwe stille straatjes waarover het geklingel van de beiaard en het klokgelui der Sintmaartenskerk traag en afgemeten de uren stuksloegen.

In de Kerkstraat woonde mijn vader, Lowieke Donsj, in een houten huurhuis dat de naam ‘het Zwitsers Huis’ droeg. Hij was gevelwitter en schaliedekker van beroep en stond als grapjas bekend. Eens had hij herstelwerken aan de toren der Sintmaartenskerk uit te voeren en stond deweerhaan bij ons in het werkhuis, om verguld te worden. Hij zei dan: ‘Wedden, dat ik me zo meteen op het haantje van de toren neerzet?’

Mijn moeder was Anna Maria Boon, een mutsenmaakster die er winkeltje hield en deze mutsen ook nog verkocht aan een kraampje op de zaterdagse markt. Zij was ernstiger van aard dan vader, vroom en ook spaarzaam. Zij schonk hem zes kinderen, drie meisjes en drie jongens, waaronder als laatsten Adolf en ik. Adolf werd geboren 18 december 1839 en ik drie jaar later, 10 juni 1842. Ik heb steeds naar hem opgekeken, al van in de dagen dat we van de Kerkstraat naar de drukke en rumoerige wijk De Kat liepen, waar we het vrijwel enige lagere schooltje der stad bezochten, dat beheerd werd door de Broeders der Kristelijke Scholen, maar in de volksmond de Katschool werd genoemd.

Adolf leek meer op moeder, stil, ernstig, ijvervol. Ik kon er niet aan verhelpen, maar ik had meer de aard van vader, babbelziek, guitig en steeds bereid om grappen uit te halen. Neen, ik was niet zo bijster gesteld op al maar ingespanssen studie en verspeelde soms wel eens een eerste prijs, door een grap of een kwinkslag die bij de Broeders niet in goede aarde viel.

Veel meer hield ik ervan door de straatjes te dwalen, langs de kromming van de rivier de Dender te slenteren en de buitenwijken te verkennen. Ik zag de wijk Schaarbeek met haar weiden en velden, ik waagde me in de wijk

Osbroeck met op haar moerasgrond dichte begroeiing van warrelhout, en aan de overkant van de Dender drong ik door tot de wijk Mijlbeek, wier bewoners men buitenlieden noemde, of zelfs minachtend 'deze van over de Rijn'.

Maar wat me meest boeide was het leven en lawaai langs de Dender, waar steeds meer fabrieken oprezen. Aalst matigde zich de naam van Keizerlijke Stede aan, maar bleek voorbestemd om gewoon een fabriekstadje te worden. Naast de kerken en kloosters schoten als giftige paddestoelen deze fabrieken uit de grond op. In het begin waren zij maar een schuur of bergplaats, maar als knaap kon ik reeds vaststellen, dat het niet meer de kerktorens waren die het stadje domineerden, doch hún rokende schoorstenen. Ik kon horen hoe niet meer het geklingel van de beiaard en het kleppen der Sintmaartenskerk de dagtijd bepaalden, maar het loeien der fabrieksirenen. Vanaf vijf en zes uur in de kille en nog duistere ochtend hoorde ik dit haast dierlijke huilen. Ik werd erdoor gewekt, en over de hobbelige stenen in de smalle straatjes hoorde ik het kleppen der klompen van mannen, vrouwen en kinderen, die zich naar de fabrieken repten.

Zelf heb ik het niet meegemaakt, maar uit kleurrijke verhalen van vader vernam ik, hoe deze fabrieken waren ontstaan en hoe de eigenaars, weldra 'de heren', zich tot almachtige heersers ontpopten. Ik hoorde allerlei fantastisch over Eliaert-Cools, over Jan Baptist Jolie, over kapitein Van der Smissen, die allen uit armoede het naburige stadje Ninove verlieten en naar Aalst kwamen afzakken. Zij hadden te Ninove gewerkt in primitieve huisbedrijfjes zonder toekomst, en snoven hier de geur van iets dat niet nader te bepalen was: een nieuwe economie, een nieuw politiek leven, een nieuwe tijd.

Vader vertelde ons over Eliaert-Cools, die als 20-jarige met zijn even jonge vrouwtje de stad kwam bewonen en op een verloren plekje grond, aan de kromming van de Dender, garen begon te spinnen, te bleken en te verven. Nog geen drie jaar later had hij reeds honderd arbeiders in zijn fabriek en haast evenveel thuisarbeiders die voor hem werkten. In 1850 – ik was toen acht jaar geworden – liet hij een stoommachine plaatsen, de

allereerste in de stad, en werd alles mechanisch ingericht. Zijn fabriek besloeg toen reeds het hele blok tussen de Oude Dender, de Stoofstraat en de Voldersstraat, en een groot deel der Pontstraat.

Toen zijn dochtertje Adelaide tien jaar was geworden, kon hij met het gewonnen fortuin het prachtige buitengoed Kasteel Overham kopen, een historisch erf met ruim zestig hectaren bos en tuin. Adelaide en haar jongere zusje konden erin stoeien en verloren dwalen. Toch vergat ze nooit hoe ze als kind de snelle opgang van vaders fabriek had meegemaakt, waar de loonslaven in vuil en stof werkten, door spinmolens werden gegrepen en de handen afgerukt, en in enge steegjes en besloten binnenkoertjes uitzichtloos verkommerden. Veel heeft zij erover verhaald, want haar echtgenoot – hij is lange tijd een mijner vrienden geweest – en ook haar zoon, bekommerden zich om het erbarmelijke lot van de fabrieksarbeider dezer negentiende eeuw.

Als achttienjarige was ze een zeer mooi meisje, ik herinner het me nog best, en liet haar vader een beeldhouwer komen om haar in marmer te vereeuwigen. Hij stelde haar voor als de Heilige Maagd... beeld dat ze niet elke dag onder ogen wenste te krijgen, want zogauw ze gehuwd was schonk ze het aan de Sintmaartenskerk, waar het nog steeds prijkt. Ik zal niet bitter worden, maar wie erbij neerknielt, knielt zonder het te beseffen voor de macht en de heerschappij der garenfabrikanten van de negentiende eeuw.

Kasteelbewoonster Adelaide trouwde een man, haar waardig: baron Paul de Bethune. Als dochter van een gewezen fabrieksarbeider mocht zij nu barones genoemd. Met haar echtgenoot bleef ze op Kasteel Overham wonen. Hij liet er vijvers graven, die hij langs grachten in verbinding bracht met de Dender... Iets wat hem in het stadje, waar men graag spotnamen geeft, de bijnaam van Baron Grachtwater bezorgde. Ik zei het reeds, hij is lange tijd mijn vriend geweest, en ik weet dat hij het de spotters niet kwalijk nam. Door zijn afkomst en het geld van zijn schoonvader klom hij vlug de politieke ladder op. Eerst lid van de provinciale raad, werd hij daarna senator.

De jongere zuster van Adelaide deed het even goed, of nog beter. Zij trouwde de zoon van een der rijkste families uit de stad, Jean Leirens, die na zijn huwelijk eveneens senator werd.

Maar zo heel veel kon Eliaert-Cools van het gewonnen fortuin niet genieten. Als 55-jarige stierf hij plots en werd de nalatenschap onder de beide dochters verdeeld. Op naam van baron Paul de Bethune kwamen tien huizen te staan, alle in de binnenstad, en ook Kasteel Overham dat nu aan tuin en bos, vijvers, weiden en landerijen goede 268 hectaren besloeg. Op naam van Jean Leirens-Eliaert kwam de fabriek te staan, en zij die er voor een hongerloon werkten noemden het van dan af 'de fabriek van Leirens'. Het ganse blok tussen de kromming van de Dender en het grootste deel der Pontstraat was zijn eigendom geworden.

Een nog fantastischer verhaal hoorde ik over Jan-Baptist Jolie. Hijzelf zei steeds, dat hij gewoon twijnder was geweest in een fabriekje te Ninove, maar achter zijn rug om werd gefluisterd, dat hij begon als doodarme leurder met garen en spelden: een schooier, die van deur tot deur aanklopte om zijn schamele koopwaar aan te bieden. Maar aan de Denderbrug, waarover de bewoners van de wijk Mijlbeek de stad bereikten, lag een mestvaalt die hij goedkoop en met gemak van betaling uit handen van het stadsbestuur kreeg en waarop hij een spinnerijtje bouwde.

Ik was zowat tien jaar geworden, toen het al uitgegroeid was tot een grote fabriek die hij Filature du Canal noemde, maar in de volksmond 'de fabriek van Jolie's' bleef. Ook hij liet een grote stoommachine plaatsen en alles groeide zo overrompelend vlug, dat er echt geen tijd was zich om veiligheid of zelfs een minimum aan hygiëne te bekommeren. In de spinnerijen stonden de vrouwen, meisjes en kinderen in wolken dwarrelend pluk, bijna dagelijks raakten handen vermorzeld bij het 'indraaien' en in werkplaatsen waar men omgeven was van natte dampen, kregen de meeste vrouwen een ziekte die men waterkanker noemde.

Wij schonken er in het stadje weinig aandacht aan, want veel raakte nog verdoezeld door een zekere gemoedelijkheid, waarmee het er in deze fabrieken-in-opkomst toeging. De vrouwen brachten in de levensgevaarlijke werkplaatsen hun kleinste kinderen van huis mee en lieten ze rondkruipen in vuil, stof en stank. En elk jaar gaf Jolie een feestje voor zijn arbeiders, op de onbebouwde rest van de mestvaalt, maar elk van hen moest eigen lepel en vork meebrengen. Wat niet belette, dat hij de volgende ochtend reeds in de

vroege uren aan de fabriekspoort stond, met in de hand een stok die hij dreigend ophief naar telatkomers.

Ook koning Leopold keek deze bedrijvigheid goedkeurend aan en sloeg de gewezen leurder tot ridder in de Leopoldsorde. Jolie bouwde steeds nieuwe hallen, tot de fabriek het ganse blok aan de Sintannabrug besloeg. In 1867 verschaftte hij werk aan 550 fabrieksarbeiders, en drie grote stoomtuigen dreven hen en de machines aan.

Alhoewel ik nog een knaap was en vooral aan spel en grapjes dacht, kon het me niet ontgaan hoe deze fabriekseigenaars stilaan de nieuwe adel van de stad werden. Ik had het meegemaakt hoe de dochter van Eliaert-Cools barones werd, ik kon nu zien hoe de zoon van Jolie een der dochters van baron Van der Noot de Vreckem trouwde. De kinderen der Aalsterse garenfabrikanten gingen op kastelen wonen: zoon Eugeen Jolie betrok met Elisa Van der Noot de Vreckem het Kasteel Ter Linden, en zijn zuster, Marie-Françoise Jolie, trouwde de zoon van een der oudste families der stad: Alexander-Andreas Van Langenhove, die gemeenteraadslid werd, voorzitter van de handelsrechtbank en burgemeester der stad. Mevrouw Van Langenhove-Jolie bewoonde toen het mooiste herenhuis der ganse stad, het beroemde Huis Van Langenhove, waar zij als burgemeestersvrouw optrad.

Misschien verveel ik u wel met het relaas dezer fabriekseigenaars, maar toch moet ik het nog even over kapitein Van der Smissen hebben, die het nog vlugger voor de wind ging dan Jolie en Eliaert-Cools. Hij slaagde erin te trouwen met de Aalsterse Sidonie Plas, een meisje dat niet alleen vijftien jaar jonger was dan hij, maar dat ook nog over een enorme bruidschat beschikte: hectaren grond, tot diep in de wijk Sintjob. Met haar ging hij een prachtig herenhuis op de Kastanje Vesten bewonen, waarachter zich diep hun grondgebied uitstreckte. Een groot deel van het domein bleef tuin en lusthof, waarin hij een uitgestrekte vijver liet graven, en de rest werd een katoenfabriek en een garentwijnderij. Hierdoor kwam dan op deze mooie laan met kastanjabomen, waar alleen maar voorname herenhuizen stonden, ook nog als een vloek de fabriekspoort van Van der Smissen uit.

Hij werd voorzitter van de liberale kring en als zodanig kapitein der burgerwacht. Hij verhovaardigde zich zo erg over deze titel, dat iedereen,

binnen en buiten de fabriek, hem niet als 'meneer' maar als 'kapitein' had aan te spreken. Die naam is gebleven, ook nu nog. De Kastanje Vesten heet sinds lang Keizerlijke Plaats en de fabriek kreeg de naam Filature Imperiale, maar wie er werkte bleef het de 'fabriek van Kapiteintjes' noemen.

Bij zijn dood gingen de beide oudste zonen, Adolf en Prosper, de fabriek verder uitbaten. Ondanks alle tegenslag erfden zij drie herenhuizen, de katoenfabriek en garentwijnderij, en elf hectaren grond... alle in de middenstad en steeds hoger in waarde stijgend. Bij verkoop zou elke vierkante centimeter met goud worden belegd.

Maar Jemie, Eliaert-Cools en Van der Smissen werden nog overtroefd door een man die uit het noorden van Frankrijk kwam opdagen, Johannes-Carolus Cumont. Hij trouwde eveneens met een Aalsterse, een De Clerck – de familie zou zich later Leclerck noemen – en begon als hophandelaar geld bijeen te rapen om in 1829 in een eigen fabriekje garen te bleken. In 1854 – ik doorliep toen als twaalfjarig knaapje de laatste klassen in het Katschooltje – bezat Cumont reeds in diezelfde wijk Sintjob, naast het grondgebied van Van der Smissen, een katoenfabriek, een garentwijnderij en -ververij, pakhuizen en magazijnen. Dit alles reikte eveneens tot aan de Kastanje Vesten, waar een hele reeks herenhuizen met tuinen zijn eigendom werd.

Als in 1892 aan enkele arbeiders de medaille Tweede Klas werd uitgereikt, deelde ik in mijn bladen niet zonder ironie mee, hoe een der gedecoreerden met oude bevende stem zei, dat hij de heren Jemie, Leirens en Cumont met het fabriceren van garen had weten beginnen... 'Hun schaapjes zijn op het droge, maar ondanks mijn decoratie zal ik vandaag een blote aardappel moeten eten.'

Ondertussen leefde het stadje haar haast nog middeleeuws bestaan verder. Misschien was ik toen reeds een uitzondering door op vrije dagen langs de Dender te slenteren en mij aan deze fabrieken te interesseren. Maar op school moest ik dan met bewondering toezien, hoe broer Adolf alle eerste prijzen had weggekaapt. Vader had hem graag aan zijn zijde zien opstappen om gevels te witten en daken te herstellen, maar men kwam aandringen om hem te laten voortleren. Ook pater jezuiet Van Iseghem, steeds op wandel met een hondje, kwam bij ons thuis aanlopen om te zeggen, dat men Adolf

naar het college der jezuiten in de Pontstraat moest sturen. Ik weet nog, dat ik met ontzag naar die lange pater met zijn hondje opkeek, vooral omdat hij in de stad de bijnaam van 'de liberale pater' had... want hij bracht bij voorkeur bezoek aan de rijke liberalen en garenfabrikanten der stad. Ik geloof dat broer Adolf nog meer onder de indruk kwam, want ook hij is later iets als een 'liberale pater' geworden. In elk geval, vader snoerde de buikriem dan wat dichter aan en stuurde Adolf naar het college der jezuiten, 'om hem zijn geleerdheid te geven'.

Met dit voorbeeld voor ogen voelde ook ik er niets voor, gevels te witten en daken te herstellen. Liefst dwaalde ik nog steeds in de stad rond om alles te bekijken, alles te beluisteren. Er verschenen reeds enkele weekblaadjes en 'gazetten' en dat was wat me lokte: nieuwtjes te verzamelen, ze met het gepaste commentaar en de nodige humor op te schrijven en te drukken. Als leerjongen kwam ik dan in de drukkerij Goemaere, in het Peperstraatje, en tot mijn dertiende en veertiende jaar mocht ik naar drukinkt ruikende bladen proeflezen. Ik moest nog ongeduldig wachten, om zélf te mogen schrijven over alles wat gebeurde... om het kleur en leven te geven, het op te smukken met een grapje en een geestig woord en een stijl te veroveren die nu nog, zoals ik bekende letterkundigen hoor zeggen, het lezen van mijn vergeelde bladen tot een genot maakt. Iets wat me dan een late troost is.

Wat me als aankomend dagbladschrijvertje niet kon ontgaan, was het aanleggen van de spoorweg tussen hoofdstad Brussel en badstad Oostende, met een halte te Aalst. Het hele stadje raakte er ten andere door opgewonden. Oorspronkelijk was het de bedoeling deze 'ijzeren weg' buiten de stad aan te leggen, doch door allerlei grondspeculaties der rijke families – en vooral der garenfabrikanten – kwam de spoorweg dan midden in de stad en bleef hij daar tot de huidige dag bekneld liggen, zonder plaats voor uitbreiding van het station en als eeuwige ontsiering der stad. Op een zondagmiddag in juli 1856 – ik was dan veertienjarig proeflezertje – zag ik de eerste trein stoppen. Salvoschoten werden gelost, en burgemeester en schepenen legden zich plat op de buik neer, om onderaan het mechanisme van de locomotief te kunnen zien.

In de omgeving van het station werden gronden aangekocht – zij hoorden voor het grootste deel toe aan de familie Cumont-De Clerck, de garenfabrikanten – om er straten en pleinen aan te leggen.

En nu de spoorweg er was, begon men ook de kromming van de Dender recht te trekken. Men liet de bocht van de rivier voor wat die was, en groef een recht stuk tussen Zeebergbrug en Sintannabrug. De lap verwilderde grond, tussen de Oude Dender en het nieuwe Kanaal, werd meteen door het volk ‘het eiland Chipka’ genoemd. Maar als alles voltooid was, had men rechtstreekse verbinding met het kolenbekken van Charleroi... het is te zeggen, de fabrieken. Want nogmaals waren het de machtige garenfabrikanten, gemeenteraadslid geworden, burgemeester of schepen, kamerlid of senator, die voor dit alles zorgden om nieuwe mogelijkheden te scheppen voor hun bedrijven. Het had voor gevolg, dat weer nieuwe fabrieken naast de bestaande verrezen: nieuwe garenfabrieken, dweilen- en dekenfabrieken, weverijen, kousenfabrieken en een drietal fabrieken van glucose.

In de lente van 1873 bezocht koning Leopold de stad en zegde de burgemeester hem: ‘Sire, onder uw regering heeft onze stad een aanzienlijke ontwikkeling gekregen. Wij zijn gelukkig te kunnen zeggen, dat koophandel en nijverheid zich in een bloeiende toestand bevinden.’

Dat er ontzettende crisis dreigde, en dat in de stad ook nog honderden fabrieksarbeiders een kommervol en haast nog dierlijk bestaan leefden, kwam niet ter sprake. Maar dit laatste was zelfs tot mij nog niet volkomen doorgedrongen.

Over mijn moeder moet ik zeggen, dat zij eenvoudig christelijk was, zonder overdrijving. Veel zou later ik mijn denkwijze en mijn opvattingen veranderen, maar die christelijke grondslag ‘zonder beslag of overdrijving’ bleef me immer bij. Trouwens, in de jaren 1860 kon men dit over haast alle inwoners zeggen, zelfs onder de felste liberalen trof men heel wat christenen-zonder-overdrijving aan. Pas later zou de strijd tussen klerikaal en antiklerikaal beginnen oplaaien... en ook hier gaven dan de garenfabrikanten de toon aan. Veelal was hun verschillende politieke of

godsdienstige denkwijze niets anders dan gewoon een concurrentie van fabrieken.

De liberale fabrikanten waren onbetwistbaar meester van de stad: Jemie, Cumont en Van der Smissen zaten als liberalen in de gemeenteraad, waren burgemeester of zetelden in het parlement. De katholieke fabrikanten wisten zich benadeeld en bedreigd. Zij haalden dit nimmer als argument aan, maar slingerden de liberalen naar het hoofd geuzen en frammasons – vrijmetselaars – te zijn. Ook ik was katholiek en deelde in die mening. Pas veel later zou ik inzien, dat het liberale stadsbestuur zich niet al te haatdragend tegenover de godsdienst had aangesteld. Het richtte onder andere op de begraafplaats een gedenksteen op, ter ere der gasthuisnonnetjes, bezweken bij het tekeergaan ener cholera-epidemie en met deze inscriptie: ‘Door de bevolking van Aalst, als blijk van eerbied en erkentelijkheid aan de Aardse Engelen, welke de walgelijkste ziekten bestreden.’

Al was garenfabrikant Jemie steunpilaar der liberale partij, op het doodsprentje zijner echtgenote kon men deze tekst in het Frans lezen: ‘Bid voor de zielerust van dame Marie-Anne Peeters, echtgenote van meneer J.B. Jemie, overleden te Aalst en bijgestaan door de laatste sacramenten.’ Ook al was de oude Van der Smissen liberaal gemeenteraadslid en voorzitter van de cercle liberale, het belette zijn vijftien jaar jongere echtgenote niet, zeer christelijk te zijn. Ik heb de anekdote meer dan genoeg gehoord en zelf verhaald, hoe mevrouw Sidonie Van der Smissen-Plas de blauwe vlag, die haar man bij een overwinning der liberalen uithing, rond een Mariabeeld drapeerde en aan het open vensterraam plaatste, als de processie van Halfoogst aan haar woonst op de Kastanje Vesten langskwam.

Maar het meest typische dat ik meemaakte: de vroegere burgemeester der stad, de liberale baron Van der Noot de Vreckem, die inderdaad een ‘frammason’, een logeman was, had zes dochters... drie ervan huwde hij uit aan zonen van vooraanstaande katholieken en drie aan zonen van vooraanstaande liberalen. Haast allen waren het zonen van garenfabrikanten, en hierdoor hoorde om zo te zeggen de ganse garendindustrie van het stadje aan één en dezelfde familie toe.

Misschien moest ik nu in eerste plaats aandacht vragen voor het erbarmelijke en haast nog dierlijke bestaan dat voor de fabriekslaaf was weggelegd, maar ik kan hieraan moeilijk beginnen als ik niet de strijd tussen liberalen en katholieken heb geschetst... Strijd waaraan ik heel in het begin tegen wil en dank en, als ik het zeggen durf, op ook nog ietwat verkeerde wijze, heb deelgenomen. De liberale heerschappij had haar hoogtepunt bereikt en iedereen die ogen had, kon zien, dat de tijd der katholieke heerschappij nu zou beginnen. Het liberale blad *Het Verbond van Aalst*, gesticht met het geld van garenfabrikant Cumont, verloor elke week lezers en velen in hun kamp begonnen kazak te keren.

Ik was toen nog een piepjonge man, die letterkundige ambities had en me weinig of niets met politiek bemoeide. Ietwat meesmuilend keek ik het aan, hoe heel wat gematigde liberalen erop wezen, dat ook zij 'christelijk' mochten genoemd... en met christelijk wilden ze dan zeggen, half en half katholiek. Zo de olieslager Leo Gheeraerds, de jonge advocaat Van Wambeke, de drukker Pier Van de Putte. Ze pakten met een eigen weekblad uit, dat ze *De Denderbode* noemden, en weldra kon niemand meer uit hun proza opmaken of ze nu liberaal dan wel katholiek moesten genoemd. Pier Van de Putte gaf het blad uit, en in de kolommen ervan werd de lof gezongen van de jonge advocaat Victor Van Wambeke, die naar de katholieken wenste over te lopen om bij hen een parlamentszetel te bemachtigen. Ach, misschien wel op aandringen der liberale garenfabrikanten tot wier familie hij behoorde, en die hun macht en fortuin ook onder desnoods een katholiek bestuur wensten verzekerd te zien.

Zijn vrienden, de andere overgelopen liberalen, gaven hem de raad eerst bezoek te brengen aan de bisschop van Gent. Het was geen gemakkelijke stap, want iedereen wist nog hoe hij als liberaal student aan de universiteit nog weest ruiten was ingooien in het bisschoppelijk paleis. En iedereen wist bovendien, hoe hij als jonge liberaal met de dochter van burgemeester baron Van der Noot de Vreckem was getrouwd, dit om als liberaal zijn politieke loopbaan verzekerd te zien. Hijzelf vond er nu graten in, maar omdat zijn vrienden zegden 'dat 't moest' trok hij schoorvoetend bij de bisschop. Zijn kandidatuur bij de katholieken werd aanvaard, hij kwam op hun lijst. En wat meer was, hij werd ook nog verkozen.

De ironie van het lot wou, dat zijn nog steeds liberaal gebleven familielid, garenfabrikant Cumont, hierdoor in het zand beet en zijn zetel aan hem moest afstaan. De ironie, zeg ik, maar nu, vele jaren later, vraag ik me af of het niet het vooruitzicht der garenfabrikanten is geweest. Want liberaal of katholiek, de parlamentszetel was in handen der familie gebleven.

Enkele katholieken van de oude stempel, en vooral pastoors, zagen in deze vermomde liberalen een gevaar. In 1860 pakten zij op hun beurt met een weekblad uit, met naam *Het Land van Aalst*. Van week tot week gingen beide bladen, *Land van Aalst* en *Denderbode*, hatelijker over elkaar schrijven. Het werd een vete die nimmer meer zou bijgelegd.

Ik was toen een achttienjarige jongeman, die niet zo heel veel belangstelling koesterde voor de rivaliteit en het verschil in opvatting der beide bladen. Maar ja, ik had nu eenmaal de stiel van drukker-opsteller aangeleerd en dank zij mijn oudste broer, ook een pastoor, mocht ik in hun blad beginnen schrijven. Ik liet zoveel mogelijk de politiek voor wat zij was en schreef in hoofdzaak een 'Lopend Nieuws': alles wat ik in ons stadje en elders had opgevangen, doorspekt met spreuken, toespelingen en grappige opmerkingen. Ik schreef ook enkele verhaaltjes en hielp in 1864, in het katholieke burgerlokaal der Korte Zoutstraat, een kring van vooral letterlievenden stichten, die wij De Vriendschap noemden. Ook baron Paul de Bethune, bewoner van Kasteel Overham, werd lid ervan. Wij kozen het jaar daarop een andere naam voor onze kring, het Davids Genootschap, en besloten toen iets nadrukkelijker als vlaamsgezinden op te treden. Wij noemden ons 'Vlaams en katholiek'.

Dr. Isidoor Bauwens, schrijver van een heldenepos, hield het verslagboek bij en pende neer wat wij baron de Bethune op de eerste bijeenkomst hoorden verklaren: 'Ik zal alles doen wat mogelijk is, om mijn kinderen onze moedertaal aan te leren.' Ik moet het met nadruk zeggen, het waren ongewone woorden in het Vlaanderen van die dagen, en vooral dan uitgesproken door een baron... maar deze houding moest voor een groot gedeelte toegeschreven aan zijn echtgenote, Adelaide Eliaert, die als dochter van een gewezen fabrieksarbeider alleen Vlaams had gehoord en gesproken.

En ik kan het nu gerust zeggen, dan alleen nog het dialect uit de streek van Ninove.

Mijn vrienden van de letterkundige kring waren allen katholieken van de oude stempel, die weinig of geen contact wensten met die nieuwbakken katholieken van het blad *De Denderbode*. Wij noemden ze politieke arrivisten, die slechts de verovering van het stadhuis op het oog hadden: burgemeester te worden, eerste schepene, of desnoods dan maar gemeenteraadslid. Met mijn vriend baron de Bethune keek ik vanop afstand toe, hoe Victor Van Wambeke, Leo Gheeraerds en Pier Van de Putte zich elke dag wat onbeschaamder als de katholieken opwierpen.

Ze kregen ook nog steun van een vechtlustige jongeman, de 22-jarige Achiel Eeman, die een stoottroep oprichtte met naam De Bokkenrijders. Hij zou later ook nog met andere stoottroepen uitpakken, die hij de bedenkelijke namen van De Motten en De Waterratten gaf, en die hij telkens bewapende met stokken, om andersdenkenden ermee te kunnen neerknuppelen.

Wij konden het aanzien hoe de Bokkenrijders de ene politieke overwinning na de andere behaalden. Daar in ons kiesstelsel van die dagen geen evenredige vertegenwoordiging bestond – wie méér dan de helft der stemmen behaalde werd heer en meester, zonder ook maar in het minst rekening te moeten houden met deze, die minder-dan-de-helft hadden bekomen – slaagden de Bokkenrijders erin met slechts een zeer kleine minderheid de liberalen uit het stadhuis te verjagen. Victor Van Wambeke bereikte zijn doel: hij kon de schoonzoon van garefabrikant Jolie, burgemeester Van Langenhove, een trap geven en zélf in de langbegeerde zetel plaatsnemen.

Als burgemeester nam hij zijn intrek in een herenwoning met gevel in Empirestijl, op de Kastanje Vesten. Dit mooie huis bevond zich naast de nieuwere maar even indrukwekkende woning van de liberale garefabrikant Van der Smissen, die eveneens uit de gemeenteraad weggeborsteld was... doch waarmee hij zeer nauw bevriend bleef. Het fortuin van Van Wambeke groeide aan: buiten deze herenwoning bezat hij weldra in de stad nog vijf

andere huizen met tuin, en kon hij zich te Baardegem een buitenverblijf veroorloven, met tuin en bos, weiden en land, van zowat twintig hectaren.

Wij, leden van het Davids Genootschap, legden ons bij de heerschappij der Bokken neer. Uiteindelijk waren we immers allen katholieken en was het dank zij hun meedogenloze strijd, dat wij van de liberalen verlost raakten. Maar vrienden werden we niet. Later zou ik in mijn bladen nog dikwijls genoeg schrijven, dat de zogenaamde katholieken die de stad beheersten, alleen maar vermomde liberalen waren.

En de liberalen zelf? Ook die konden maar niet vergeten, dat Van Wambeke als liberaal begon en slingerden hem te pas en te onpas het scheldwoord ‘kazakdraaijer’ naar het hoofd. Zij dreven de spot met hem, als hij zich als katholiek voorman naar de Sintmaartenskerk moest begeven, om er de zondagmis bij te wonen: ‘Meneer Van Wambeke, ge moet maar één keer in de week naar een gezongen mis – en dan zit ge nog vele zondagen van ’t jaar op uw buitengoed te Baardegem – en zie eens hoe ge u daar verveelt! Als we u op uw stoel zien wringen, langs alle kanten rondkijken en hoofdknikjes geven, en zelfs gestolen een knipooje werpen naar anderen van uw slag... wel, dan hebben we algelijk medelijden met u.’

Terwijl wij in ons letterlievend genootschap lezingen uit eigen werk hielden, gaf burgemeester Van Wambeke van die feestjes met liefdadig doel. Hij liet dan bekende toneelspeelsters en zangeressen optreden, die hij na het feest bij zich aan huis uitnodigde, voor een uitgelezen maal waaraan ook zijn vrienden deelnamen. Een dezer zangeresjes was nog Alice Renaud geweest, een juffertje van niet onbesproken gedrag, waarvan men later zou horen dat ze nog model had gestaan voor de befaamde tekenaar van naaktfiguren, Félicien Rops. Van Wambeke liet nooit na ook de vrienden van vroeger te vragen, de liberale garenfabrikanten. Als deze Alice Renaud er was, nodigde hij ook de zonen van buurman Van der Smissen uit, en raakte de jongste, Gustaaf, tot over de oren op Alice verliefd. Hij zou haar later trouwen, en dan in een vlaag van jaloesheid neerschieten.

Vanaf die dagen kwamen wij katholieken onder dezelfde noemer ‘Bokken’ terecht. Vanaf die dagen verscheen de traditionele Bok in alle stoeten en fladderden de gele vlaggen met gehoornde bokkekoppen boven de

spookachtige fakkeloptochten. We werden oppermachtig, en alleen vanop geraadzame afstand zou nog eens een tegenstrever 'stinkende bok!' durven roepen. En vanzelfsprekend werd het weekblad der Bokken, *De Denderbode* van Pier Van de Putte, als officieel partijblad erkend. Hij die eens liberaal was, en nu de felste katholiek, liet zijn zoon Willem voor pastoor leren en ging na gewonnen fortuin bij die zoon te Denderhoutem inwonen. Het blad *De Denderbode* liet hij over aan zijn andere zoon, Clemens, die dan 33 jaar was geworden.

We moesten het aanzien hoe deze Clemens, wiens vader medestichter was geweest der liberale alliance, zich in zijn blad nog katholieker dan de paus begon voor te doen. Ook de liberalen konden hem hierom op de korrel nemen: 'Hij zou zich doodgelopen hebben om de liberalen te behagen, maar zowel gekrenkte hoogmoed als persoonlijke belangen deden deze familie kazak keren.' Hun verachting voor hem ging zelfs zo ver, dat ze haast nooit meer zijn naam noemden, maar hem meestal als 'de Scheve' tituleerden, of 'Scheef-ga-weg', waarmee ze niet alleen zijn scheve politieke houding bedoelden, maar ook een lichaamsgebrek dat hem eigen was. Trouwens, ook ik zou hem later in mijn bladen 'Scheef-ga-weg' noemen.

Tot dan toe had ik in het blad *Land Van Aalst* een passieve rol gespeeld, grapjes opgedist, anekdoten verteld en mengelwerken geschreven. Rond 1870 zag ik kans, er mijn eigen blad van te maken. In de familie had ik er voortdurend op aangedrongen aandelen van het blad op te kopen, en toen de drukker van het blad overleed werd mij, als 25-jarige, opgedragen die taak over te nemen. Ik vestigde mij in de Molenstraat, als 'drukker-uitgever'. De verhouding tussen mijn blad en dat van Clemens Van de Putte werd er niet beter op, de al jarenlang broeiende onenigheid dreigde nu openlijk vijandschap te worden. Maar gaf het stadsbestuur de voorkeur aan *De Denderbode*, mijn blad mocht zich op veel meer lezers beroemen. Het ligt niet in mijn bedoeling mezelf bloemetjes toe te werpen, maar mijn stijl, mijn manier van voorstellen, sprak tot iedereen. Weldra waren meer dan de helft der aandelen in mijn handen, de zoon van de arme gevelwitter werd een welstellend man.

In 1872, ik was dan dertig jaar geworden, begon ik ook nog een tweede weekblad uit te geven, dat ik *De Werkman* doopte. Dit blad sloeg nog beter

in dan *Het Land Van Aalst* en werd een echte goudmijn. Als toch maar een lokaal blaadje had het spoedig een fantastische oplage van om en bij de 25.000 exemplaren. De liberalen lieten echter meer dan een keer doorschemeren, dat ‘mijn blad er gekomen was dank zij het geld der jezuiten’. Het mag wel een tikkeltje overdreven genoemd, het was alleen mijn broer Adolf, inderdaad pater jezuiet geworden, die er enkele aandelen in had en me af en toe met het opstellen ervan hielp. Tenslotte wist ik best genoeg, tot wat ik wel of niet in staat was... ik mocht een vlot schrijver en olijk verteller genoemd, maar niet zo’n geleerd man als mijn broer. Wie kan het me dan kwalijk nemen, dat ik bij moeilijke beslissingen hém raad ging vragen?

Toch bleef het me op de lever liggen, dat de liberalen schreven: ‘We weten wel, Pieter, dat ge niet verantwoordelijk zijt voor al wat in uw blad komt, ge zijt daarvoor te onnozel en te braaf. Maar zie, de jezuiten hebben u bevolen u als opsteller van het blad uit te geven en ge tituleert u dan ook als zodanig.’ Ik antwoordde er alleen op, dat ikzelf instond voor een groot deel van de inhoud, ‘maar verder werd bijgestaan door enige mannen die voor leuze hadden: eerlijkheid en vrijheid’. En wie die mannen ook waren, tot de officiële katholieken die het stadsbestuur in handen hadden, behoorden ze in geen geval.

Even leek het erop, of burgemeester Van Wambeke in het arrondissement de grote man der katholieken zou worden. In de stad zelf werd hij als zodanig versleten, vooral omdat hij op een banket of een Te Deum een indrukwekkend figuur sloeg, doch in het parlement bleek hij een grote lantaarn met een veel te klein lichtje. Voor de kamerverkiezingen van 1874 waren de katholieken verplicht, op zoek te gaan naar iemand die als vertegenwoordiger van het arrondissement Aalst in de Kamers de eerste viool kon spelen.

Vanuit Brussel kwam dan een man opdagen, die zijn kans als politiker wou grijpen. Het was de 37-jarige Charles Woeste. Hij kwam in de stad zijn opwachting maken, al wist hij niet best bij wie. De Bokken hadden niet zoveel met hem op, want hij was een indringer die Van Wambeke naar de tweede en misschien wel de derde plaats zou terugdrijven. De geestelijkheid

had nog minder met hem op, want hij stamde uit een protestantse familie. En voor ons, die katholiek en vlaamsgezind waren, was hij een Waal die ook maar geen enkel woord Vlaams verstond. Zijn enige kans lag bij de rijke families der stad, de garenfabrikanten, wier bedrijven hij op nationaal vlak zou kunnen steunen. Woeste beging echter tóch nog een vergissing... in plaats van aan te bellen bij senator Leirens, de machtige katholieke garenfabrikant, begaf hij zich eerst nog naar het kasteel van diens schoonbroer, baron Paul de Bethune. Maar hoe kon hij weten, dat die baron lid was van ons Vlaamsgezind genootschap? En als ik het zeggen mag, hoe kon hij vermoeden, dat baron de Bethune de toestand liefst ongewijzigd zag, om later zijn eigen zoon Leo tot grote voorman der katholieke partij te zien aanduiden?

Paul de Bethune vond het meer dan vervelend, dat die vreemdeling juist hém uitkoos, en toen Woeste het einde der lange oprijlaan van Kasteel Overham bereikte, vond hij daar het hek gesloten. Nimmer kon hij deze dag vergeten, toen hij bij de Bethunes had aangebeld en niet was binnengelaten. Hij ging de lange weg terug, was moe en hongerig, en werd dan buiten alle verwachting met open armen ontvangen door Jan Moyersoen, een hophandelaar die fortuin aan het maken was. In een Aalsters-Frans zei Jan Moyersoen opgetogen: 'C'est vous notre homme!' Ik hoorde vertellen, dat de vierjarige Romain Moyersoen met ontzag opkeek naar die meneer uit Brussel en vooral onder de indruk kwam van diens krakende schoenen. In elk geval, jaren later zou Charles Woeste door dik en dun Romain Moyersoen steunen en de zoon van baron de Bethune zoveel mogelijk dwarsbomen.

Jan Moyersoen deed nog iets meer voor de vreemdeling: hij bracht hem in contact met andere lieden die fortuin aan het maken waren, met grootgrondbezitters en fabrikanten, en met tenslotte ook nog de Bokken. Woeste wist hen te overtuigen, en als man die geen woord Vlaams begreep kwam hij dan op de lijst der katholieken van het arrondissement Aalst, en werd hij ook verkozen. Maar was en bleef hij de grote man der katholieken, hij zou het steeds op een of andere wijze met de familie de Bethune aan de stok hebben. Zij zouden hem gedogen, maar als hij officieel naar Aalst kwam waren zij nooit eens op de plechtigheid aanwezig.

Dat Woeste zijn boontjes erop te week legde om minister te worden, bleek heel duidelijk. Als vertegenwoordiger van Aalst zou hij nooit wat voor het arrondissement of voor de stad bepleiten, maar alleen ernaar streven de ongekroonde koning van de katholieke partij in België te worden.

Wat Van Wambeke betrof, die was van een te zware last ontslagen. In de Kamer zou hij nog heel weinig het woord voeren. Tegenstrevers vertelden spottend, dat hij maar één keer de mond opende... toen hij in de tocht zat en tot een zaalwachter schreeuwde: 'Fermez la porte!' Dit laatste was enigszins overdreven, hij voelde zich niet in staat een belangrijke redevoering te houden, maar bleek een onvermoeide onderbreker en roeper van 'bravo', 'allons-donc' en 'oh-oh!' Om de waarheid te zeggen, ik zag en hoorde dat alles wel, maar ik maakte me er nog niet druk om. Het was net die dagen dat ik trouwde met Louise, de dochter van een welstellend man, de huidevetter Philips Mayart. Het opstellen en uitgeven van twee weekbladen had me helemaal opgeslorpt, en zodoende was ik reeds 33 jaar geworden terwijl Louise er pas 21 was. Maar het grote verschil in leeftijd telde niet. Mijn schoonvader behoorde tot onze groep van katholieke Vlaamsgezinden, was een trouw lezer mijner bladen en steunde mijn bedrijf zoveel hij kon. Hij beschikte over verscheidene huizen in de Achterstraat – een inderdaad smal en donker achterstraatje, dat van de Sintmaartenskerk naar de Werf liep – en een ervan was een groot pakhuis, dat aan de Oude Dender paalde en uitzicht gaf op de Werf. Hij liet dit pakhuis voor mij tot drukkerij inrichten.

Hier kon ik mijn bedrijf volledig ontplooiën en had ik me ook niet meer te bekommeren om de financiële rompslomp ervan. Mijn jonge vrouw verzorgde de boekhouding van de steeds succesrijke en winstgevendere zaak. En gelukkig voor mij: boekhouding was het laatste waarvoor ik aandacht had. De drukkerij Daens-Mayart bloeide in volle heerlijkheid en ikzelf kon nu rustig een praatje voeren met de melkboer, met Janbattist die mijn bladen op naburige dorpen aan de man bracht, en verwerkte al deze praatjes in mijn Dagklapper: babbeltjes over weer en wind, en wat me verder nog allemaal door het hoofd schoot... proza waar steeds meer lezers op verzot raakten.

Toch moest ik me ook nog met politiek bemoeien. Ik zou me het liefst bij die Dagklapper gehouden hebben, maar mijn bladen moesten nu eenmaal concurrentie leveren met *De Denderbode* en op tijd en stond bewijzen dat ze óók katholieke bladen waren. Net als mijn vrienden baron de Bethune en dr. Bauwens voelde ik weinig voor de vreemdeling Woeste, maar in mijn bladen had ik te schrijven: 'We hebben nu eindelijk een man, die het hoofd kan bieden aan het liberale kopstuk Bara.'

Stap na stap wist Woeste zijn doel te bereiken: hij werd voorzitter van de 'Fédération des Cercles Catholiques' van het hele land, wat hem ertoe bracht haast de ganse katholieke partij van België onder de duim te houden. Met alle middelen, wettelijke, en als het moest ook wel eens onwettelijke, bleef hij aan de macht en kon hij zijn steeds bedreigde meerderheid op de tegenstrevers behouden. Van de partijgenoten eiste hij in eerste plaats eenheid, en met stokken gewapende knokploegen zouden deze eenheid verzekeren, om zijn wankel troon recht te houden.

Ik weet het, in het begin ging ik daar oogluikend aan voorbij. Maar alhoewel zelf een der trouwste katholieken, zou ik tien jaar later de stokken dezer knokploegen op het vege lijf voelen stukslaan.

En hiermee moet ik dan een periode uit mijn leven behandelen die niet mijn mooiste is geweest...

Ik toonde me geen vijand van Woeste, maar liet het aan *De Denderbode* over om diens lof te zingen. Ik was blij, omdat de liberalen totaal konden verslagen worden. En ik was vooral blij, omdat een persoonlijke vriend van mij, Louis de Sadeleer, tot katholiek parlamentslid was verkozen. En zelfs met de meeste stemmen, méér dan Van Wambeke en méér zelfs dan Woeste. Iets wat voor ons, katholieken van de oude stempel, een triomf mocht genoemd. Toen Louis de Sadeleer verkozen werd en als burgemeester van het naburige Haaltert aangesteld, kwam hij bij mij aanlopen om onze triomf bekend te maken.

De Bokken voerden luidruchtiger hun triomf. Toen de zondag eropvolgend het liberale muziekkorps van Moorsel de stad doortrok, trommelden ze hun stoottroepen bij elkaar en dragend gele vlaggen, fakkels en de traditionele Bok, ranselden ze het met stokken uit elkaar.

Erger werd het, met de gebeurtenis op het kerkhof te Hofstade. Daar stierf een dezer bekende 'kristene liberalen' en begaf het liberale muziekkorps van Aalst er zich heen, treurmarsen spelend, om op de begraafplaats een kruis te planten. In de eropvolgende zondagnacht was het kruis weggerukt. Ik beschreef in mijn bladen dit ongehoorde feit, en misschien was ik inderdaad – zoals de liberalen me reeds getypeerd hadden – 'te onnozel en te braaf', want mijn besluit was dat alleen geuzen tot zo'n wandaad in staat waren. Veertien dagen later werd het kruis teruggevonden, het lag in de nabije Molenbeek gegooid. En nog even argeloos schreef ik toen: 'Alleen geuzen zijn in staat een kruis in het water te gooien, dat hoeft niet gezegd.'

Vrij spoedig zou ik ervaren, dat politieke hartstochten tot net álles kunnen drijven. Als men in de stad ook nog het beeld van de heilige Johannes met drek besmeurde, achterhaalde men dat de knokploegen der Bokken zo iets durfden doen, om de andersdenkenden ervan te kunnen beschuldigen. Ook dan schreef ik nog, net als over het weggerukte kruis te Hofstade, dat alleen geuzen tot zo iets in staat waren. Maar enkele jaren later, toen ook ik slachtoffer dezer praktijken zou worden, moest ik toegeven dat dit wel degelijk het werk der Bokken was geweest.

Ik schaam me ook wat, omdat het gevecht tussen katholieken en liberalen tot voornamelijk een schoolstrijd ontaardde en ik hierdoor werd meegesleurd. Voor de allereerste keer in mijn leven wierp ik me in de politieke strijd, en mijn grapjes en woordspelingen in de hoek vagend toonde ik me een der fanatiekste verdedigers van het klerikaal onderwijs. Dit met de verbeterheid – een nuchter en helder oordeel onmogelijk makend – die kenmerkend is voor lieden die hun eerste optreden maken in de politieke arena.

Het lager onderwijs – voor zover hiervan dan sprake was – bestond in hoofdzaak uit wat katholieke schooltjes, waar men nauwelijks wat leerde lezen en schrijven, maar in eerste plaats godsdienst-onderricht kreeg.

De regering kwam tot een vergelijk: elke gemeente had een officieel lager schooltje te bezitten, maar het reeds bestaande privaatschooltje der katholieken mocht als zodanig beschouwd worden. En in om het even welk

schooltje moest het onderwijs katholiek-godsdienstig opgevat en kreeg de geestelijkheid haar zeg over de te gebruiken schoolboeken en het aanstellen der leerkrachten.

Voor ons stadje zelf had dit weinig of geen betekenis. Het enige lagere schooltje was dat in de wijk De Kat – schooltje dat ook ik als kind had doorlopen – en bestuurd door de Broeders der Kristelijke Scholen. Het werd nu door de Bokken als ‘officiële’ school aanvaard. Met resultaat dat het een katholiek schooltje bleef, maar nu ook nog gesteund werd door geld uit de stadskas.

Daar dit ook in vele andere steden en in haast alle dorpen het geval was, wilden de liberalen een stapje verder: het staatsonderwijs moest volkomen door de Staat gecontroleerd en niet meer door de katholieke geestelijkheid. Deze zou alleen nog op bepaalde uren godsdienstleer mogen geven. En voor ons stadje had dit tot gevolg, dat op de Graanmarkt een staatsmiddelbare school werd opgericht, in de wijk De Kat een meisjesschool, en aan de overkant van de Dender een lager jongensschooltje.

In alle kerken las men hierop een protestbrief, die de gemoederen opzweept. Pastoor-deken De Blicck belegde een reeks spoedbijeenkomsten om tegenmaatregelen te treffen. Men besloot het liberale ministerie vóór te zijn, door op alle mogelijke manieren geld bijeen te zamelen en hiermee nieuwe katholieke schooltjes te bouwen. Dag aan dag stond men met bussen te rammelen aan de ingang der kerken en klopte men aan van deur tot deur, zelfs in de armste wijken waar men honger en gebrek leed en geen centje missen kon.

De meest ieverige werksters waren dan de beide dochters van de reeds overleden garefabrikant Eliaert-Cools: de echtgenote van Jean Leirens en haar zuster, de echtgenote van mijn vriend baron de Bethune. In de tuinen van Kasteel Overham hielden zij een Vlaamse Kermis, die de som van 25.000 frank opbracht. En de man aan wie ze het meeste steun hadden, door woord en schrift, door liedjes en spotternij aan het adres der geuzen en frammasons... was Pieter Daens. Bekend in heel de stad en gezongen door alle katholieken was dit liedje van mij:

*Hij zal zijn vlag afgeven*

*de geus met al zijn hels lawijt  
en 't katholiek zal leven  
ja leven voor altijd.*

Met het bijeengezamelde geld werden een paar oude en bouwvallige krotten tot katholieke schooltjes ingericht, en metselde men ook in aller ijl een paar nieuwe en zeer lelijke gebouwtjes, die haast gevangenissen leken. Maar ze mochten een volkomen succes genoemd: er waren klassen waarin men met 170 leerlingen op elkaar gepakt zat, terwijl in sommige klassen van de officiële schooltjes maar 9 leerlingen waren. Het succes was echter voor een groot deel te danken aan de katholieke garenfabrikanten, die in hun hallen en werkplaatsen lieten weten, dat elkeen zou worden ontslagen die zijn kinderen niet naar een katholiek schooltje stuurde.

Het einde van deze heftige en verbitterde schooloorlog was een overwinning voor de katholieken: in de zomer van 1884 was de regering in hun handen, met een parlementaire meerderheid van 36 stemmen. Aan alle bouwen en oprichten van staatscholen werd meteen een eind gesteld. De katholieken liepen in triomfstoeten door de stad, met de zinnebeeldige Bok aan het hoofd ervan. Het wekte de razernij der verslagen liberalen, en terwijl weer een stoet uitging wierpen ze stenen erin... en kwamen ze ook bij mij, die mijn 'braafheid en onnozelheid' te buiten was gegaan, om me een der hardnekkigste vijanden van het officieel onderwijs te tonen. In mijn 'Lopend Nieuws' vergat ik die week grapjes mee te delen en schreef ik: 'Er zijn laffe krawatten geweest, een bende geuzen, die de gevel van ons bureel met dikke stenen bekogelden. Twee ruiten zijn op de slaapkamers stukgegooid, met zulk geweld dat de scherven glas tot het uiteinde der kamer vlogen en een dikke steen naast de wieg onzer kinderen terecht kwam. Toen geburen en politie kwamen kijken, was het moordenaarsras verdwenen.'

In hun blad reageerden de liberalen heftig op wat ik schreef. Dat ik mij in deze schoolstrijd nóg fanatieker dan de Bokken had getoond, konden ze me echt niet vergeven.

Gebruikmakend van hun 36 stemmen meerderheid in het parlement, sloten de katholieken in maart 1885 twintig gemeentescholen in het arrondissement Aalst. Ook vier bewaarschooltjes en vijftien avondschoolen moesten eraan geloven. Hierdoor kwam een groot aantal onderwijzers en onderwijzeressen op straat te staan.

Te Brussel betoogden toen de liberalen, om bewijs te leveren dat niet iedereen bereid was zijn kinderen naar een katholieke school te sturen. De katholieken betoogden op hun beurt, om te bewijzen 'dat zij in de meerderheid waren'. Van deze betogingen, en de straatgevechten die erbij geleverd werden, gaf ik omstandig verslag. En als middel tot wraak spoorde ik aan, zonder genade iedereen buiten te gooien die niet bekend stond als katholiek... 'We mogen dat vuil ras niet meer voeden en vetten.' Dergelijke haatdragende woorden zou ik me later nog herinneren, als de Bokken ook op mij eenzelfde methode van broodroof gingen toepassen.

In het parlement zei de liberaal Bouvier: 'In de afgelegen dorpen kunt u zien van welke lafhartige middelen men gebruik maakt, om de officiële onderwijzers te vervolgen.' Waarop Woeste uitriep: 'Dat zij de plaat poetsen.' Er was gelach bij de katholieken en luidruchtig protest bij de liberalen. Bara schreeuwde terug: 'Dat de pastoors de plaat poetsen.' En hierop was er gelach bij de liberalen en luidruchtig protest bij de katholieken. Maar als de liberalen dan de vraag stelden, wat al deze buitengeschopte onderwijzers moesten aanvragen, gaf Woeste zijn historisch geworden antwoord: 'Dat zij konijnen kweken.'

Het lager onderwijs was hierdoor praktisch tot nul herleid... En pas toen begreep ik de volle omvang van deze zinloze schoolstrijd: in Aalst bezochten de kinderen uit de arbeidersbuurten geen school, ze gingen van hun acht en negen jaar in de garefabrieken werken.

## 1885: Een ramp

Voorgaande was dan bedoeld, als een te lange inleiding voor een te omvangrijk boek. Ik heb echter getracht me voor te stellen als gewoon een mens die het midden een verwarrende tijd meende bij het rechte eind te hebben en pas veel later zou ontdekken zich vergist te hebben. U moogt me dit niet kwalijk nemen, ik was een braaf man en geloofde dat de komende twintigste eeuw het einde van de wereld betekende. Ik zou trouwens gelijk krijgen: het betekende het einde van de negentiende eeuw.

Tot hiertoe had ik omgegaan met mensen uit mijn onmiddellijke nabijheid, mijn vrienden de pastoors, baron Paul de Bethune en de leden van onze letterlievende kring... met als tegenstrevers de Bokken, die de stad regeerden, en met als vijanden de liberalen. Toch zag ik reeds een ietsje verder dan de anderen, onwillekeurig, omdat een dagbladschrijver nu eenmaal verplicht is voor alles en nog wat aandacht te hebben.

Ik zag de 'gele' en 'blauwe' fabrieken: deze van Leirens en Borreman waren katholieke fabrieken, deze van Jolie en Cumont liberale fabrieken. Ik mocht een der weinige burgers genoemd, die met de arbeiders eruit een praatje durfde te voeren en me in hun gore en onwelriekende buurten waagde. Ik zag hoe deze loonslaven niet het minste stemrecht hadden, maar in dagen van verkiezing toch in twee kampen verdeeld stonden: de arbeiders van Cumont en Jolie tegenover de arbeiders van Leirens en Borreman. Zij begrepen niet eens waarom of waarover het ging, zij dachten te vechten voor hun baas, hun werk, het hongerloon dat zij daar toegemeten kregen. Bij het bekendmaken der uitslagen werd rond de fabrieken, in de kroegen en de arbeidersbuurten gevochten, door arbeiders die zich liberaal of katholiek noemden maar geen stemrecht hadden.

Ik bezocht deze in puin vallende buurten, met hun schilderachtige namen als Den Heten Oven, De Duivekeet, De Kat, de Root van 38. Het waren enge stegen en benauwende koertjes – of binnenplaatsjes – waar bergen weggrottende vuilnis aan de ingang lagen opgestapeld. Er hing de geur van wegvallende kalk, van salpeter en ajuinsaus... de geur van honger en

tekort. In deze gore buurten hokten zij als dieren, in één enkel kamertje voor het hele gezin van negen tot tien kinderen. Een hokje waarvan de vloer uit aangestampte leemaarde bestond en waarin men allen samen woonde, at, op strozakken of tussen lompen sliep, en nieuwe kinderen verwekte. En waarin men tevergeefs vocht tegen ongedierte, vlooien en luizen.

Er kwamen tientallen nieuwe fabrieken, honderden nieuwe fabrieksarbeiders en duizenden nieuwe nesten van wandluizen en kakkerlakken. Huisjesmelkers bouwden in aller haast nog grauwer en afschuwelijker buurten, buiten de stadskern. Het waren de troosteloze wijken van de Geraardsbergse Straat, van de moeraswijken in de Osbroeck, van de door iedereen gemeden buurten der Hoge Vesten, Moorselbaan, Binnenstraat en Rapenstraat. Zij vielen reeds in puin, terwijl men ze nog aan het opbouwen was. De bewoners der Hoge Vesten leefden in dat ene hokje voor het hele gezin, met niet eens een koertje achter het huis, met slechts een enkele waterpomp en twee privaatjes voor de hele buurt. Het waren trouwens geen privaatjes, zij bevonden zich gewoon op straat en zonder afschermend deurtje. Meer dan 400 mensen woonden daar opeengestapeld, zonder voldoende licht en lucht en midden verpestende vuilnissen.

Bij de volkstelling van 1870 zag ik, dat 1039 gezinnen op net dezelfde wijze hokten. En tien jaar later, met de volkstelling van 1880, kon ik vergelijken: de bewoners ervan waren met een drieduizendtal gestegen, maar hokten nog steeds in datzelfde aantal krotten.

Buiten mijn grapjes en mijn praatjes over weer en wind, had ik me alleen met de schoolkwestie bemoeid en de liberalen voor geuzen uitgemaakt. In deze dagen raakte ik bezorgd om het afstotelijk uitzicht der arbeidersbuurten. Ik raakte vooral in paniek, als ik me in de buurten der Binnenstraat of de Osbroeck waagde en ontdekte, dat men daar dierlijk leefde zonder iets af te weten van God of zijn gebod. Voor de allereerste keer las men wat in mijn bladen, dat niet katholiek mocht genoemd: ik had de stadsrekeningen nagekeken en vroeg de Bokken, of zij het geld niet beter zouden gebruikt hebben om goede en gezonde werkmanswoningen te bouwen.

Het was niet mijn taak eraan te verhelpen, maar ik beschouwde het wél als mijn taak in mijn bladen te beschrijven wat ik hoorde en zag. De bewoners der sloppen, stegen en grauwe buurten droegen gescheurde en versleten klompen, liepen echt in lompen gehuld, waren vuil en ongewassen, en moesten voor steeds lagere lonen steeds meer uren werken. Het waren nu reeds twaalf uren per dag, straks dertien en zelfs veertien, en hiervan konden ze zich nauwelijks wat brood kopen: een grijs soort roggebrood, waarvan ze hun broed een snede toegooide als naar hongerende honden. In de hele stad van 22.000 inwoners waren slechts vier slagers, en nimmer hadden ze de drempel van een ervan betreden. De volkse benaming van ‘beenhouwer’ bestond zelfs nog niet, het was slechts de bezittende klasse die vlees at en de slager op zijn Frans ‘de boucher’ noemde.

Pas rond 1900 zou men op de wekelijkse marktdag wat weggesneden kantjes van het vlees kunnen kopen, dat men armemensenvlees of sausjesvlees noemde... want het moest dienen om er, alleen op zondag, wat vleessaas uit te bereiden.

Dit alles opmerkend werd ik niet opstandig, maar voelde ik wél medelijden. Ik schreef toen: ‘Is er een tijd waarin men door medelijden moet bewogen worden, dan is het voorzeker nu.’

Het is jammer, dat ik geen bezoek kon brengen binnen in de fabrieken, want de dagen dat het er allemaal nog gemoedelijk toeging waren voorbij. Voorbij was de tijd, toen Jolie feest gaf in zijn tuin en een Brusselse fotograaf liet komen om zijn arbeiders – ook de kinderen die er werkten – op de gevoelige plaat vast te leggen. Voorbij was de tijd, dat de gebroeders Van der Smissen hun arbeiders met de trein naar Brussel brachten, om ze de grote expositie te laten zien. Voorbij was de tijd, waarin Cumont in zijn fabriek een soort coöperatieve winkel inrichtte, om zijn arbeiders kleding en voedsel aan verminderde prijzen te bezorgen.

Als ik eerlijk wil zijn moet het wel even gezegd: de liberale garenfabrikanten waren nog de meest humane. Ik heb de ogen gesloten voor deze coöperatieve van Cumont – in de volksmond noemde men ze ‘de bazaar van Cumont’ – want ze werd opgericht door de ‘frammasons’ die ik zo buitengewoon haatte: onder bescherming der vrijmetselaarsloge Les

Amis Philanthropes. Ik sloot de ogen, als ik in de fabriek Van der Smissen de hoogste lonen zag uitbetalen en men er weigerde kinderen onder de veertien jaar te aanvaarden... en dit terwijl de broer van mijn vriend baron de Bethune, fabrikant-senator Leirens, kinderen van acht en negen jaar tussen de ratelende machines tewerkstelde.

De katholieke fabrikanten bekommerden zich alleen maar om het godsdienstig gedrag hunner onderdanen. Leirens gaf zijn meesterknecht De Cuyper, eveneens een vriend van mij, opdracht de fabriekskinderen tijdens schafttijd godsdienstles te geven. En in de fabriek Hendrickx-Druwé stond in de meimaand een altaar ter ere van de Heilige Maagd opgesteld en konden de arbeiders er iedere avond bidden, van 7 tot 8 uur, voor de voorspoed der fabriek. Met spijt moet ik eraan toevoegen, dat zij dit biduur niet uitbetaald kregen, en dat zowel Leirens als Hendrickx-Druwé de laagste lonen der hele stad uitbetaalden.

Op verzoek van Leirens en andere katholieke fabrikanten werd de armsten onder de fabriekskinderen ook nog door de deken der Sintmaartenskerk een nieuw kostuum geschonken, de dag hunner plechtige communie. Ook ik heb dit aangemoedigd, maar om dit povere pakje, inderhaast gemaakt en van zeer slechte stof – het hing hen als een uniform van miserie om het lijfje – werden deze kinderen ‘het regiment van de deken’ genoemd. Jaren later zou men nog steeds over een armtierig aangetooid iemand zeggen: ‘Hij ziet eruit, als een die van de deken is aangekleed.’

Maar zoals gezegd, de tijd der gemoedelijkheid was voorbij. Bij Van Gijsegheem-De Kegel – hij begon zelf als fabriekswerker – werd de schafttijd afgelast en verbood men de arbeiders de werkplaatsen te verlaten, ook al was het maar om even een slokje water te nemen aan de pomp. Bij Leirens, waar de latrines uit alleen maar een stok bestonden, waarop allen naast elkaar moesten plaatsnemen, liet men in volle winter die stok vervangen door een ijzeren stang, zodat men verplicht was die zo vlug mogelijk te verlaten, wou men niet eraan vastvriezen.

Een meesterknecht bij Jolie – men zei inderdaad ‘meesterknecht’, want men beschouwde de arbeiders als knechten, en haast als lijfeigenen – liep de arbeiders na dagtaak nog tot op straat na, om ze verwijten en slagen toe te

dienen. Toen een van hen het waagde 'slavendrijver!' te roepen, trok hij een revolver en loste een paar schoten.

De nieuwe tijd was in deze fabrieken reeds aangebroken. Het tempo werd steeds hoger opgevoerd en een zenuwachtig jagen en jachten was het resultaat ervan. Maar het vuile en onverzorgde inwendige der fabriekshallen liet dit werk 'aan de lopende band' niet toe: elke dag opnieuw werd iemand door een drijfriem gegrepen, of door de raderen van een machine gevat. Iets waarvan ik dan in mijn bladen verslag had te geven, en hoe kon ik het, de waarheid verdoezelend, inpakken?

Uitzichtloos verkommerend, vervuild en uitgeput, poogden de bewoners der sloppen en stegen vergetelheid te zoeken in de drank. Nadat ze de hele week lang elke dag twaalf tot dertien uur in de fabriek waren opgesloten, vonden ze op zondag geen andere afleiding dan de kroeg. Zo zag men in de zondagnacht rond de kroegen steeds hetzelfde: mannen die hun beetje loon aan het opdrinken waren, vrouwen met een hoop drenzende kinderen aan de rok, die de bezopen echtgenoot probeerden huiswaarts te krijgen... en meestal eindigde dit thuis, in het kleine woonhok, met een woest gevecht en het stukslaan van het beetje armzalige huisraad.

Ik kon hierbij echt geen grapjes verzinnen. Met ontzetting beschreef ik deze taferelen, hoe men op zondagnacht tot drie en vier uur gehuil en getier hoorde, en men in de maandagochtend de dronkaards zo maar langs de straat zag liggen... onbekwaam zich naar het werk te begeven, waar ze de volgende dag gestraft werden, of ontslagen.

Ook vrouwen, jonge fabrieksmeisjes en kinderen onder de veertien jaar zopen zich stomdronken. Meer dan eens zag ik benden kinderen, die zich in duistere steegjes ophielden met een fles genever die van mond tot mond ging. Want ook zij konden dit leven onmogelijk volhouden, zonder zich één keer in de week te benevelen. Heel wat dezer kinderen crepeerden erbij. Door het leven in ongezonde krotten, door ondervoeding en al te vroegtijdige arbeid lag het sterftcijfer onder de acht- en negenjarigen zeer hoog.

Het katholieke stadsbestuur nam het me heel erg kwalijk, dat ik dergelijke tonelen in mijn bladen beschreef, en dat ik hen op de vingers durfde te tikken omdat ze niets eraan verhielpen. Ik weet het best, onder elkaar noemden ze me 'Pie de Zevearaar', een die maar praatte en praatte en niet wist waarover hij het had. Maar mijn vrienden, de geestelijkheid, baron de Bethune, kamerlid Louis de Sadeleer, hielden me toen nog de hand boven het hoofd. Ze namen het me nog niet kwalijk, dat ik in mijn bladen durfde uit te varen tegen de Bokken. Iets wat ik me ten andere ook kón veroorloven: de grote verkoop mijner bladen en de welstand die ik erdoor bereikte, lieten me toe over alles een eigen mening te hebben, en deze niet onder stoelen of banken te steken.

Ook de liberalen begrepen het niet. Voor hen was iemand katholiek of liberaal, en gaf men nu niet déze en dan weer een andere een veeg uit de pan. Ook zij noemden me, net als de Bokken, 'Pie de Zevearaar', een man die politiek gezien niet ernstig kon opgenomen. Zij schreven: 'Pie, weet ge wat we geloven? dat ge een slag van de molen hebt.' Want ik moest niet wel wijs zijn, om als katholiek te schrijven dat de katholieke burgemeester een rechtzinniger en rechtvaardiger politiek moest voeren, of dat zijn politie bij haar optreden geen onderscheid mocht maken tussen liberalen en katholieken.

Ja, voor wat de schoolstrijd betref had ik me fanatiek tegenover de liberalen aangesteld, maar stilaan werd het me duidelijk, dat een en ander niet was zoals het hoorde. Als 43-jarige begon ik in te zien, dat het geen kwestie was als liberaal of katholiek onder of boven te liggen, maar wel samen de stad in wijsheid en rechtvaardigheid te besturen.

Ik begon ook nog te pleiten voor de zondagrust van de arbeider, want in de meeste fabrieken verplichtte men ze ook nog op zondag te werken. En ik begon ook de strijd om de kinderen uit de fabrieken te verwijderen. Iets wat erger moest genoemd, want hierdoor haalde ik me het misnoegen van rijke en machtige vrienden op de hals. Senator en garenfabrikant Leirens, in wiens fabriek het volgestampt zat met kinderen, raakte ontstemd. En kamerlid Louis de Sadeleer, bij mij aan huis komend, zei dat ik toch té ver ging.

Het is voor mij niet makkelijk geweest, dat moet ik wel zeggen. Meer dan eens moest ik die dagen met broer Adolf ruggespraak houden. Men hongerde in de arbeidersbuurten, de opstand broeide in de mijnstreken van Luik en Charleroi, en in Brussel en Gent verenigden zich de socialisten. En ik zou dus te ver gaan in mijn bladen? Aarzelend raakte ik de sociale kwestie aan: ‘Ze spreken daarvan, ze schrijven daar reeds hoogdravende artikelen over. Wat zullen wij erover zeggen?’ Ik kón er nog niets over zeggen, ik kon alleen maar mijn vrienden en partijgenoten verwittigen van iets dat in de lucht hing en waarvan ik – misschien gevoeliger seismograaf – de trillingen opving. En wat ik dan zei moet raak geweest zijn, want als zelfs de socialisten het over deze periode in mijn leven zouden hebben, gingen ze schrijven: ‘Met zijn eigenaardige schrijftrant, en spot als zijn scherpste wapen, is hij de schrijver geweest die een tipje van het gordijn oplichtte en de wantoestanden aanklaagde.’

Maar juist dát verweten me mijn vrienden en partijgangsters. Hún leek het best dat die ziekte, die hinderende zweer, zo weinig mogelijk aan het licht werd gebracht. Ik kon het echter niet laten, te schrijven over ook nog de meisjes van 14 tot 18 jaar, die men de meest vermoeiende en meest zenuwslopende taak op de smalle schouders legde. Men noemde ze ‘de nachtploeg’, omdat ze het afschuwelijke nachtwerk te verrichten kregen: bij het loeien der sirenes om 6 of 7 uur in de avond, repten ze zich naar de fabrieken en stonden ze de hele nacht dóór in het helse lawaai van machines, molens of getouwen, om pas rond 6 of 7 uur in de grauwe ochtend de fabriekspoort te verlaten. Ondervoed, afgemat, door slaap overmand, kon geen nacht voorbij gaan zonder dat een van hen een ongeluk overkwam.

Het was voor mijn vrienden makkelijk de ogen te sluiten, doch ik had steeds maar verslag in mijn bladen te geven: ‘Gisteravond om elf uur is weer een 17-jarige met de rokken in de as van een machine geraakt en vermorzeld’... ‘In de nacht van donderdag op vrijdag is in de spinnerij Jolie een meisje met het hoofd tussen een mekaniëk geraakt.’

Men sprak hierover niet en men verlangde dat ook ik met geen woord erover reppen zou. Maar ik kon mijn hart het zwijgen niet opleggen. In

mijn blad *De Werkman* schreef ik: 'Pijn en smart doet het, als men elke avond aan de Vaart die jonge meisjes naar het werk ziet opstappen. 't Zijn bijna nog kinderen, en ze moeten daar werken voor een stukske brood, heel de nacht door. We mogen zo iets niet door de vingers zien, in andere landen is dat verboden.'

Ik zag hoe ze crepeerden en ik zag tevens – wat me als brave kristenmens nog heel wat meer aangreep – hoe ze zedelijk ten onder gingen. Alleen maar om de lonen zo laag mogelijk te houden had men deze meisjes aan het nachtwerk gezet, en eveneens om de lonen zo laag mogelijk te houden aanvaardde men voor de dagploeg alleen nog kinderen en jongens van 18 tot 19 jaar. Slechts de jeugd was nog in de fabrieken aan het werk en bracht wat geld naar huis... of had dit moeten doen, maar stak de helft van dat armzalige loon opzij en zette het in de zondagnacht om in drank, muziek en vermaak. In de omgeving der Hoogstraat waren een zestal danszalen met orgel of tingeltangel, en daar leefde de fabrieksjeugd zich in de zondagnacht uit. De hele week lang hadden ze twaalf tot dertien uur per dag tussen hels ratelende machines geleefd en op zondagnacht wilden ze tussen even hels lawaai van orgel en tingeltangel verdoving zoeken. Zij leefden reeds goed en wel in de komende twintigste eeuw, zij kenden reeds de zenuwslopende nadelen ervan, terwijl de overige rest van het stadje haar kalme en rustige slaap der negentiende eeuw bleef genieten.

Ook ik zal het niet volkomen begrepen hebben. Deze 'verbeesting van 't jong volk in dronkenschap en ontucht' – zoals ik tot ergernis mijner partijgenoten schreef – joeg me angst aan. Ik waarschuwde tegen deze orgelbals, waar meisjes van vijftien en zestien jaar zich aan allerlei uitspattingen overleverden. Ik waarschuwde mijn vrienden, ik waarschuwde de Bokken en het stadsbestuur. En zij vonden het een schande, van mij, dat ik het waagde daarover te schrijven.

In 1884 werden naast de danszalen ook nog 'café-chantants' geopend. Ik zette er nimmer de voet en hierdoor wist ik ook niet, dat het buiten hollen van ontucht ook nog broeinesten van opstand en revolutie waren. Niemand vertelde het me, dat op het kleine podium dezer café-chantants de liederen der eerste socialisten werden gezongen.

Burgemeester Van Wambeke, die ik nooit had kunnen lijden, schreef ik toen een 'Open brief'. Ik schetste hierin de zondagnachten, waarin meisjes van veertien en vijftien jaar dronken liepen... 'Dat men eens de mensen van de Zoutstraatpoort of de Varkensmarkt laat spreken, we zwijgen nog van de Hoogstraat. 's Avonds en 's nachts, de stad krioelt van jonge meisjes, de een kroeg in en de ander uit, terwijl ze de meest ontuchtige praat uitschreeuwen. De nachten zijn wild en losbandig, met vuil gezang op straat en jonge dochtertjes die deze smeerlapperijen zingen.'

Het katholieke kamerlid Verbrugghen, toch nog een vriend van mij, liet me weten dat dergelijk geschrijf als ongepast moest beschouwd. Het was een vingerwijzing die ik niet kón aanvaarden. Haast bezwerend antwoordde ik: 'Dat meneer Verbrugghen zich eens op die avonden en nachten in de volkswijken waagt, langs de Hoogstraat, de Varkensmarkt, de Osbroeck, dan zal hij een koppel ánder ogen opzetten.'

Burgemeester Van Wambeke kon onmogelijk, na die Open Brief aan zijn adres, nog verder gebaren alsof hij niet op de hoogte was van de pestholen in zijn stad. Hij moest nu maatregelen treffen, en hij trof de verkeerde. Hij liet een reglement verschijnen, dat de toegang aan danszalen en café-chantants ontzegde aan kinderen onder de zestien jaar... in feite hét publiek ervan. Zij mochten wel bij nacht werken, maar niet bij nacht dansen. In de fabrieken werkten honderden kinderen van twaalf, dertien en veertien jaar, die er net álles van afwisten. En uit de danszalen verjaagd liepen ze nu in benden, jongens en meisjes onder elkaar, tot in de maandagochtend op straat al huilend en schetterend, vuile smerige liedjes zingend.

Van Wambeke verscherpte zijn reglement. Het was nu ook nog verboden na middernacht zingend langs de straten te lopen. Vanaf de eerste zondagnachten bleek reeds, dat zijn politie niet bij machte was de losgelaten fabrieksjeugd te doen gehoorzamen, en moest hij de hulp van gendarmen inroepen. Verjaagd uit de danszalen, verjaagd uit de middenstad, vormden deze benden dronken kinderen 'straatmuzieken' – met als instrumenten potschijven en ander lawaaimakend tuig – waarachter ze al dansend en pretmakend de afgelegen gehuchten opzochten. Daar, in de duisternis, ontsnapten ze aan het toezicht van politie en gendarmen.

Spoedig zou het voor mij niet meer nodig zijn, hierover te schrijven. Er deed zich een ander en heel wat afschuwelijker verschijnsel voor: de crisis.

De Aalsterse fabrieken vervaardigden hun naaigaren vooral voor Duitsland, waar dergelijke nijverheid niet te vinden was. De naaimachine werd echter uitgevonden en de Duitsers begonnen dergelijke machine in serie te vervaardigen. Hiervoor hadden ze uit katoen gesponnen garen nodig en dachten zij eraan, in eigen land katoenspinnerijen op te richten, zoals die te Aalst en te Ninove bestonden. Zij begonnen een paar fabriekjes op te richten, met behulp van geronselde arbeiders en meesterknechten uit Ninove, en toen deze proef slaagde werd de grote Duitse fabriek Grosschwitz opgericht.

Tevergeefs zocht men in de Denderstreek naar middelen, om aan deze slag het hoofd te bieden. Het bracht de Aalsterse garenfabrikanten nader tot elkaar. Al waren en bleven ze katholiek tegenover liberaal, door hun wederzijdse huwelijken behoorden ze haast allen tot een en dezelfde familie. Ze gingen nu fusie aan: de katholieke fabrikanten Hendrickx-Druwé en Borreman-Van Melckebeke verenigden zich met de liberale fabrikanten Jolie en Cumont in vennootschap, onder naam 'Filatures et Filateries Réunies', spoedig alleen nog aangeduid door hun kenletters FFR.

De beheerraad van de nieuwe FFR – bestaande uit de katholieken Rene Borreman en Charles Druwé, en de liberalen Louis Van Langenhove en Carlos Cumont – stuurden alvast een noodkreet naar de regering: 'De Duitse regering heeft zodanige maatregelen getroffen, dat onze industrie een zware slag werd toegebracht. Tevergeefs deden wij al het mogelijke om hieraan het hoofd te bieden. Met angst zien we het lot van onze werkersbevolking tegemoet, die in de diepste miserie gaat gedompeld worden.' De regering antwoordde niet, en ook Woeste had geen enkel woord hieromtrent in de Kamer te zeggen. En dan namen de fabriekseigenaars zelf een maatregel, die inderdaad de werkersbevolking in de diepste miserie dompelde: met de bijeengebrachte kapitalen bouwden ze een fabriek te Otterberg, in Duitsland zelf – een onderneming die totaal mislukte – en sloten ze hun fabrieken te Aalst. Iets wat een catastrofale ramp betekende voor het stadje: 1800 fabrieksarbeiders stonden plots, van de ene dag in de andere, op straat.

Ik was echter niet meer heel alleen, om de nood der werkersbevolking te schilderen. Te Gent verscheen reeds het socialistische dagblad *Vooruit*, en dat pakte met een hoofdartikel uit onder titel 'Ramp te Aalst'. Hierin werd meegedeeld, hoe de rijken zich in de avond niet meer op straat waagden en een der fabrikanten in zijn rijtuig op stenen was onthaald. Het leek me al te opruiende taal, die we in deze nare dagen best missen konden, maar toch gaf ik een beeld van de spookachtig verlaten garenfabriek Jemie:

'Als ge van het station naar de Vaart gaat, langs de ijzeren afsluiting van de spoorweg, rechts hebt ge de fabriek Jemie die nu doods is als een graf. 't Pakt u bij het hert als ge daar voorbij moet. Maar is de aanblik dezer stilliggende fabriek pijnlijk, hoe moet het dan zijn in de huishoudens der fabriekswerkers... het laatste stuk wordt verpand, maar als alles weg is moet er toch nóg geleefd en gegeten worden.'

Voor de hongerende spinners en twijnders bleef maar één mogelijkheid: pak en zak te maken en naar de fabriek te Otterberg in Duitsland te gaan werken. In de liberale bladen verscheen bericht, dat de maatschappij FFR hun reis naar Duitsland zou betalen en ook het vervoer van de huisraad op zich zou nemen. Weinigen waagden zich graag in dergelijk avontuur, en ik meende het mijn plicht ze hiervoor ook te waarschuwen: 'Ze spreken van naar Duitsland te gaan werken. We zeggen hierop ja noch nee, elk moet zijn positie zelf wikken en wegen.'

Begin augustus vertrok dan, om halfvijf in de maandagochtend, een eerste groep Aalsterse arbeiders naar Duitsland. Ze kregen in de fabriek te Otterberg hetzelfde veel te lage loon als te Aalst, doch daar de levensstandaard in Duitsland heel wat hoger lag, leefden ze er in de diepste armoede. Met gerustgesteld gemoed kon ik twee maanden later laten weten, dat een nieuwe groep garentwijnders naar Duitsland vertrokken was, 'aan verhoogde daghuur'. *Vooruit*, het blad der Gentse socialisten, bleef schrijven dat hun toestand ginder hachelijk was te noemen. En dat bleek ook nog zo, want weldra moest de fabriek te Otterberg de poorten sluiten.

De meeste arbeiders bléven en probeerden werk te zoeken in de fabrieken die zich niet bij de FFR hadden aangesloten: in de katholieke garenfabriek Leirens of de liberale garenfabriek Van der Smissen. Ook daar was men

zwaar getroffen door de crisis en werkte men maar drie dagen in de week meer, op alle mogelijke manieren trachtend de gaten te stoppen.

Geen enkele wanklank omtrent de fabriek Leirens kon ik me laten ontvallen, want dat zou de doodsteek aan mijn eigen bedrijf zijn geweest. Maar met bitter hart maakte ik het mee, hoe Leirens de jaarlijkse 'gans', of premie, niet meer uitbetaalde. Deze 'gans' was een reeds vijftigjarig bestaand gebruik en bijna een traditie geworden. Zij bestond erin, dat op de feestdag der garentwijnders – de dag van Sint Ursula – de strafbus geledigd werd en onder de arbeiders verdeeld. Nu was het garentwijnders-dag geworden en deelde hij de strafbus niet uit. Vorige jaren was het dan feest en stapte hij aan het hoofd van zijn 1200 loonslaven door de stad, om zich naar de kerk te begeven. Een schoon en aloud gebruik. Maar deze dag stond hij alleen, de arbeiders hadden onder elkaar afgesproken: 'Geen gans, geen mis... dat hij dan alléén naar de kerk gaat.' Mij maakte dit diep bezorgd, want ik zag er het begin van rebellie en opstand in. Hij werd er alleen woedend om en besloot de strafbus slechts nog te gebruiken voor het onderhoud der fabriek.

Toch was het nog niet nodig de strafbus voor zichzelf te houden. Zeker, het wás crisis. Maar in deze benarde dagen kon zijn schoonzoon Lienart nog het Kasteel Regelsburg aankopen, dat ginder diep in de wijk Sintjob omgeven was van prachtige vijvers en sloten, boomgaarden en bossen, en waar hij voor duizenden franken verbouwing en verfraaiing liet aanbrenge. Nog steeds staat er een smeedijzeren brug, een waar juweel, die hij over een sloot liet aanbrenge. Ach, en misschien wel met het geld der strafbus.

Ik mocht daarna een iets hoopvoller berichtje brengen want de garenfabrieken vonden voor hun verlies in Duitsland een kleine compensatie. In Schotland hadden de voornaamste garenfabrieken fusie aangegaan, onder naam Central Agency, en hun prijzen verhoogd met 25 tot 30 procent. Daarvan konden de Aalsterse garenfabrikanten gebruik maken, om op een paar buitenlandse markten terug de kop op te steken. Concurreren met het Schotse garen was echter alleen mogelijk, als zij veel en veel goedkoper leverden... en dit konden ze, door de dagtaak te verlengen en de lonen nóg lager te brengen.

Bij Jemie werkte men vóór het stilleggen der fabriek aan 1,60 frank voor een twaalfurige werkdag. Rekening ermee houdend dat tóch honderden werkloze garentwijniers op straat liepen, heropende hij de poorten... en gaf hij 1,20 frank voor een werkdag van dertien uur. Men had voor die 1,20 frank nog niet eens de sleet op de klompen, en toch was men verplicht te aanvaarden. Het enige waarmee men zich troosten kon, was het zingen van een straatliedje waarin men de draak stak met Jemie, en zijn valse pruik van tot op de kraag hangende grijze haren:

*Jemie de zot  
grijpt hem bij zijn kalot.*

Het was de decembermaand van Hongerwinter 1. Het vroom dat het kraakte, maar kolen waren niet meer te koop. Vanaf zes uur in de ochtend, het was dan nog nachtduister, werden in de fabriekswijken de kinderen de straat opgejaagd, om ofwel uit bedelen te gaan ofwel nog brandbare sintels uit de afvalbermen der fabrieken te scharten. Soms trof men op deze afvalbermen doodgevroren kinderen aan. In de Osbroeck vond men kinderen die de hongerdood waren gestorven. In de randgemeente Erembodegem werden kinderen door een wachter neergeschoten, terwijl ze vergeten veldvruchten raapten. In de gemeenten Liedekerke en Teralfene lag het sterftecijfer zo hoog, dat men een onderzoek moest instellen... het bleek dat de kinderen als dieren op wat stro sliepen en zich te voeden hadden met alleen rapen.

Mijn beschrijving van deze hongerwinter is later dikwijls genoeg aangehaald: 'd'Armoede loopt de muren op. Men heeft uitgerekend, dat er honderden en honderden huishoudens zijn die in gewone tijden met hun loon van zes dagen niet kunnen leven. En nu, ze werken op veel fabrieken maar 3 en 4 dagen, de kolen staan 'ne frank-en-half de zak, de stenen meegewogen, en de winter is zo duur, zo vroeg en zo lang...'

Ondanks deze vertwijfelde noodkreet was ik nog steeds ervan overtuigd, dat buiten het medelijden der bezittende klas aan dit alles weinig of niets te verhelpen viel. Het was, schreef ik nog, een vervloeking die op Aalst drukte, en waaraan niemand ontsnappen of verhelpen kon.

De maandag werd een algemene bedeldag. Vanuit de volkswijken, waar het stonk naar honger en tekort, drongen de vrouwen en jonge meisjes in bende de stad in, om van deur tot deur aan te kloppen en wat kolen, aardappelen of een centje te vragen. Ze waren slonzig, grauw en ongewassen, ‘gelijk ’t volk uit de Workhousen, waarover Dickens het heeft,’ schreef ik.

Uit de sloppen en stegen zag men in de prille ochtend de bewoners opstappen, alsof ze nog naar hun werk gingen. Voor de meesten was er geen werk: ze zwermde uit om op de buitengemeenten brood of aardappelen te bedelen. En zo groot in aantal waren ze, dat men angst kreeg voor deze benden havelozen en beroep deed op gendarmen. In de dorpen stonden deze gendarmen te wachten, dreven alle bedelaars bij elkaar en brachten ze geboeid naar de stad terug. Daar werden ze schaamtevol door de straten rondgeleid. Ze hielden de muts voor het gelaat, en men kon zien dat de meesten onder hun versleten kiel zelfs geen hemd meer droegen.

Werk was er niet en bedelen mocht men niet meer. Men begon toen te stelen. Het waren eerst wat aardappelen in de velden, daarna kippen en konijnen, en tenslotte alles wat eetbaar was of in de kachel kon opgebrand. De werkloze fabrieksjeugd plunderde de velden – soms schoot men erin, als in benden spreuwen – plunderde de zaterdagse markt, bestal de kramen en robberte alles wat niet te heet of te zwaar viel.

Week na week had ik over dit alles verslag uit te brengen, en hierdoor merkte ik ook nog een ander verontrustend verschijnsel op... Er moesten in de stad ook nog revolutionaire elementen zijn, die stelselmatig gingen inbreken bij alles wat rijk en katholiek was. Het heeft nu geen zin meer de eindeloos lange lijst van gepleegde inbraken te geven, maar het gebeurde bij haast allen wier namen hier werden vermeld en bezittingen opgesomd.

Het ergerde me buitengewoon, dat de stadspolitie nooit eens een dezer inbrekers wist te vatten. Om ook nog de onkunde van de hoofdcommissaris aan te tonen, werd ik veroordeeld en had ik het vonnis integraal in mijn bladen weer te geven. Wat ik ook prompt deed, maar meteen eraan toevoegde: ‘Moet ik nu in het vervolg schrijven, dat onze commissaris een genie is en dwarsdoor een muur kan zien als er een gat in is?’

Het werd het allereerste proces waarin het katholieke stadsbestuur me betrok, en het was vanzelfsprekend niet in staat de verhouding tussen de Bokken en mij te verbeteren. Maar ik kon spoedig weerwraak nemen, toen de politiemannen na een aardappeldiefstal niet de dieven maar wel de buit vonden... en die buit onder elkaar verdeelden. Tot haar verontschuldiging moet ik echter zeggen, dat ook de stadspolitie het in deze hongertijd niet zo bont had. Zij ontvingen een zeer schamel loon en in verkleurde en verrafelde uniformen dwaalden zij door de stad, niet op zoek naar dieven, doch naar iets dat de honger in hun maag stillen kon.

Met nieuwjaar 1886 werd echter tóch een aanhouding gedaan. Mijn vermoeden bleek juist te zijn: het bleken een viertal mannen en een vrouw, waarvan ik mocht schrijven 'dat het van de soort waren, die steeds aan het station stonden om de socialisten van Gent te verwelkomen en op hun meetings te schreeuwen tegen de katholieken'. Want ook al betrokken de katholieken me in een proces, de socialisten waren voor mij een schrikbeeld.

Toch kon ik niet zeggen, dat men het volk totaal in zijn ellende liet stikken. Hier of daar was nog een fabrikant die op eigen initiatief de nood probeerde te lenigen, maar meestal behoorde die dan tot het liberale kamp en viel het me moeilijk de lof van die man te zingen.

Zo was er de kleinzoon van Johannes-Carolus Cumont, Carlos Cumont, die dezelfde humane opvattingen van zijn grootvader erop nahield. Als de fabriek van zijn vader door de FFR opgeslokt raakte, werd hij in deze laatste aandeelhouder, om samen met Louis Van Langenhove, kleinzoon van Jolie, het hoge woord te voeren in het bedrijf. En het eerste voorstel van de jonge baas Cumont was dan: de arbeiders nu een iets hoger loon uit te betalen en hun dagtaak in te krimpen tot elf uur. Dat dit voorstel door de overige leden van de beheerraad verworpen werd, was iets waaraan hij niet verhelpen kon.

En dan waren er vooral de gebroeders Van der Smissen. Had men in alle andere fabrieken steeds opnieuw de lonen verlaagd, bij hen trachtte men ze op het peil van vroeger te houden, zelfs in deze zwaarste crisistijd. Door de concurrentie gedwongen moesten ook zij echter steeds meer vrouwen en jonge meisjes aan het werk stellen... Doch over de houding der gebroeders Van der Smissen moet ik straks méér zeggen, in het hoofdstuk 'Jan Byl'.

Met spijt in het hart moest ik vaststellen, dat haast nooit eens een katholiek dergelijk initiatief nam. Voortdurend porde ik ze op, trapte ze op de tenen en pakte zélf met allerlei voorstellen uit. Eind augustus 1885, als de nood het hoogst was, begon men dan officieel met de organisatie van wat onderstand. Het gebeurde omdat ik daar elke week opnieuw in mijn bladen op aandrong, en het gebeurde ook onder druk van de liberalen die in hun blad steeds maar herhaalden ‘wanneer de Bokken eens wat zouden doen’... Maar het gebeurde vooral, omdat men in de kroegen der arbeiderswijken steeds luider de oproerige en socialistische liederen hoorde zingen.

Burgemeester Van Wambeke had deze steeds nijpender crisis aanschouwd, het sluiten der fabrieken meegemaakt, het volk uit de buurten van miserie eerst op bedeltocht en daarna op strooptocht zien gaan. Maar hij was een man die van rust hield, van op feestjes en recepties aanwezig te zijn, en alleen dát te doen waarvoor een burgemeester in een welvarend stadje was aangesteld. Hoe kon hij, grote lantaarn met klein lichtje, iets afweten van de sociale problemen der negentiende eeuw? En hoe moest hij, en hij alleen, die nijpende crisis oplossen?

Doch naast hem zetelde dan zijn eerste schepen Leo Gheeraerds, die bereid was de handen uit de mouwen te steken. Van Wambeke was een advocaat, een politiker, en vooral een goedlever. Leo Gheeraerds stond zélf aan het hoofd van een groot bedrijf – hij bezat twee mekanische bloemmolens, daar aan de Werf waar ik mijn drukkerij had – en kwam nu met allerlei plannen voor de dag. Hij stelde in die dagen Van Wambeke zo in de schaduw, dat zelfs de herbergvriend van de burgemeester, drukker Clemens Van de Putte, alleen nog Leo Gheeraerds vernoemde als hij het over ‘ons stadsbestuur’ had. En zo opvallend, dat de liberalen de vraag stelden ‘of Leo Gheeraerds misschien zélf burgemeester wou worden?’

Dat wou hij inderdaad... maar hij was een man die zijn tijd kon afwachten. Hij pakte nu uit met een steun-komiteit, ‘dat al het mogelijke zou doen tot leniging der vreselijke ellende’. Ook al waren zij Bokken en hadden ze me een proces aan mijn been gelapt, ik raakte erdoor opgetogen als een kind omdat ze nu eindelijk wakker geschud bleken. Vreugdevol deelde ik mee: ‘Op donderdag en zaterdag mogen de garentwijnders, die

zonder werk zijn of die maar een halve week werken, zich aanbieden op het stadhuis.’

Zij stonden aan te schuiven van halftwee tot halfzeven, en dit tevergeefs. Zij kregen order de volgende dag terug te keren, stonden opnieuw urenlang aan te schuiven, en zagen zich dan de armzalige steun van 60 centiem uitreiken.

Deze luttele aalmoes bracht niet de minste baat en toen nam ik zélf het initiatief: in mijn blad *De Werkman* begon ik met een steunlijst. Week aan week verscheen deze lijst, met de namen van hen die geschonken hadden, en met tevens het bedrag dat zij ‘voor de ongelukkigen der stad’ wilden offeren. De allereerste en allerhoogste bedragen kwamen van de liberale fabrieken Jolie en FFR met 3000 en 2000 frank. De katholieke bankier Charles Lienart, schoonzoon van Leirens, schonk 200 frank en de paters jezuiten eveneens 200 frank. De katholieke drukker van *De Denderbode*, mijn grote rivaal, gaf 25 frank. De katholieke voorvechter en stichter der Bokkenrijders, Achiël Eeman, schonk 20 frank. Daarna slonken de bedragen tot 50 centiem.

Het steunkomitee was in duigen gevallen en ik moest ophouden met nog langer steunlijsten te publiceren. En dan kwam eerste schepen Leo Gheeraerds met ander en misschien beter nieuws. De jezuiten in de Pontstraat hadden hun gebouwen van het stadsbestuur in huur en verlangden die nu aan te kopen voor de som van 120.000 frank. Met deze som zou het stadsbestuur werken van openbaar nut laten uitvoeren. Gepland waren: het bouwen van 450 meter kaaimuren aan de Dender, een brug aan de Zwarte Hoek, bestrating van de Zwarte Hoek tot aan de Dendermondse Steenweg, aankoop en meteen afbreken van het Hooghuis aan de Werf, een nieuwe vismijn en tenslotte het graven en metselen van een openbaar zwemdok.

De liberalen, die steeds erop aangedrongen hadden openbare werken te laten uitvoeren, lachten zich nu krom. ‘En dat alles met die 120.000?’ wilden ze weten. Ze probeerden te bewijzen dat zo iets onmogelijk kón en vonden het bovendien belachelijk kaaimuren te bouwen, op een ogenblik dat de nijverheid lam lag en haast geen schepen meer aanlegden.

Voor het bouwen der kaaimuren zouden de Bokken ten andere nog vier lange jaren wachten, omdat ze meenden er niet zó'n spoed te moeten achterzetten... en dan ging burgemeester Van Wambeke de pluim op de hoed steken. De kaai, in feite het werk van zijn eerste schepen, zou zijn naam krijgen: de Van Wambekekaai. Maar het Hooghuis werd afgebroken, de Zaat volbouwd en met de werken aan de Zwarte Hoek een aanvang genomen.

Deze werken van openbaar nut konden echter weinig of geen verandering brengen in de hopeloze toestand der garentwijnders. De katholieke dokter Claus deed dan in de gemeenteraad het voorstel niet wéér een hulpkomiteit op te richten, maar een komiteit dat de oorzaken der steeds maar aangroeiende armoede moest opsporen en middelen beramen om die te verzachten. Naast dokter Claus zetelde ook nog dokter De Naeyer en de oorzaken der armoede waren volgens hen: gebrek aan werk, het nachtlopen der jeugd en het toenemend zedenbederf. En de hulpmiddelen die ze bedachten: hulp inroepen van de Staat, patronages oprichten en de werklozen aanmoedigen zich aan te sluiten bij spaarkassen... Sparen, en dit terwijl ze lelijk genoeg gezegd geen nagel meer hadden om hun gat te krabben.

Wat dokter De Naeyer betrof, hij was een eerlijk man die zich ervan overtuigd wist, dat patronages en spaarkassen uitkomst voor de arbeider konden brengen. Maar een paar jaren later zou hij zich tot grootnijveraar ontpoppen, de garenfabrieken van Leirens overnemen en ook nog een dekenfabriek bouwen aan de Vaart... maar gingen zijn arbeiders de laagste lonen ontvangen die in de hele stad werden uitbetaald.

En dan was Hongerwinter II daar, een winter die men nimmer vergeten zou. Het stadsbestuur herinnerde zich de jaren toen er niet alleen hongersnood, maar ook nog pest en oorlog woedde... en men een lapmiddel had bedacht dat toen ook geen uitkomst kon brengen: het uitdelen van soep aan onafzienbare rijen van behoeftigen. Voor het bereiden dezer soep deed men beroep op alle gegoede burgers, om geld of giften in natura aan te brengen.

Opnieuw was ik opgetogen hierom en zong ik de lof der soep in de smakelijkste bewoordingen. Het blad der socialisten antwoordde mij schamper, dat ik met die soepbedeling opliep alsof de stad Aalst plots een luilekkerland was geworden.

Ik liep inderdaad iets te hoog ermee op. In de stulpen der volkswijk de Osbroeck – armzalige krotten gebouwd in de moerasgrond naast de bossen van hophandelaar Moyersoën – trof men bewoners aan die sinds dagen alleen op dat beetje uitgereikte soep leefden en aan het creperen waren.

Weldra stonden zo'n onafzienbare lange rijen aan te schuiven, dat de soepbedeling eronder bezweek. De edelmoedige dames, die aan het hoofd ervan stonden, werden bedankt. Zij hadden meer dan 40.000 liter soep uitgereikt en hoopten later nog eens te herbeginnen.

Alle hulpbetoon werd toen definitief geschorst. En onder hen, die nog argeloos en van niets wetend met hun soepkroesje kwamen aangestapt, werden met dozijnen opgepikt en naar het staatsasiel voor zwervers en landlopers te Hoogstraten gevoerd.

De werkloze garentwijnders – voor wie dit alles toch in gang was gezet – begaven zich in dicht opeengepakte massa naar het stadhuis, om burgemeester Van Wambeke te vragen wat hen nu te doen stond.

'Ik kan niet steeds maar opnieuw werken van openbaar nut laten uitvoeren,' zei Van Wambeke.

## 1886: Jan Byl

In maart 1886 was oproer losgebroken in de kolenmijnen van Charleroi, het Centrum en de Borinage. Tienduizenden verbitterde arbeiders legden het werk neer, vernielden stocks en machines, staken fabrieken en kastelen in brand. Door het optreden van generaal Van der Smissen, die de soldaten in de benden stakers liet schieten, werd het oproer eindelijk bedwongen. Met haat in het hart lieten de arbeiders zich teruggedrijven naar hun krotten vol ongedierte en hun mateloze ellende.

Vijf dagen later bereikte een uitloper van de storm ons stadje. Het ging er niet meer zo spectaculair toe als in het Waalse kolenbekken, maar voor dit nest was het erg genoeg. Rond acht uur in de avond waren een duizendtal arbeiders, meestal werklozen, op de Grote Markt samengestroomd. Ik hoorde flarden van de Marseillaise zingen en af en toe iemand schreeuwen: 'Leve de republiek.'

De politie kwam toesnellen, terwijl men de trommen roffelde om de burgerwacht op te roepen. Men deed ook nog in aller ijl beroep op een compagnie soldaten. De politie slaagde er ondertussen in, de arbeiders steeds dichter op elkaar te drijven en ze stilaan naar de Zoutstraatpoort te doen wijken. Het gebeurde slechts met de grootste moeite, en niet zonder slagen en stampen aan beide zijden.

In de nacht die volgde werden in de fabriek Jolie een honderdtal vensters verbrijzeld en bestormde men de molen van schepen Gheeraerds die bijna totaal verwoest werd. Rond elf uur hoorde ik nog een gewerschot weerklinken.

Als er iets ter wereld bestond waar ik beangst om was, dan mocht dit oproer en straatlawaai genoemd. In mijn bladen trachtte ik het gebeuren nog te verbloemen. Ik schreef 'dat de zaken van het oproer te Aalst door de grote gazetten werden overdreven, dat er een samenshoring van volk was geweest en men hier en daar een paar ruiten had uitgesmeten, maar dat de stedelijke overheid prompte maatregelen had doen nemen'.

Er werden ook plakschriften aangebracht, waarbij de burgemeester de samenscholingen verbood en aankondigde dat er grote openbare werken zouden komen. Maar een paar dagen later was er weer een volksoploop en liep men in de stad rond, de liederen der socialisten zingend. Het werkte op de verbeelding van sommigen. Een zatlap in het Peperstraatje maakte schrikbarend lawaai, sloeg een lantaarn stuk en schreeuwde: 'Ik zal heel ons straatje in brand steken, want ik ben óók een socialist.'

Burgemeester Van Wambeke liet inderdaad waarschuwen tegen samenscholingen op straat. Het was de taal van iemand die zich meer bekommerd voelde om de rust in de stad, dan om een oplossing van de benarde toestand. Bovendien eindigde zijn waarschuwing met de woorden, 'dat hij aan de samenscholingen een einde zou brengen met alle middelen die de wet hem in zijn macht stelde'. En dat was niet meer de sussende taal van de goedlever, die spijs en drank en feestjes wist te waarderen, het was de duidelijke taal die men veertien dagen voordien in het Walenland had gesproken: alles te laten neerknallen wat in opstand kwam. Ook in de andere stadjes van de Denderstreek raakte het vuur aan de lont en werd elk verzet in bloed gesmoord. Op 24 en 25 april werden te Geraardsbergen tussen arbeiders en gendarmen bloedige gevechten geleverd. Rond vijf uur in de ochtend was al opstand uitgebroken en werd door de gendarmen met de blote sabel in de arbeiders gehakt. Om tien uur waren er opnieuw bloedige gevechten en bond men arbeiders aan armen en benen vast, om ze tussen de paarden der gendarmen mee te voeren.

Meteen brak opstand uit te Ninove. Gendarmen, 'onder bevel van de luitenant die zich zo treurig wist te onderscheiden te Geraardsbergen', hielden er enkele dagen schrikbewind.

Over dit alles zweeg ik, alhoewel ik het van nabij had gevolgd... dit was dan opstand en revolutie, waartegen ik zo lang had gewaarschuwd en waarvoor men horende doof was gebleven.

Zelf wist ik geen oplossing te bedenken, maar wel leefde in het stadje een andere man die door de algemene honger, de samenscholingen en het inslaan van fabrieksvensters aan het nadenken was gezet: de chef-boekhouder der garenfabriek Van der Smissen, met naam Jan Byl.

Ik kende Jan Byl zoals ik bijna iedereen in het stadje kende. Hij had het uiterlijke van een burgermannetje in zijn zwart deftig pak, met een bolhoedje op het hoofd en een brilletje op de neus, het gelaat met de dunne rosse baard steeds peinzend naar de grond gebogen. Hij was geboren 22 juli 1856 in het huis genaamd De Oude Goudbloem, in de Nieuwstraat. Net als mijn broer Adolf studeerde hij aan het college der jezuiten in de Pontstraat, en werd dan chef-boekhouder bij Van der Smissen, de liberale garenfabriek die 'Kapiteintjes' werd genoemd.

30-jarige Jan Byl stond goed aangeschreven bij de burgerij, op straat zou niemand van ons hem voorbij lopen zonder te groeten 'dag meneer Jan', en meneer Jan nam dan het bolhoedje van het hoofd om minzaam terug te groeten.

Vreemd was het wel, dat juist dit minzame heertje ervan droomde de arbeiders verenigd te zien, om voor hun rechten te kunnen opkomen. Vreemd was het ook, dat hij hiervoor niet het minste contact opnam met mij, die reeds zoveel over de nood der arbeiders had geschreven. Of was hij van oordeel dat ik wel voortdurend weeklaagde over het lot van de kleine man, maar nooit eens een praktisch voorstel deed om hieraan te verhelpen? Of zag hij, chef-boekhouder van een liberale fabriek, in die gazetschrijver alleen maar 'Pie de Zeveaar', een man die niemand ernstig opnam?

Hij zocht ten andere ook geen contact met het zeer kleine groepje socialisten, dat reeds in een paar kroegen samenkwam, het blad *Vooruit* las en reeds een 'weerstandmaatschappij' in leven had geroepen... een weerstandmaatschappij, maar met hoop en al nog geen tien leden. Tegenover hen zal hij wel weigerig gestaan hebben, want zij werden in ons stadje als gespuis beschouwd.

Wat hij zich voorstelde was dan gewoon een werkersvereniging naar het voorbeeld der Engelse Trade-Unions. Maar terwijl hij met deze plannen rondliep, gebeurde bij Van der Smissen een drama... De jongere broer, Gustaaf, die te Brussel advocaat was geworden en daar als politiker succes had bij een aparte katholieke groepering, schoot in een vlaag van jaloezie zijn echtgenote neer. Ik vertelde al, hoe hij haar leerde kennen op een feestje van burgemeester Van Wambeke. Hij wist toen alleen maar, dat ook zij een Aalsterse was, maar onder naam Alice Renaud toneelspeelster was

geworden. Met haar getrouwd ontdekte hij uit brieven, dat zij als naaktmodel had gestaan bij de tekenaar Félicien Rops. Maar met de komst van een Franse edelman-oplichter, waarmee ze reisjes van twee en drie dagen naar Parijs ondernam, liep de maat vol. Hij schoot haar vier kogels in het lichaam.

Het drama, en het proces daarna, hielden dagenlang de kranten bezig. De meesten zagen er een proces in met sterke politieke achtergrond; er werd gezegd, dat men niet zozeer de man wou treffen die zijn echtgenote had neergeschoten, maar de man die alle kans had om minister te worden. Midden een der zwaarste onweders, tussen donderslagen en bliksem in, werd hij tot 15 jaar dwangarbeid veroordeeld.

Door deze gebeurtenissen moest Jan Byl zijn plannen nog wat op zak houden. Zelf vertelde hij me, dat hij het idee ertoe kreeg nadat een Engelse arbeider, Williams, in de fabriek Van der Smissen mechanieken had geplaatst en hem over de Trade-Unions had gesproken.

Wat ik nooit helemaal begrepen heb was het feit, dat hij met zijn plannen allereerst bij de bazen Van der Smissen zélf uitpakte. Dat zij hem gevraagd hadden te wachten, tot het proces met hun broer achter de rug was, en dat zij daarna, het droombeeld van hun chef-boekhouder in nuchtere cijfers omzettend, er alleen maar voordeel voor de fabriek in zagen... Zij betaalden in de stad nog steeds de hoogste lonen uit, twee frank per dag van elf werkuren, terwijl in de meeste fabrieken voor een dag van dertien werkuren maar 1,60 frank werd betaald. Kwam er iets als een vakvereniging, dan zouden ook de andere fabrikanten verplicht raken de lonen te verhogen.

Jan Byl heeft later een tipje van de sluier opgelicht, door een 'korte schets der historie van de Werkmansbond' te schrijven. Een tipje, want niet alles is volkomen duidelijk geworden...

De week vóór Pasen waren elf arbeiders der fabriek Jolie in werkstaking gegaan, omdat men hun lonen nogmaals verlaagd had. Ik had in mijn bladen hierover een en ander geschreven en meneer Prosper Van der Smissen had dit gelezen. Om kwart voor zeven in de avond stormde hij vloekend de poort binnen – de bedienden stonden net op het punt het bureel te verlaten – en wierp hij mijn blad op tafel, het een schande

noemend dat de arbeiders zo bestolen werden. Hij zei ook nog: 'Moest het niet zijn voor dit en dat, *ik zou mij godverdomme zelf aan het hoofd ener beweging stellen* en het werkvolk de laatste fabriek doen afbranden.'

Daar meneer Prosper heel erg opgewonden kon zijn en dan heftig tekeer ging, antwoordde Jan Byl weinig of niets op deze uitval. Maar toen de andere bedienden het bureel verlaten hadden, begon hij met meneer Prosper een gesprek onder vier ogen... 'Meneer Prosper, ge hebt daar over het werkvolk gesproken. Ik ga maandag 26 april een meeting geven in "Den Dubbelen Arend", op Mijlbeek.'

En hij vertelde verder het hele gebeuren: hoe hij reeds met enkele arbeiders over een vereniging sprak en ze onder elkaar besloten hadden daar in de herberg 'De Dubbele Arend' een eerste openbare meeting te houden. Meneer Prosper noemde dit 'welgedaan!'. Hij zei ook nog: 'Ge kent ons reeds lang genoeg, om te weten dat wij daar in 't geheel niet vijandig tegenover staan. Handel zoals ge wilt, ge hebt onze goedkeuring.'

Volkomen duidelijk is alles hiermee niet. Het is best mogelijk, dat Jan Byl met het plan rondliep een werkersvereniging op te richten, net het eigenste ogenblik dat zijn bazen er óók aan dachten. Uit het verdere relaas der feiten zou men echter geneigd zijn op te maken, dat niet Jan Byl, maar meneer Prosper Van der Smissen zelf achter deze werkmansvereniging stond. Hij zei immers ook nog: 'Ik kan onmogelijk tegen die loonbedervers blijven concurreren. Ik was net zinnens drie meestergasten te roepen, Louis Roels, Pieter Tjoenk en Keymeulen, *om hen te zeggen dat ze iets als een vereniging hadden te stichten*, of dat ik anders óók de daghuur moest verlagen.'

Bij het afscheid nemen wenste meneer Prosper hem veel succes. Jan Byl vertelde diezelfde avond nog het hele gebeuren aan twee arbeiders der fabriek. Zij wisten nu dat het met de goedkeuring der bazen zelf gebeurde en begonnen in alle arbeiderswijken een intense propaganda. Een eerste bijeenkomst had plaats en 277 arbeiders – allen bij Van der Smissen werkend – lieten zich als werkende leden inschrijven.

Dat fabrikant Van der Smissen ook hierin een handje had, werd me duidelijk uit volgende: twee weken lang mochten alle arbeiders het werk

twee uur vroeger stilleggen, om propaganda te maken en nieuwe leden voor de werkersbond aan te werven.

Een voorlopig bestuur was gevormd en een manifest in de arbeiderswijken uitgedeeld. Hierin riep Jan Byl de arbeiders op, in massa de meeting bij te wonen. De historische bijeenkomst had dan plaats op Tweede Paasdag 1886, in genoemde herberg 'De Dubbele Arend', aan het einde der Binnenstraat. Om en bij de duizend arbeiders waren toegestroomd en omdat de herbergzaal deze massa niet slikken kon, werd de meeting dan achter in de boomgaard gehouden.

Ik herinner me nog het zonnetje van deze lentedag, waarin Jan Byl sprak. Van een volkstripuun had hij helemaal niets. Hij stond er in zijn deftig zwart pak, bedankte de arbeiders voor het vertrouwen dat ze in hem stelden, vertelde over hun nood en miserie, en zei dat het mogelijk was hieraan te verhelpen als ze maar eenmaal verenigd waren. Toen hij de vraag stelde of ze hem wilden volgen, steeg in de boomgaard een donderend 'ja-ja!' op. Alhoewel hij twee uur lang had gesproken en doodop was, begon hij meteen de praktische kant uiteen te zetten: elk ingeschreven lid zou een bijdrage van 10 centiem betalen, aan boden die op zondagochtend hun ronde deden.

Een week later telde de Onafhankelijke Werkersbond meer dan 1500 leden. Dagelijks kwamen nieuwe bij: ganse fabrieken dienden hun lijsten in, anderen kwamen zich in groepsverband of per werkplaats laten inschrijven, en vooraleer een maand verlopen was mocht hij zich op een goede 2300 leden beroemen.

De heren Van der Smissen wakkerden hem dagelijks aan, gaven raad, en deelden in vertrouwen mee wat de andere fabrikanten over de werkersbond hadden gezegd. Meneer Prosper kreeg zelfs ruzie in de 'Graaf van Egmont', het lokaal der behoudsgezinde liberalen, met de heren Carlos Cumont en Louis Van Langenhove, beheerders van de FFR. Nu waren Cumont en Van Langenhove ook niet déze onmenssen, maar als fabrikant zélf een arbeidersvereniging uit de grond stampen, leek hen over zijn hout te gaan. Ze verweten hem, dat niet zijn boekhouder maar hijzelf achter deze vereniging stond.

Naar aanleiding dezer ruzie liet meneer Prosper de volgende dag alle arbeiders zijner fabriek verzamelen – het was halfvijf – om ze te zeggen: ‘Wij zelf hebben niets te maken met de werkmansbond van Jan Byl, maar als wij over uw werk op de fabriek niet te klagen hebben, kan het ons niet schelen wat gij buiten de fabriek zijt of doet.’

Meneer Prosper hechtte zoveel belang aan deze verklaring, dat hij de enkele zinnestukjes – hij had in het Frans een klad ervan gemaakt – aan Jan Byl voorlegde om te weten of deze ermee akkoord ging. Hij bezorgde hem ook nog enkele vlugschriften en dagbladknipsels die het over de werkmansbond hadden, en die hij verzameld had. Nogmaals bewijs, dat hij bijzondere interesse voor de beweging had.

Met verwondering zag ik, dat de socialisten het in hun blad *Vooruit* met geen enkel woord over de werkersbond van Jan Byl hadden. Ik was vrijwel de enige, die het oprichten ervan mededeelde: ‘We gaan schrijven over een gewichtige zaak. We zullen het doen in kalmte, na diepe studie en rijp overleg, na veel personen gehoord en geraadpleegd te hebben... Welnu, maandag werd een eerste poging gedaan om een algemene Bond der Werklieden te stichten. Geen lawijt of gewoel, geen politiek van katholiek of liberaal. De Bond der Werklieden welt op uit een zuivere volksliefde, om door deftige en behoorlijke middelen de werkmansstand in vrijheid en welvaart te brengen, en de goede meesters te helpen tegen een concurrentie, die met het zweet en het bloed van het volk de handel ten onder brengt.’

Het moet de lezers van mijn dagbladen wel opgevallen zijn, dat ik – steeds zo loslippig – dit keer met alle omzichtigheid, na rijp overleg en vooral na veel personen geraadpleegd te hebben, met mijn mening uitpakte. Het moet niet gezegd, dat ik eerst en vooral broer Adolf gepolst heb en hem gevraagd of ik in goedkeurende zin over deze werkersbond kon schrijven. Daarna heb ik ook met Jan Byl gepraat, en zoals het u misschien duidelijk is geworden, ook met meneer Prosper Van der Smissen. U zult dit allemaal vanzelfsprekend vinden, maar er was wel moed toe nodig, de ‘goede meester’ Van der Smissen te verdedigen tegenover de katholieke fabrikant Leirens. En het slot mijner beschouwingen: ‘De grondslagen van de werkersbond zijn gelegd, God geve dat alles wél gaat! Moest deze poging mislukken, wat blijft dan over dan socialisme en anarchisme? De bevolking van Aalst heeft

met vreugde en voldoening kunnen vaststellen, dat alles zo kalm, zo deftig verlopen is.'

Ik voelde ondertussen wel aan, dat de garenfabrikanten reeds allerlei aan het bedenken waren om de werkersbond te kelderen. Laster en verdachtmaking werden schering en inslag. Men zei, dat de bond niet gesticht was met het doel loonsverhoging te bekomen, maar om de Aalsterse fabriek in Duitsland ten onder te brengen. Een argument dat de arbeiders ten andere volkomen onverschillig liet. Maar dan zette garenfabrikant Leirens het tegenoffensief in, en dat was voor mij het sein om met geen woord meer over de werkersbond te reppen. Ik lag hiermee aan handen en voeten gebonden en noch over de moeilijkheden, noch over het jammerlijk einde kon ik nog wat schrijven. Leirens ging inderdaad een stap verder – en dan nog een onwettige stap – door zijn loonslaven te verbieden zich bij de werkersbond aan te sluiten.

Ook al schreef Jan Byl hierover een en ander in zijn 'korte schets', men kan zich niet van de indruk ontmaken, dat ook hij meer moest verzwijgen dan meedelen. Als hij hoorde dat senator Leirens op zaterdag 22 mei zijn arbeiders verbod had gegeven toe te treden, wou hij hierover met meneer Prosper spreken. Ongewoon was het reeds, dat hij deze in het geheel niet meer bereiken kon. Hij kreeg van diens broer, meneer Adolf, de raad een verzoekschrift aan Kamer en Senaat op te stellen, waarin hij volgens 'recht van vereniging' de vraag stelde de werkersbond te mogen uitbreiden en het bezittingsvermogen ervan vast te stellen. Met dit verzoekschrift moest hij dan bij burgemeester Van Wambeke en senator Leirens... Als senator kon deze onmogelijk weigeren, en als fabrikant die zijn arbeiders het recht ontzegde zich te verenigen was hij schaakmat gezet.

Ondanks deze raad begaf Jan Byl zich liever met twee leden van zijn bond, een katholiek en een liberaal, bij Leirens om deze mede te delen dat ze een plakbrief in de stad zouden uithangen. Leirens stond hem zeer onbeschoft te woord en zei 'te zullen doen wat in zijn macht lag.'

Ik weet dat er heel wat in Leirens' macht lag. Had hij achterhaald, dat de gebroeders Van der Smissen zélf achter deze werkersbond stonden en was hij in staat als machtig fabrikant de firma Van der Smissen te kraken? Had hij als senator en invloedrijk politieker laten doorschemeren, iets te

kunnen doen voor de nog steeds in de gevangenis opgesloten broer Gustaaf, wiens proces men eerstdaags zou herzien? Of hadden de gebroeders Van der Smissen achterhaald, dat Jan Byl niet helemáál een ledepop was in hun handen, maar, buiten hen om, ook nog contact met de socialisten gezocht?

In elk geval, de houding der gebroeders Van der Smissen, die alles hadden gedaan om de werkersbond tot bloei te brengen, was plots totaal veranderd. Als Jan Byl op het bureel verscheen was meneer Prosper wééral afwezig en moest hij dadelijk bij meneer Adolf, die erbij op de tenen ging staan om woedend te zeggen: 'Ga onmiddellijk bij Leirens excuus vragen!' Jan Byl weigerde. Meneer Adolf schreeuwde hierop: 'Verlaat dan onmiddellijk de fabriek... ga uw kas opmaken en verdwijn.'

Hij ontving ook nog honderd frank, het loon voor de reeds vergevorderde maand. Hij probeerde inderdaad de kas op te maken, doch slaagde hierin niet doordat hij al te opgewonden was. Meneer Adolf kwam nog een laatste maal bij hem, om te zeggen: '*Ge hadt moeten doen wat ik u gezegd had.*' Jan Byl blijkt nog wat geantwoord te hebben, maar in zijn 'korte schets' deelt hij toch niet mee wát hij geantwoord heeft. Hij schreef alleen nog: 'Het een woord bracht het ander mee en tenslotte werd ik aan de deur gegooid, ik kon maar met moeite mijn hoed krijgen.'

Nog merkwaardiger vond ik het, hoe reeds diezelfde avond in de stad verteld werd 'dat Jan Byl zijn werkersbond had willen verkopen aan de socialisten'. Hij riep de bijzonderste leden van de bond bijeen, om hen op de hoogte te stellen. Hij betoogde en betoogde en tenslotte werd met meerderheid van stemmen een motie van vertrouwen in hem aanvaard. Maar dit gebeurde in besloten vergadering... Het massaal aantal leden, dat in een paar dagen tijd was toegestroomd, bleek juist de zwakheid van de organisatie uit te maken. Van overal waren zij komen aanlopen, enkel en alleen omdat zij dachten dat 'meneer Jan' hen in geen maalstroom van avonturen kon meeslepen. Nu trok het grootste aantal leden zich terug, 'want Jan Byl was socialist geworden'.

Ook ik had hierover wat opgevangen, maar geloofde het niet allemaal. De bond bleek echter nog een voldoende aantal leden te bezitten, om met een mooi voorstel uit te pakken: nu hij bij Kapiteintjes de poort was geweest, als bezoldigd functionaris van de Werkersbond op te treden.

Alhoewel hij dit misschien moest aanvaard hebben, weigerde hij. Hij meende dat het een te oneerlijk bestaan op de kap der arbeiders zou worden.

En in zijn 'korte schets' pakte hij pas dan uit – als alles lang genoeg achter de rug was – met het verhaal van zijn bezoek aan de socialistische instellingen te Gent. Het verhaal erover verscheen pas jaren later, en dan ergerde of schokte het me niet meer zo hevig. Maar het zouden dan een paar dezer socialisten zijn geweest, die reeds hier en daar in een herberg der volkswijken samenkwamen – zich onmiddellijk bij zijn volksbond hadden aangesloten en zelfs in het bestuur ervan zetelden – die hem konden overhalen naar Gent te gaan om er de instellingen der socialisten te bezoeken. Daar ontdekte hij wat hij reeds lang in zijn binnenste wist: dat hij het met hen volkomen eens was. Maar men gaf hem de raad, zich niet openlijk socialist te verklaren... wat dan de reden moet geweest zijn, waarom het blad *Vooruit* nimmer iets over de werkersbond mededeelde. Maar hij bleek ook geen politieker te zijn: hij liet de voornaamste leden optrommelen en bekende hen socialist te zijn geworden... 'Maar dit mag niets veranderen aan de strekking van de bond, die onpartijdig moet blijven,' zei hij.

Het meeste ervan is me ontgaan, want in dat eigenste jaar 1886 kende ik andere zorgen en beslommeringen. Maar het was in de herberg en danszaal Alcazar, op de Hoogstraat, dat hij de laatste vergadering van de werkersbond voorzat. Van een overweldigende toeloop was geen sprake meer. De massa, die gehoord had dat hij socialist was geworden, daagde niet meer op. Slechts een zestigtal overblijvende leden stemden het laatste dagorder.

Hijzelf bleek echter heel wat gelijkenis te bezitten met de honderden arme drommels, die zich verschrikt terug trokken. Door Van der Smissen op straat gezet, door zijn familie de rug toegekeerd, en vaststellend dat de verdrukten zélf te bang waren om voor hun rechten op te komen, liet hij zijn werkersbond in de steek. Het zestigtal mannen, die hem trouw bleven, werden stuurloos achtergelaten.

Hij verliet zijn geboortestadje om een bestaan te zoeken in Brussel, waar zijn broer woonde. Hij verdiende er een mager stuk brood met lesgeven, doch zelfs daar werd hij vervolgd en gebroodroofd. Dat kan ik nu wel

zeggen, want ook mij hebben ze enkele jaren later op dezelfde wijze ongenadig gebroodroofd. Hij schreef dan naar Williams, de Engelse arbeider die bij Kapiteintjes mekaniëken had geplaatst. Williams schreef terug, dat hij naar Engeland kon komen waar hij werk voor hem zou zoeken.

In datzelfde jaar 1886 vertrok hij naar Manchester, waar hij in een fabriek tewerkgesteld raakte. Van daaruit zou hij nog af en toe een verbitterd artikel schrijven voor het blad der socialisten. Ik heb deze artikelen gelezen, en zonder fanatisme gezegd, ik kon er niet mee akkoord gaan... maar daarover dan later.

Met hem verdween dan de eerste 'werkersbond'. Zij die bleven, de enkelen die bloed en tranen zouden offeren, legden elke week hun 5 cent bij elkaar om de werkersbond in leven te houden. En daar dit onzinnig bleek, stichtten ze met het overblijvende geld een propagandaclub. Zij leefden verder, verdoken, in het duister werkend. Hun voornaamste propaganda bestond erin, de kroegen der volkswijken te bezoeken en herinneringen aan de werkersbond op te halen... en als het klimaat gunstig was, op een stoel klauteren en een socialistisch lied te zingen.

## 1887-1888: 'De Toekomst'

Met toenemende onrust maakte ik de opkomst van het socialisme mee. Ik hoorde over de Brusselse en Gentse socialisten en begreep dat ze vrij spoedig ook in ons stadje het hoofd zouden opsteken. Dat het ondertussen zo ver wás, wist ik niet eens. Ik bezocht veel de arbeiderswijken en deed op zondagavond eens mee aan een kaartspelletje, in een der volkse bierhuizen of 'estaminets'. De kroegen, waar de meest verbitterde en opstandige elementen samenkwamen, bezocht ik echter niet. Ik hoorde wel een en ander over hen, maar gaf het niet weer in mijn bladen. Ook niet dat reeds in 1883 de dan 27-jarige letterzetter Edward Anseele een bijeenkomst had bijgewoond, en zogauw het blad *Vooruit* verscheen een Gentse dokwerker, een zekere Coppens, elke zondagochtend een aantal proefbladen aan de man kwam brengen.

Het waren enkele arbeiders uit de fabriek Cumont, die het blad lazen. Ze waren vooruitstrevende liberale werklieden, die een liberale werkmanskring met naam 'Concordia' hadden gesticht. Meestal bezochten zij op zondagavond de kroeg van Peke Nichels, in de volksbuurt der Geraardsbergse Straat, niet ver van de fabriek Cumont verwijderd. Ook de oudste zoon van Peke, Josse Nichels, werkte bij Cumont, en samen met enkele gezellen drong hij erop aan, dat Anseele zou komen om hen méér over dat socialisme mee te delen. Men vertelde het me, samen met deze enkele arbeiders van Cumont, waren ook een paar arbeiders uit de liberale fabrieken Van der Smissen en FFR aanwezig.

De meest verbitterde elementen werden echter aangevoerd door de kaailossers – men noemde ze 'vaartkapoenen' – wier werk erin bestond aan de Dender boten te lossen en te laden. Een vaste en kommerloze job was dit niet. Ze hingen steeds in klissen aan de reling van de Dender of zaten op de boordsteen ervan te wachten op een aanleggend schip. Ze spogen in het water, vloekten, dronken, en mochten zich haast allen op een zeer ongunstige naam beroemen. Als men hier en daar nog een paria bijrekende, een uitgestotene of een dronkenlap, dan was dát het publiek van Anseele's

eerste bijeenkomsten. En denk nu niet, dat dit van mijn kant hatelijkheden zijn aan hun adres. Anseele zelf – hij werd later een vriend van mij en mijn broer Adolf – zou erover zeggen: ‘Men kon geen zitting houden zonder kijven, tieren en vechten. Wij zullen nooit de avonden vergeten, toen er sprake was van een partij-afdeling te stichten in Aalst. Het was onmogelijk orde te houden: allen spraken onder en door elkaar, luidop redetwistend, soms vechtensgereed. Een bijeenkomst zonder dronkaards was zeldzaam.’

Hun namen kan ik niet geven, zij zijn verloren gegaan en over hun bijeenkomsten hebben ze nimmer een woord op schrift gesteld. De voornaamsten ervan, die ik later zou leren kennen, waren Jan De Meeter, Josse Nichels, Peke Van den Bergh en André Van der Meersch. Weinigen onder hen behoorden tot het echte fabrieksproletariaat, buiten Josse Nichels dan. Het was trouwens in de herberg van zijn vader, dat Anseele de eerste bijeenkomsten voorzat. Josse Nichels werd dan ook een der kopstukken van de nieuwe partij-afdeling.

Ook bij hen ontstond vanaf de eerste vergaderingen ruzie, en dat was begrijpelijk... Peke Van den Bergh was een kroegbaas, die vooral de kaaiwerkers tot klanten had en door hen als hun woordvoerder was aangeduid. Jan De Meeter was een misvormde, die jarenlang in het ‘ongeneesbaar-huis’ had verbleven, een moordende haat bezat jegens alles wat katholiek was of ernaar rook, en die eveneens een kroeg uitbaatte in de omgeving van de Zwarte Hoek, waar hij als klanten de arbeiders van de FFR had. Drie kroegbazen... en elk van hen wou ‘zijn’ kroeg als partijlokaal. En ten slotte was er André Van der Meersch – die de correspondent aan *Vooruit* werd, als enige die de pen wat hanteren kon en zijn naam steeds foutief als Van der Meersch schreef – die als gladlijper te boek stond, maar dit beroep niet uitoefende en zijn karige brood verdiende door op kermissen allerlei karweitjes op te knappen.

Ik weet het nog best, vanaf dat jaar 1885 verschenen in *Vooruit* berichtjes over onze stad. Het allereerste ging over een rode betoging te Brussel, gehouden om algemeen stemrecht te bekomen en waarin enkele Aalstenaars mee waren opgestapt. Van der Meersch liet weten: ‘Op een wagen bespannen met twee paarden, lieten we ons naar de hoofdstad voeren.’ In zijn eerste beschrijvingen van hongersnood en ellende liet hij zich verleiden tot

nogal tranerige beelden, maar vrij spoedig had hij een eigen, ietwat bittere en vooral schampere toon te pakken.

Klonk mijn stem van week tot week luider en waarschuwender – luider in het aanklagen van de zwartste miserie en waarschuwender tegen het gevaar van het opkomend socialisme – Van der Meersch waarschuwde op zijn beurt tegen het gevaar dat ik voor het socialisme betekende. Voor hem was de opsteller van het blad *De Werkman* iemand die het kleine en hongerende volk alleen maar vage hoop op beterschap kon voorspiegelen. Ik antwoordde erop, dat de socialisten alleen maar hun gazetjes konden uitdelen, en dat die noch troost noch hulp, noch eten noch onderstand konden brengen. Maar wat me het ergst van al griefde: dat geen dag kon voorbij gaan zonder dat het blad *Vooruit* de kerk en haar bedienaars bevocht, als grootste vijanden der sociale ontvoogding.

Hoe ik tegenover de kerk kwam te staan zal later genoeg in dit boek behandeld worden, maar ik schaam me niet de verdediging van het geloof op mij te hebben genomen. Op het schrijven van Van der Meersch antwoordde ik: ‘Vanaf de eerste dag heeft men gezien, dat er goddeloosheid onder zat en dat is bij onze mensen zo welkom als zand in de soep.’ Of met ander woorden, ik zag reeds in dat het socialisme nog niet zó erg zou geweest zijn, moest het zich niet zo antiklerikaal hebben voorgedaan.

Ik wil me niet als de beste der besten opwerpen en wéét dat ik soms overdreef. De socialisten, zoals havenarbeider Coppens, kwamen met hun bladen niet zo maar uitdelen. Ze kwamen ze verkopen. En een uitstapje in de zondagochtend was het ook al niet, want te Eeklo werd de verkoper aan het einde van een dreef door een dertigtal opgeruiden aangevallen en halfdood geslagen, te Wetteren werd hij door boeren uit Vlekkem opgewacht en afgeranseld, en te Ninove werd hij door de politie opgeleid en hardhandig toegetakeld.

Ik hoorde ook een weinig later, dat Peke Van den Bergh het blad *Vooruit* begon te verkopen in zijn herberg aan de Moorselbaan. Hij was hierdoor een der eerstgekende socialisten in ons stadje en kreeg meteen de bijnaam van ‘Peke Vooruit’. In het eerste nummer dat op grote schaal in ons stadje verspreid werd, was aangekondigd dat op zondag 20 september 1887, te drie uur in de namiddag een openbare vergadering plaats had, ‘in een lokaal dat

nog nader zou genoemd worden'. Pas in het blad van de eigenste 20 september, dat in de vroege zondagochtend nog moest verkocht, las ik dat de vergadering zou doorgaan in de Grote Zaal op de Hoogstraat. In een der voornaamste danszalen dus, de zaal Rubens, van de liberaal Moentje Van Stijvendael, waar de fabrieksjeugd haar zondagnachten doorbracht bij het lawaai van het door mij zo vervloekte dansorgel.

Het was een zo opwindende gebeurtenis, dat ook ik me niet wachten kon naar de Hoogstraat op te stappen. Het krioelde er van honderden andere nieuwsgierigen, die de beruchte socialisten nu eens van dichtbij wilden zien. Sommigen onder hen durfden niet naar binnen te gaan, uit angst voor weerwraak. In de zaal Rubens zelf waren een zeshonderd arbeiders aanwezig. Anseele voerde het woord en zei dat ze zich hadden te verenigen. Aan hen echter, die meteen wilden toetreden, gaf hij de raad 'alles eerst nog eens te overleggen'. Na de meeting vergezelden dan een aantal Aalsterse socialisten Anseele tot aan het station, ze zongen de Marseillaise en riepen hem een 'tot weerziens!' toe.

Neem het me niet kwalijk, maar dit alles was me een doorn in het oog. Dat men die dag een enorm aantal bladen van *Vooruit* had verkocht, schreef ik toe aan de nieuwsgierigheid van het volk, dat echter weldra zou inzien hoe de socialisten de toestand alleen maar konden verergeren. En in een haast vertwijfeld beroep op mijn medeburgers riep ik uit: 'De liefdadigheid, ze moet vooruitreden, ze moet zich tonen!' En dit terwijl ik toch reeds kon weten, dat iets als soepbedeling ook geen oplossing kon brengen.

Ik moest dan ook meemaken hoe het 'tot weerziens' der socialisten daar vrij spoedig was: drie weken later had reeds een nieuwe meeting plaats in dezelfde zaal Rubens. Anseele had gezegd: 't Is met opgeruimd gemoed dat we de trein nemen naar de stad van meneer Woeste, al is men zover gegaan enkele schoelies uit te kopen om de spreker af te rammelen.'

Veiligheidshalve omringde hij zich dan ook met enkele bonkige havenarbeiders uit het Gentse, en bracht hij bezoek aan de onooglijke krotten van een der poortjes, of beluiken, waarvan de ingang zich op de Hoogstraat bevond. Hij sprak er met een fabrieksmeisje wier rechterhand was afgerukt bij het 'indraaien'. Zijn gezellen deelden er het pakje

boterhammen uit dat ze van huis hadden meegebracht, en hij kocht een paar kloefjes voor de kleinsten die er over de vloer liepen.

Met verbittering schreef ik in mijn bladen: ‘Ze hebben drie frank gegeven en een paar boterhammen, en dat moest maar gauw in hun gazet.’ En ik was vooral woedend, omdat ze indertijd met mijn eigen steunlijsten de draak hadden gestoken. Maar wat me dan haast uit mijn vel deed springen, was hun vraag ‘wat met dat geld gebeurd was, want weinige garentwijnders hadden ervan genoten’. Diep verontwaardigd schreef ik: ‘Ik zal op de duur nog een dief zijn.’

Het stelde me gerust, als ik zag dat hun nieuwe meeting niet meer zo’n overweldigende toeloop in en rond de Hoogstraat veroorzaakte. Toch werd ze weer bijgewoond door een zeshonderd man, meestal uit de blauwe fabrieken. De Marseillaise zingend trokken ze de stad in, iets wat burgemeester Van Wambeke hun nog trachtte te verbieden. Er was ook nog partijvergadering voor de leden in de herberg van Peke Nichels op de Zoutstraatpoort. Niet zonder glimlach las ik hoe de naam Nichels, die onafscheidelijk aan de socialistische partij zou verbonden blijven, voor de eerste keer in *Vooruit* verkeerd gespeld moest verschijnen: men maakte er Nickels van... iets waarvan zijn tegenstrevers, en ook ik, later dankbaar gebruik zouden maken.

Wat ook in hún partij ontbrak, was eenheid. In de herberg van Peke Van den Bergh werd het blad *Vooruit* verkocht, bij Peke Nichels werden de eerste partijvergaderingen gehouden – Peke had een gezin van negen kinderen en de jongste ervan was de toen negenjarige Alfred, die later de eerste partijsecretaris zou worden – en in de herberg van Jan de Meeter, die toen nog de naam ‘In den Liedjeszanger’ droeg, werd een spaarkas opgericht. Ook de namen dezer spaarkasleden zijn verloren gegaan, maar zij waren met een tiental.

Stond het katholieke stadsbestuur bij deze eerste socialistische bijeenkomsten perplex toe te kijken – mijn waarschuwen hadden ze als volkomen ongegrond beschouwd – nu begon men maatregelen te nemen. Met geld, macht en dwang, trachtte men te beletten dat de arbeiders zich verenigden. Het uur dat de socialistische sprekers in het station moesten aankomen, stonden de aanpalende straten afgezet met het voltallig

pompierkorps, geweer aan de voet. Gendarmen liepen in en uit het station, en als de ongewensten verschenen werd dreigend tegen hen uitgevallen.

Ik vond het niet zo erg, dat men het hun maar eens moeilijk maakte. En als ze daarna schreven dat ze de stad in staat van beleg vonden, noemde ik dat 'affreus liegen'... 'Zeker om die enkele kwajongens die de stad inkwamen en van de rode vlag spraken? Zekerlijk, de politie was daar en de pompiers verleenden bijstand, maar verder gebeurde niets.'

Neen, men moest ze uiteindelijk tóch de stad inlaten, waar ze in een andere danszaal op de Hoogstraat meeting hielden. En na de meeting bezochten ze de kroeg van Jan de Meeter, waar Foucart uit Gent veertien dagen geleden ook nog een ziekenkas had opgericht... de eerste van een lange reeks steeds opnieuw verdwijnende, en steeds opnieuw in leven geroepen ziekenfondsen. Hij hield daar zitting en schreef nieuwe leden in.

Vrienden van elders deelden me mee, dat dit alles ook gebeurde in de andere kleine stadjes der Denderstreek. Er waren meetings te Ninove, Geraardsbergen, Wetteren en Dendermonde. Vanuit al deze stadjes en plaatsjes kon ik berichten en mededelingen, vol van een haast kinderlijk enthousiasme, in het blad *Vooruit* lezen. In Gent antwoordde men op al dit opgetogen geschrijf: 'We nemen wel kosteloos alle mededelingen en grieven der werklieden op, maar dit wil niet zeggen dat men ons ongefrankeerde brieven moet zenden, waarvoor wij 20 centiem hebben te betalen.'

Nu het socialisme er was en ik de moeizame groei ervan volgen kon, verdween stilaan mijn angst ervoor. Het was een kwaad, maar misschien wel een noodzakelijk kwaad. Bij Peke Van den Bergh kon men in zijn herberg De Vooruitgang zich aansluiten bij een weerstandmaatschappij en bovendien op zondagmorgen boeken ter lezing krijgen. Het waren de opstandige en goddeloze boeken die men in het blad *Vooruit* propageerde: *Voor het volk geofferd* van Edward Anseele, *Germinal* van Emile Zola en *De Wandelende Jood* van Eugène Sue.

Wat het blad *Vooruit* betrof, hun correspondent André Van der Meersch was dit bij enkele lezers aan huis beginnen bestellen. Het zal wel een schamele broodwinning zijn geweest, want heel in het begin waren er maar hoop en al een twintigtal afnemers. Ik betrapte me erop, meewarig te

moeten glimlachen als ik aan mijn eigen 20.000 lezers dacht. En in mijn bladen diste ik dan ook een grapje op omtrent deze verkoop: dat Van der Meersch rondliep om het aan de man te brengen, al roepend 'Vooruit, voor 'ne cent,' en dat zekere dag een knaap achter hem aanliep al schreeuwend 'Achteruit, voor 'ne cent.' Ach ja, ik wist het grapje te waarderen en ik voegde eraan toe 'er is daar hertelijk mee gelachen'. Maar mijn besluit was toch, dat die gazet alleen maar gelezen werd uit nieuwsgierigheid. Waarom zou ik zo bang voor dat socialisme moeten zijn? Slechts een honderd man hadden hun naam laten inschrijven.

Maar toch ging er, zelfs voor mij, een vreemde bekooring van uit. Als ze ook nog een volksvergadering hielden in de herberg De Hopzak, op de Veemarkt, stond ook ik toe te luisteren en schreef ik achteraf: 'Ook al deelde men in de gedachten der socialistten, die daaraan zijn schoon geld geeft doet een dwaasheid.' Van der Meersch antwoordde alleen maar: 'We hebben weer nieuwe leden aangeworven.'

En inderdaad, de werkersbond van Jan Byl was bezweken en de vijftig of zestig overblijvende leden sloten zich bij de socialistten aan. Ze telden nu een honderdvijftig partijleden. Het blad *Vooruit*, dat nooit met een woord over de werkersbond had gerept, nam nu in haar rubriek 'Strijdpennning' de verzuchtingen dezer leden op. Ze tekenden met alleen een paar initialen, want als individuen telden ze niet. Ze werden 'enkele arbeiders' of 'een klein aantal moedige mannen' genoemd. En dat moet ik zeggen, zo genadeloos werden ze vervolgd, dat velen onder hen moesten uitwijken om in de vreemde een broodwinning te zoeken.

Wat me echt een schok gaf, was het feit dat de socialistten zekere dag met een samenwerkende bakkerij uitpakten. Ik zag ze oprichten in het nummer 54 der Nieuwstraat, zijnde een herberg met naam 'Onder Ons'... herberg die vooral bezocht werd door de vooruitstrevende liberale arbeiders. Het waren trouwens deze liberalen geweest, die reeds in 1885 een begin van coöperatieve bakkerij in de herberg hadden opgericht. Maar het vlotte er niet en de oven bleef ongebruikt staan. Zij waren nu bereid, deze aan de socialistten te verhuren...

Met het overgebleven geld van Jan Byls werkersbond brachten ze 300 frank bijeen, waarmee ze de herberg Onder Ons, en de ongebruikte oven achteraan, konden huren – ze betaalden hiervoor de som van 90 frank per jaar – en herdoopten de nu socialistische coöperatieve bakkerij en herberg ‘De Toekomst’. Maurice Fonteyne, Alex Lenoir en Josse Nichels vormden het bestuur ervan. Achteraf zou ook nog uitlekken dat enkele liberalen, zij die de herberg en de oven in huur gaven, hem met raad en daad steunden. Zo ook een zekere Cornand Vincent, een der bestuursleden van de liberale werkmanskring. Ook de bakker van vroeger, de vooruitstrevende liberaal Eugène De Pau, hernam het werk en bakte nu brood voor de socialisten. Naast hem stond echter de socialist Arys, die voor alle zekerheid het beroep van bakker aanleerde.

Aan de zestigjarige Jan Luyckx – die meestergast was op de FFR – werd gevraagd het bedrijf te leiden. Hij was tamelijk geleerd, kende wat Frans en verdiende als zodanig een redelijk loon, in vergelijking met de gewone arbeiders. Hij verliet dat vast en veilig werk op de FFR om hier een onzeker bestaan tegemoet te gaan. Als beheerder der bakkerij ontving hij een loon van twee frank per dag.

De broden van anderhalve kilo zou men aan 20 cent verkopen, met ook nog de bedoeling om de zes maand een deel der gemaakte winst aan de broodkopers uit te delen. Het had de volgende dag reeds ongewoon gevolg: alle bakkers in de stad verlaagden de broodprijs met 3 cent.

Als ik in de zondagochtend van 14 november door de Nieuwstraat liep, zag ik daar op de gevel der herberg geschilderd: ‘De Toekomst, samenwerkende bakkerij’. De voorplaats was ingericht als herberg, de achterbouw als bakkerij waar men broden voor 20 cent bakte. Ik werd niet meer bleek van angst, maar ik bleef me ergeren. Ik was ervan overtuigd dat de arbeiders zich te verenigen hadden, dat zij desnoods – alhoewel ik dit dan minder begreep – coöperatieven hadden te stichten. Maar ik kon het niet verwerken, dat het weeral die goddeloze socialisten waren die met dit alles uitpakten. Niet zonder wrok schreef ik bij het terugkeren: ‘In de Nieuwstraat tapt men bier aan verminderde prijs. Het lokaal is er ingericht om te worden zoals in Gent: ’t is er nu al herberg en bakkerij, ze zijn ook

begonnen met vlees te verkopen. Waarvan moeten de treffelijke winkeliers straks nog leven?’

Van der Meersch liet vol enthousiasme weten, dat men de eerste dag 200 broden verkocht, de tweede dag 250 en de derde dag 350. Een ietwat naïef enthousiasme, want de broodvoerder bracht inderdaad deze goedkopere broden in de armste volksbuurten, doch weinig of geen huismoeders konden hem meteen de nodige 20 cent overhandigen. Reeds jaren bestond immers het pofsysteem: de weinige levensmiddelen die ze nodig hadden, brood en aardappelen, smout en zout, haalden ze in de winkel die door de meester-gast der fabriek werd uitgebaat... en aan het einde der week, als het loon moest uitbetaald, berekende deze meester-gast eerst de ‘pof’ die bij hem op het boekje stond.

Bij de samenwerkende bakkerij was het brood goedkoper en zou men delen in de winst, maar haast niemand kon dag na dag met 20 cent te voorschijn komen. De broodvoerder was verplicht eveneens op de pof te leveren. Aan het einde der week maakten echter vijf maal 20 cent een hele frank uit... en die kon men nog minder te voorschijn toveren. Een paar maanden later zou de broodvoerder zo’n verbijsterend ‘tegoed’ op zijn boekje hebben, dat de bakkerij De Toekomst tot het Verleden ging behoren. Er werd nog een laatste poging gedaan, die echter geen ander resultaat had dan dat het de doodstrijd nog wat langer liet aanslepen.

De samenwerkende bakkerij kraakte in al haar voegen, het failliet stond voor de deur, en met de laatste centjes probeerde men nog de broodkopers – de zeldzamen die dat brood ook prompt betaald hadden – hun ‘winst’ uit te keren. De honderden onbetaalde broden maakten dit echter onmogelijk. Toch trachtte men nog de schijn te redden en stuurde men bemoedigende, zelfbedriegende, mededelingen naar het blad *Vooruit*. Ik heb me erbij in de handen gewreven, dat is waar, in maart 1888 schreef ik niet zonder leedvermaak: ‘Zouden ze de rode vlag niet uithangen om dat merkwaardige nieuws aan te kondigen, en een rondgang in de stad doen, de Marseillaise zingend?’ Maar toch dacht ik ook aan Jan Luyckx, aan het leed en de schaamte van deze man, die nu wist dat hij alles tevergeefs had geofferd. Te oud om dergelijke slagen het hoofd te bieden, raakte hij helemaal

ontmoedigd en zocht hij ergens werk in een fabriek, waar hem een zo laag mogelijk loon werd uitbetaald.

Ondertussen schreven ze nog: 'De socialistische beweging gaat opperbest. Vorige zondag werd meeting gehouden, en terwijl binnen in ons lokaal Gentse en Brusselse partijgenoten het woord voerden, wapperde buiten aan de gevel de rode vlag.'

De vlag hing inderdaad uit, want in het lokaal werd opnieuw een werkersbond opgericht – de vereniging die later deze der katoenbewerders zou worden – doch waar zich slechts zestien arbeiders van Cumont en de FFR bij aansloten. Van de honderden katoenbewerders in de stad hadden er slechts zestien de triestige moed uit de grauwe rijen naar voor te treden.

De vlag hing uit... En dit was dan voor de Bokken de gepaste aanleiding om het opkomend socialisme genadeloos neer te slaan. Op bevel van burgemeester Van Wambeke stormde de politie binnen en eiste men, dat de rode vlag zou ingetrokken worden. Het was Maurice Fonteyne die ze had uitgehangen en die nu schreeuwde: 'Ze mogen me in de bak steken, maar de vlag intrekken doe ik niet.' En toen de politie het dan zelf wou doen, verdedigde hij zich met hand en tand.

Toch gebeurde bij deze inval der politie nog wat meer, waarover het blad *Vooruit* zweeg en waarover ik alleen met wat insinuaties repte. Niet alleen Maurice Fonteyne bood weerstand, maar Josse Nichels kwam hem ter hulp gesneld en dreigde met een revolver. Méér konden de Bokken niet verlangen: Josse Nichels werd tot vier jaar gevangenisstraf veroordeeld, Maurice Fonteyne en Alex Lenoir kregen elk drie maanden.

Het socialisme te Aalst was hiermee gebroken. De bakkerij De Toekomst bracht langs *Vooruit* om haar leden ter kennis, dat het bestuur besloten had voor de laatste maal de 'winst' uit te keren. En dit alleen aan leden, die meer dan 50 broodkaarten in bezit hadden... 'Zoals men ziet hebben onze vrienden, niettegenstaande allerhande tegenspoed, nog een schone uitslag bekomen.'

Het was het laatste bericht dat over de samenwerkende bakkerij verscheen. In september mocht ik reeds laten weten: 'De socialisten zijn gevallen, ze bestaan niet meer.' In het blad *Vooruit* verscheen maandenlang niet meer het minste nieuws over de partij. Maandenlang werd ook geen

cent meer gestort voor de Strijdpennig. Behalve nog heel even, in september, als een hand die voor de laatste maal boven water uitgreep: 'We leven nog!'

De armoe en de honger in de arbeidersbuurten – en de opkomst van het socialisme – hadden aan mijn hart geknaagd. Radeloos had ik gevraagd of er dan geen uitkomst was, en telkens weer opnieuw stelde ik een haast kinderlijke hoop in iets van niets, dat blinken kon als een glasscherf. In die dagen was het de katholieke werkmanskring die ging geopend worden, in de lokalen van de burgerkring in de Korte Zoutstraat. Wel kon men horen dat ik zelf iets méér verlangde dan dat, want ik schreef: 'De werkmanskring wordt ingericht, niet om werk en brood te verschaffen zoals er enigen dachten, maar om de werkende klas bijeen te brengen en in deugd en vreugd te laten verbroederen. Verder zullen de leden door raad en daad beschermd worden.'

Het was de zoon van mijn vriend baron de Bethune, die de katholieke werkmanskring stichtte. Deze nu 22-jarige baron Leo de Bethune was zojuist getrouwd met de even jonge Anna Descamps-David-Fisbach-Malacord, om met haar het oude buitengoed Dommer op de Moorselbaan te bewonen. Het getuigde voor de jonge baron van vernieuwingsgeest, zich met de werkmanskring te willen bezighouden. Zijn afkomst was er niet vreemd aan: ook al was zijn vader een baron, zijn moeder was en bleef de dochter van Eliaert, een fabrieksarbeider die het tot machtig garenfabrikant had kunnen brengen.

Het wou niet zeggen, dat hij de reddende hervormer moest genoemd. Ook ik vond het een ietsje te weinig, dat zijn sociaal begrip zich bepaalde tot de 'zending die meerbedeelden tegenover de werkende klas te vervullen hebben'. Het was veel voor deze jonge baron, maar het was te weinig voor de van honger omkomende arbeiders. Het was veel, omdat hij samen met mij, tegen Woeste in, tegen het katholieke stadsbestuur in, van verandering en vernieuwing durfde te gewagen. Maar het moest bitter weinig genoemd, omdat het zich ten slotte tot wat onvoldoende, en vooral niet van politiek eigenbelang ontbloot, sociaal dienstbetoon bepaalde. Later zag ik zelfs in, dat het voor hem alleen maar een kwestie was van politiek te arriveren.

In feite heeft deze jonge man veel hoger gemikt dan zijn pijlen zouden raken. Hij verlangde naar een diplomatieke loopbaan en slaagde ook in het examen ervoor, maar de Gentse hulpbisschop Lambrecht drong erop aan, dat hij zich met de christelijke sociale actie onder de Aalsterse arbeiders zou bemoeien. De socialisten waren een samenwerkende bakkerij begonnen, de vooruitstrevende liberale arbeiders hadden een bloeiende werkmanskring... straks was voor de katholieken álles te laat. En als Leo de Bethune dan zijn werkmanskring opende, was hulpbisschop Lambrecht daar om het inhuldigen ervan bij te wonen.

Ook ik was vanzelfsprekend aanwezig, al had ik in zo weinig woorden mogelijk het onvolmaakte ervan vastgesteld. En toch, hoe bitter weinig het moest genoemd, het werd door Charles Woeste met achterdocht bekeken. Al die zogezegde democratische vernieuwingen moesten, vandaag of morgen, een gevaar betekenen voor zijn eigen behoudsgezinde politiek. En wat Woeste nog wreveliger stemde: dat die jonge baron een de Bethune was, een lid der adellijke familie die hém, de vreemdeling, eens diep had gegriefd en hem ook nog steeds op afstand behandelde.

De dag der opening daagde hulpbisschop Lambrecht reeds in de voormiddag op, en beklom hij in de elfuur-mis de preekstoel der Sintmaartenskerk, waar hij het over de noden en behoeften der werkende klas had. Het zou na die keer niet meer gebeuren... de preken in de Sintmaartenskerk zouden berucht worden, als alleen nog meetings ten voordele der Woeste-politiek.

In de namiddag begaf Lambrecht zich naar de werkmanskring, waar hij verwelkomd werd door de jonge baron, wiens hele familie aanwezig was: niet alleen papa Paul de Bethune, maar ook zijn oom, fabriekseigenaar Jean Leirens. Ik moest wel even gnuiven, als ik Leirens tussen zijn loonslaven zag, om met hen te verbroederen... voor hem zal die werkmanskring zéker iets geweest zijn om de loonslaven braafjes te houden. En verder was ook Van Wambeke aanwezig, doch alleen officieel, omdat hij als burgemeester niet anders kón.

De voornaamste katholieke vertegenwoordiger van Aalst, Charles Woeste, had de opening niet bijgewoond. Hij was die dag te Luik en sprak

er een zeer merkwaardige rede uit: ‘Gedurende lange tijd voelde de werkmanskring geen behoefte om tot welvarendheid te komen. Hij aanvaardde zijn lot en was onderworpen. De ogen ten hemel geheven, hoopte hij in een ander en beter leven in het hiernamaals. Heden wil het volk op zijn beurt aan het banket des levens deelnemen, en als die wens, die drift, het hart der menigte overmeestert, ’t is als een vuur dat immer voortloopt en kwalijk te overmeesteren is. En dan komt in de samenleving dit vraagstuk op, dit vreselijk vraagstuk, te weten hoe men degenen in bedwang zal houden, die dorst hebben naar welvaart en deze niet kunnen bereiken.’

Door vooral de aanwezigheid van Leirens, begreep ik dat ook de werkmanskring, ondanks het onderscheid tussen Woeste en de Bethune, vooral gesticht was ‘om degenen in bedwang te houden die dorst hadden naar welvaart’. Ik kon de dingen reeds nuchter bekijken: achteraf had ik een onderhoud met de leden der familie de Bethune, die me zegden dat ze naar een blad uitkeken ‘dat de spreekbuis van hun werkmanskring zou zijn’... en of ik mijn blad *De Werkman* als zodanig wou beschikbaar stellen?

Heel lang moest ik niet nadenken, mijn antwoord was ‘neen’. Ik wou *De Werkman* liefst voor mezelf houden en daar ‘mijn’ mening in neerpennen. Want nadat ik de redevoering van Woeste te Luik had weergegeven, werd ook nog aangehaald wat kardinaal Manning te Londen had gezegd: ‘Een nieuw tijdvak begint in deze wereld... het kristen werkvolk moet zich verenigen, anders kan het zijn rechten niet verdedigen tegen de groten en het kapitaal. Het socialisme is de strijd van het levend kapitaal, het werk van de handen en de geest, tegen het dood kapitaal, het goud. Maar in vele landen helaas, is het socialisme goddeloos geworden.’

Het moet eerlijk gezegd, het was een artikel dat broer Adolf me gestuurd had. Zelf was ik niet in staat te zeggen, hoe of op welke wijze verandering en verbetering kon gebracht, maar broer Adolf gaf me nu, langs kardinaal Manning om, de pap in de mond. Weldra zou ik beginnen pleiten voor een ‘kristelijk socialisme’.

Diezelfde tijd verscheen ook mijn blad *De Werkman* op groter formaat en deelde ik mee: ‘Toen over 15 jaar *De Werkman* werd opgericht was het formaat ruim genoeg en beantwoordde het aan de noden van de dag. Maar sedertdien, de vraag naar nieuws is aangegroeid, ’t socialisme is ontstaan, de

wereld is in beroering gekomen, vraagstukken van leven of dood zijn gesteld.’

Mijn woord werd nu feller en opstandiger: ‘En om alles in één woord te zeggen: om de samenleving te redden moet er een staatkundig, een kristelijk socialisme ontstaan. Waarop wachten wij, om zulks tot stand te brengen? De ogenblikken zijn kostbaar, geen andere redding is mogelijk.’

Ik meende het echt, want als de andere katholieken het nu meer dan welletjes vonden – zelfs mijn beste vrienden – antwoordde ik kortaf: ‘Luistert, mensen, die gevleid wil zijn moet *De Werkman* niet lezen, wij zeggen de waarheid aan arm en rijk.’

Voor de allereerste keer spoorde ik daadwerkelijk de arbeiders aan, zich te verenigen. En namelijk toen de breisters in de kousenfabrieken opnieuw aan een lager loon moesten beginnen: ‘Er zou een akkoord onder de breisters moeten zijn, om niet onder de loon te werken.’ En wat later werd mijn toon nog agressiever en riep ik de katholieken toe: ‘Ge hebt geschreeuwd als minderheid en ge zijt blijven schreeuwen als meerderheid: ge hebt alles gelaten gelijk het was, terwijl overal de belangen van het land grote verandering vragen.’

Maar wat als een bom insloeg bij de Bokken, was een artikel van broer Adolf over de verenigingen in Duitsland: ‘Duitsland is doordrongen van socialisme en daaraan is het gedeeltelijk te danken, dat er sedert enige tijd veel goede wetten zijn gestemd en uitgevoerd...’

Kamerlid Louis de Sadeleer, die steeds mijn persoonlijke vriend was en mij door dik en dun verdedigde, raakte nu diep verontwaardigd en verbrak voorgoed alle betrekkingen met mij. Hij schreef nog een laatste brief: ‘Indien er enige personen zijn, die in de katholieke denkwijze van ons arrondissement een scheuring willen verwekken, dat zij dan ook de verantwoordelijkheid hiervoor dragen.’

De mogelijkheid dat ik wel eens gelijk kon hebben, kwam niet ter sprake... niet de honger van de fabrieksarbeider telde, maar de eenheid der katholieke partij.

Tot nu toe deelde ik heel weinig mede over mijn broer Adolf, behalve dan dat hij in deze dagen in mijn bladen was beginnen schrijven. Ik had een

onbegrensd vertrouwen in hem, die zoveel geleerder was dan ik. En toch heb ik met kommer, en zelfs met angst, zijn loopbaan gevolgd. Ik had hem school zien lopen bij de paters jezuiten in de Pontstraat, waar hij onder andere pater Onckeleer tot leraar had, die een tiental boeken had geschreven onder naam Onclair. Wij noemden deze pater 'een voorloper der vrije volksmannen', en als leraar in de retorica heeft hij veel invloed op Adolf gehad.

Adolf wou eveneens pater jezuit worden, en na afscheid van mij te hebben genomen begaf hij zich naar het jezuiten-noviciaat te Drongen, en werd hij leraar. En dan, na een paar maanden reeds, wou hij uit de orde ontslagen worden. Hij ontving dit ontslag, terwijl men erbij noteerde 'dat hem het voor een kloosterling passende karakter ontbrak'. Twee maanden bleef hij thuis, bij moeder die toen nog leefde, en bij mij waar hij in de drukkerij rondhing. Het moeten maanden van weifelen en onrust zijn geweest, met mijn bezorgde blik op hem gericht. Hij deed dan toch maar opnieuw zijn aanvraag om in de orde der jezuiten te worden opgenomen. Twee jaar lang had hij te wachten op een gunstig antwoord: van zijn 33ste tot zijn 35ste jaar verbleef hij weer bij mij in de drukkerij. Dan vertrok hij voor de tweede maal naar Drongen, voor een nieuw noviciaat... en was na enkele dagen weer thuis. Men zou het hem later genoeg voor de voeten gooien, 'dat hij een man was die niet wist wat hij wou'.

Mijn bezorgdheid om hem nam steeds toe. Het was op mijn aandringen dat hij dan, na het verlaten der jezuitenorde, naar het seminarie te Gent opstapte en er de priesterwijding ontving. Hij werd onderpastoor te Sintniklaas en botste daar tegen Antoon Stillemans op die dat ogenblik superior van het klein-seminarie was. Meer dan eens sprak Adolf daar over de sociale kwestie, en dan op een zo heftige toon dat al die andere behoudsgezinde en volgzame priesters hem begonnen te mijden. Hij spotte minachtend met hun 'Vlaamse beeweg-vroomheid' en hij verweet hen hun haatdragende houding tegenover andersdenkenden. Ook ik had steeds aan dit euvel mank gelopen, en geen woorden te gemeen gevonden om de liberalen uit te maken voor al wat slecht was. Nu moest ik zien hoe Adolf wel godsdienstig was, maar zonder bijgeloof en nooit tegen de rede in. Hij toonde zich vrijzinnig en verdraagzaam tegenover andersdenkenden.

Het was voor mij, die toen reeds overhoop lag met de Bokken en de al te behoudsgezinde katholieken, een riem onder het hart. Ik had de liberalen redeloos bekampt en begon nu in te zien hoe dom dit was geweest. Voor de priesters in de omgeving van Adolf, was dit echter misdadig. Superior Stillemans haatte deze rebel. Omringd van alleen maar vleiers stak hij het in zijn mouw, dat Adolf zijn woord vrij en vrank uitte en behield hij zijn levenlang een wrok tegen de al te stoutmoedige leraar.

Zo vlug mogelijk haastte Adolf zich uit dit kleinzielig en bekrompen midden weg, en werd leraar te Dendermonde. Daar bleef hij negen jaar en had hij om zijn opvattingen negen jaar lang moeilijkheden met iedereen. Als hij in september 1888 Dendermonde verliet, schreef de deken 'blij te zijn, dat deze lastpost weg was'.

De lastpost oefende toen geen enkele kerkelijke functie meer uit. Met de goedkeuring van bisschop Lambrecht ging hij privaattlessen geven aan de kinderen van enkele welstellende families uit de streek... en dan nog meestal liberale families, waar men hem als een vriend ontving. De geschiedenis herhaalde zich: als knaap door de 'liberale pater' Van Iseghem het college der jezuiten binnengebracht, werd hij zelf een liberale pater, steeds aan huis bij de bijzonderste liberalen der stad, en nimmer de geestelijkheid of de rijke katholieken der stad bezoek brengend.

Hij schreef in mijn bladen en had het daarin over de sociale kwestie, en vooral over kardinaal Manning in Engeland, die het christelijk socialisme aan het preken was.

In april 1889 was Lambrecht nog maar hulpbisschop en begaf hij zich met een groep bedevaarders naar Rome. Ik was onder hen, want nu broer Adolf toch zonder kerkelijke bediening was en in de beide bladen schreef, kon hij het bedrijf wel eens een paar weken leiden. Tijdens de reis naar Rome had ik heel wat gelegenheid, het met Lambrecht over de ontstellende noodtoestanden te Aalst te hebben. Samen bespraken we allerlei dringende sociale en politieke hervormingen. Lambrecht was het eensgezind met mij en broer Adolf: de katholieken toonden zich te behoudsgezind en konden wel eens het pleit verliezen, als ze ook verder niet de minste aandacht voor de opkomende sociale problemen bezaten.

‘Zet uw werking voort,’ zei Lambrecht me... ‘Ik zegen u voor het goede dat ge doet.’

Een paar maanden later stierf de bisschop en werd Lambrecht in zijn plaats aangesteld. Aalst was een der eerste steden, waar hij als nieuwe bisschop bezoek bracht. Hij begaf zich eerst en vooral naar het stedelijk hospitaal – dat in een erbarmelijke toestand verkeerde – en waagde zich daarna in de arbeidersbuurten, waar nog nooit dergelijke hogere geestelijke de voet had gezet. Het volk uit deze buurten juichte hem toe... maar de liberale bladen insinueerden, dat het in allereerste plaats was, omdat men dacht dat hij brood zou uitgedeeld hebben. Bij dit bezoek had hij nogmaals met mij gesproken, en me gezegd ‘dat hij nog vóór augustus een sociaal congres wou bijeenroepen te Gent’.

Hij bracht ook nog bezoek aan andere steden en dorpen waar honger en ellende heerste, alsof hij zich met eigen ogen wou overtuigen van de bestaande wantoestanden. Hij zou nu ook Denderleeuw aandoen, maar zoals het oude gewoonte was ging hij nog middagmalen op Kasteel Overham, bij baron Paul de Bethune. Hij was vroeger mijn vriend geweest, de baron, maar met mijn onophoudend geschrijf in mijn bladen, en ook de weigering mijn blad *De Werkman* tot zijn beschikking te stellen, was deze vriendschap stilaan gaan bekoelen. En na het noenmaal aldaar begaf Lambrecht zich naar Denderleeuw, waar hij weeral door een dichtopeengepakte menigte begroet werd. Hier liet hij dan wél brood uitdelen. Ik was in de wolken: met dergelijke bisschop aan het hoofd, zou alle onrecht spoedig verdwenen zijn...

Een uur later zakte de bisschop in elkaar en stierf hij in de pastorie, waar men hem in aller ijl heenbracht. Over deze schielijke dood is heel wat geschreven en gewreven, en nog meer gefluisterd geworden... onder andere, dat men hem wel kon vergiftigd hebben. Ook de bladen die het overlijden mededeelden, waagden allerlei gokken voor wát de doodsoorzaak betrof. Men sprak van overspanning, van een zonnslag, van een besmettelijke ziekte die hij had opgedaan in een der meest vervuilde gehuchten van Denderleeuw. *La Gazette* deelde mee, dat de ontbinding van het lijk zo snel was gegaan, dat het opbaren ervan onmogelijk bleek... ‘De bisschop was onkenkelijk, het hoofd was gezwollen en het gelaat had een groene tint.’ Geneesheren De

Clippel en De Boom schreven echter gewoon de dood aan hartverlamming toe.

Ik bleef geschokt achter, want met de bisschop was een invloedrijk democraat van het schaakbord gevaagd. ‘En wie zal hem opvolgen?’ schreef ik. Het werd dan Antoon Stillemans, waarmee broer Adolf te Sintniklaas steeds overhoop had gelegen. Over hem schreef ik, weliswaar met nog de eerbied die ik een bisschop verschuldigd was, dat hij ‘een man uit de burgerstand was, maar dat ónze tijd de tijd van de werkmanskwestie moest genoemd.’

Had me dat ogenblik iemand de toekomst voorspeld en gezegd dat deze nieuwe bisschop weldra een mijner felste vijanden zou worden, ik zou die hoofdschuddend voor gek hebben uitgemaakt. En wat nog erger voor mij en broer Adolf mocht genoemd, hij stelde onmiddellijk twee zijner vleiers te Aalst aan: Van Raemdonck werd deken benoemd, en Ponnet onderpastoor. Beiden hebben alles gedaan wat mogelijk was, om onze ondergang te bewerkstelligen.

Ik beschreef hoe bij de aanstelling van deken Van Raemdonck een feestelijk banket werd gegeven, waaraan een zeventigtal heren waren uitgenodigd. Woeste was dit keer wél aanwezig en voerde het woord. Om baron de Bethune en zijn werkmanskring dwars te kunnen zitten, had hij het nogmaals over de sociale kwestie: ‘Een massa volk dat beter leven en meer rechten vraagt, de woeling die begint, de dag van morgen of overmorgen die akelig kan zijn. Laten wij ons geen begoochelingen maken: wetten zullen niet baten, als men de zielen niet geneest.’

Ik gaf trouw verslag hiervan, maar kon me niet wachten eraan toe te voegen: ‘Zeker, meneer Woeste, maar de zielen kunnen niet genezen als de stoffelijke belangen vergeten worden. Dan zullen de socialisten roepen: de godsdienst is er alleen maar om de werklieden te muilbanden.’

Op dezelfde bladzijde vond ik ook nog plaats voor een bedenking omtrent het uitreiken van eretekens, geïnspireerd door de aanblik der zeventig heren met al hun uitgestalde erelinten: ‘Er worden heel wat eretekens uitgereikt, maar de eenvoudige man die vorig jaar een brandend huis binnendrong en een zieke vrouw uit de vlammen redde, wat heeft die gekregen? Niets, niets, niets. Zo iets vergeten de mensen niet.’

Mijn geloof in de katholieken was verdwenen. Ik verdedigde Woeste nog nauwelijks en schreef: 'Het socialisme wint aan in Vlaanderen, meneer Woeste. We verliezen grond in de sociale kwestie.'

Bisschop Antoon Stillemans, die zijn vrienden Van Raemdonck en Ponnet tot deken en onderpastoor te Aalst had benoemd, wou aan de andere kant ook nog mijn broer Adolf op zijn nummer zetten... Hij wees hem de plaats van onderpastoor te Drongen aan, de eigenste gemeente waar hij tweemaal in zijn noviciaat van pater jezuïet mislukte. Alsof hij wou zeggen: daar, op de plaats waar ge mislukt zijt, hoort ge thuis.

Ik begreep best hoe pijnlijk dit voor broer Adolf was, en stapte daarom zélf naar Gent op. Stillemans ontving me stuur. Toch vroeg ik voor Adolf een andere post, en dan te Aalst zelf: juist was daar de plaats open van pastoor in het hospitaal. Stillemans wou hierover niets horen, Adolf moest naar Drongen... 'Uw broer is grillig en veranderlijk, en nergens content.' Het lag ons, Daensen, niet in de aard ons op de tong te bijten en te zwijgen. Ik flapte er meteen uit: 'Ge hebt iets tegen mijn broer, ik zie het wel.' Stillemans zette een koppel ogen op, kneep de lippen samen en met een afgekapte benedictie mocht ik gaan.

Adolf woonde nu voorgoed bij mij. Hij was 53 jaar geworden en noemde zich een 'vrije priester'. De sociale kwestie bleef hem bezighouden, al bepaalde zich dit vooral tot geleerde beschouwingen. Veel meer dan het inwendige van kloosters en colleges had hij niet gezien, maar zekere dag werd hij nogal ruw met de nare werkelijkheid geconfronteerd. Op zijn wandeling langs de Oude Dender ontmoette hij een man die een wagentje voortduwde, waarover een zeildoek lag. Een volkswrouw hield het doek vast en stapte zwijgend ernaast. Adolf wou weten wat er aan de hand was. Hij lichtte het zeil op... Daar lag een elfjarig meisje, met het bleek gezichtje tegen de plank gedrukt. Het kind werkte in de fabriek van Leirens en had aan de achterzijde met andere kinderen garen moeten spoelen in de Oude Dender – voor elf uur arbeid per dag ontvingen ze 30 centiem – en was ze bij dit werk in het water gevallen en verdronken.

Adolf was diep geschokt. Hij bestelde een doodskistje en betaalde ook nog de lijkdienst, die hij bijwoonde. Samen met de ouders bracht hij het

kistje daarna naar de begraafplaats.

Hij had de aard van moeder, ernstig en plichtbewust, terwijl ik meer de aard van vader had, lichtzinniger, speelser, onstandvastiger, en ook argelozer. Wij oefenden nu op elkaar wederzijdse invloed uit. Had ik voor elke pastoor eerbied en langde ik diep de hoed af, onder invloed van Adolf veranderde dit stilaan – hoe tegenstrijdig het ook mag lijken – en leerde ik inzien dat niet alle geestelijken heilige mannen waren. Adolf voelde niet de minste behoefte om nog met andere pastoors om te gaan... in de veronderstelling dan, dat zij behoefte zouden voelen om met hém om te gaan.

Ik had geschreven over de nood en de ellende der fabriekskinderen en me onder invloed van Adolf laten ontvallen, ‘dat er iets als een christelijk socialisme moest komen’, maar verder deed ik niets. Ik bleef mijn praatjes voeren met de melkboer, met Janbattist, vertelde grapjes en anekdoten en was mijn christelijk socialisme vergeten. Adolf niet. Hij dacht dieper over alles na, en begon zélf allerlei plannen te bebroeden.

Ondertussen voelde hij zich ook verantwoordelijk voor mijn bedrijf, waar alles ook niet zó ordelijk verliep. Meer dan eens werd ik door hem vermaand, omdat ik weer eens de drukkerij gelaten had voor wat ze was, om een uitstapje te kunnen maken in de omliggende velden en dorpen, en dan op sappige wijze het gesprek met een boer of boerin in de bladen weer te geven.

Maar in de weverij Govaert brak werkstaking uit, en of ik wilde of niet, ik moest het voor de arbeiders opnemen. Ik toonde niet alleen aan hoe de arbeiders veel te weinig verdienden, maar ook nog wat voor grove winsten fabrikant Govaert maakte. Deze was diep verontwaardigd en stuurde me een terechtzetting. Hij haalde aan, dat zijn arbeiders van 14 tot 17 frank per week verdienden, doch dat zij hiervan hun vrouw maar 9 frank in handen gaven en de rest opmaakten in kroeg en spel. En zijn slotargument: ‘De wevers hebben geen opslag gevraagd, maar zich in werkstaking gesteld op aanstoken van een socialist.’

Ook al was het zo, dat een groot aantal arbeiders vergetelheid zochten in de kroeg, de cijfers door fabrikant Govaert aangehaald waren onjuist. Het waren de lonen uit de jaren toen de crisis nog niet heerste. Ondertussen was

het leven heel wat duurder geworden en waren de lonen, ook bij Govaert, gevoelig gedaald... en tot nog minder dan 9 frank per week, hij betaalde ze amper 8,50 uit.

Ik zag me tot mijn ontsteltenis gesteund door de socialisten, die bevestigden dat ik volkomen gelijk had. Iets wat me in feite minder aangenaam was, want elkeen die de stem durfde te verheffen werd nu blijkbaar voor socialist uitgemaakt. En met dit argument werd ook ik nu de mond gesnoerd. Ik had te zwijgen, ook al zag ik hoe de socialisten ondertussen steeds vaster voet kregen in het land. Zij betoogden diezelfde week te Brussel, waar Gent vertegenwoordigd was met een echt leger. Ook de deelnemers uit Aalst en Ninove daagden op. Zij hadden de verre reis te voet afgelapt en de meesten onder hen dan nog op klompen. Zij waren, allen bij elkaar, met een honderd man. Vermoeid en bezweet van de verre tocht konden ze zich zelfs geen verfrissing in een kroeg veroorloven... maar toch droegen ze twee nieuwe knalrode vlaggen.

Ik had mijn nieuwsgierigheid niet kunnen bedwingen, en het blad overlatend aan mijn broer ging ik kijken. De hele frontpagina van ons blad *De Werkman* was aan deze rode betoging gewijd: 'Veel volk! Niet gelijk de socialisten en radicalen schrijven, 60.000 man, maar toch, veel veel volk. Er waren 300 man uit Aalst en Ninove, schrijven de socialisten, ze waren amper met 80 man. Maar ze winnen aan. Over tien jaar, men hoorde over geen socialisten spreken, en nu, ze waren met 20.000 man te Brussel. En hoeveel waren er, die geen geld hadden om zo ver te reizen of die vreesden hun werk te zullen verliezen? Bijna allen droegen ze een opschrift op klak of hoed: Algemeen Stemrecht! Er waren veel muzieken bij, die de Marseillaise speelden. Ook vrouwen waren er, allen gegroepeerd in verenigingen, in ziekenbonden. Uit Gent was er een 3.000 man, allen welgekleed. Maar als de Walen aankwamen, bleek, mager, krom, 't vel over de benen, slecht gekleed, schuw van 't daglicht, verbrand van de vuurovens of verminkt door mijnrampen, dan riep elkeen uit: Ach, wat zien die mensen er miserabel uit! Gezorgd voor de arbeidersstand, wetten gemaakt, niet alleen om de dronkenschap te beteugelen, maar om ziekenkassen en pensioenkassen in te richten!'

Heen en weer geslingerd tussen mijn sympathie voor dit manifesterende volk en meteen mijn angst voor al die rode vlaggen, heb ik dit geschreven. Ik vergat een andere bijzonderheid te vermelden: als ze na de betoging te Aalst terugkeerden, zwaaide vanuit een bovenraam een vrouw verwelkomend met een rode deken.

In augustus 1887 stemde de dan overwegend katholieke regering eindelijk de wet op het uitbetalen der lonen: de arbeiders moesten van nu af hun loon uitbetaald krijgen in gangbare munt en niet meer in dekens, dweilen of naaigaren, door hen in de fabriek vervaardigd, of in levensmiddelen die door een meester-gast in zijn winkel werden verkocht. Een wet die nog jarenlang dode letter zou blijven, want alle bestaande praktijken duurden onverminderd voort.

Maar de rode betoging waarnaar ik weest kijken was, en waarin duizenden socialistische arbeiders door de straten waren opgestapt, zette de regering ook nog ertoe aan, een onderzoek in te stellen naar de werkvoorwaarden in de fabrieken. Hiervoor werd een commissie aangesteld, die van stad tot stad zou gaan en zowel fabriekseigenaars als fabrieksarbeiders op haar bijeenkomsten zou uitnodigen.

Dat was het, wat ik nu al jaren van de katholieke regering verwachtte. Ik schreef over deze arbeidscommissie: 't Is te hopen dat men hiermee gelukt, anders is ons land verloren. Hoe is de toestand van 't werkvolk, wat valt er te doen, te veranderen? Deze vragen moeten hun oplossing krijgen.' En verder drong ik erop aan, vrij en vrank te spreken om de waarheid bekend te maken: de waarheid omtrent dagloon, kinderwerk, vrouwenarbeid, misbruiken en kankers die de werkmansfamilies aanknaagden.

De arbeidscommissie – ook Verzoeningsraad genoemd – zetelde eerst nog te Ninove. Daar kwam onder andere aan het licht, dat in de hele fabriek Jacobs maar vier volwassen mannen werkten, aangesteld als meesterknechten, en de rest uit kinderen bestond. Kinderen van acht en zeven jaar, van zes en zelfs van maar vijf jaar, die door de meesterknechten met slagen en stampen werden opgejaagd... en dat die kinderen zich vrij veel stom dronken aan een fles genever.

‘Is dat waar, meneer Jacobs, kinderen van vijf jaar!’ liet ik me in diepe ontsteltenis ontvallen.

Maar de arbeidscommissie had haar taak te Ninove beëindigd en kwam naar Aalst. En ook hier schaam ik me diep om: daar ze door de regering was benoemd, bestond ze uit alleen maar katholieken... en nodigde men te Aalst alleen maar katholieke arbeiders uit, wier namen dan nog door de fabrikanten waren opgegeven. Men wou ‘het schandaal van Ninove’ niet zien herhalen. En diep in mijn binnenste was ik er echt blij om, dat de Aalsterse socialisten hiertegen in verzet gingen. Zij probeerden eerst nog met de liberale en de katholieke werkmanskringen in contact te komen, om met dit voorstel uit te pakken: twee katholieke, twee liberale en twee socialistische arbeiders het woord te laten voeren.

Maar ik kende de mannen van de katholieke werkmanskring maar al te goed, ze stuurden hen met een kluitje in het riet. De socialisten begonnen dan de laatste dagen nog een bliksemcampagne, om de arbeiders door een verkiezing te laten aanduiden. En dit ging zo verbluffend snel, dat de katholieke werkmanskring zich in de doeken liet doen: er werden inderdaad ook nog twee socialisten benoemd.

Veel heeft de commissie niet verwezenlijkt, maar een belangrijk feit bracht ze aan het licht: dat vanaf die dag de namen der socialistische kopstukken in ons stadje door iedereen gekend waren.

André Van der Meersch zou hierdoor voor alle Aalstenaars dé socialist bij uitstek worden: de man die niet alleen in de stad rondliep met het blad *Vooruit*, maar die ook alles en nog wat over de stad in dat blad durfde te schrijven. Nog enkele jaren zou hij ook mijn schietschijf blijven, waarop ik mijn in gal gedrenkte pijlen richtte... tot we dan eindelijk vrienden werden, die broederlijk naast elkaar zouden zetelen. Want op de keper beschouwd kon men heel wat gelijkenissen aantreffen tussen André en mij... alhoewel een goede twintig jaar jonger dan ik, behoorde hij tot datzelfde soort Aalstenaars, die ondanks alles de dingen met een glimlach konden bezien en een grapje wisten te waarderen. Geboren in november 1855 trouwde hij in 1883 Maria Bombeeck en stond hij ingeschreven als marmergladslipper. Maar heel veel tijd om dat beroep uit te oefenen had hij niet: net dezelfde dagen waarin hij trouwde werd de socialistische partij gesticht en werd hij

lid ervan... om overal als gladlijper geweigerd te worden. Om in zijn bestaan te voorzien ging hij dan een poos op de kermessen staan en begon later een kolenhandeltje. Hij was ook een beetje een artiest, die oude stadsgezichtjes op doek bracht.

Ik zag hem nu in de verzoeningsraad plaatsnemen tegenover de garenfabrikanten, de heren uit dit nieuwe feodale tijdperk. Hij was de eerste om de mond te openen en meteen de voet midden in de schotel te zetten.

Fabrikant Leirens was niet zelf gekomen, maar had een ideale oplossing gevonden: zijn meesterknecht De Cuyper als afgevaardigde der katholieke arbeiders te laten verkiezen... en hem dan de fabrikant te doen vertegenwoordigen. De Cuyper – de socialisten noemden hem bij ‘vergissing’ De Cruyper – was eveneens een vriend van mij geweest, vroeger. Maar sinds hij bestuurslid van de katholieke werkmanskring was geworden, zocht hij nog weinig contact met mij. Mismoedig hoorde ik hem nu zeggen, dat het de arbeiders mogelijk was van hun loon te leven, moesten ze niet het grootste deel ervan in de kroegen achterlaten. ‘In mijn fabriek is ook nog een ziekenkas,’ zei hij.

Van der Meersch antwoordde hierop ironisch: ‘Mogen de arbeiders uit uw fabriek ook lid worden van een andere kas, dan deze die door uw baas werd opgericht?’ De Cuyper antwoordde weifelend: ‘Dat zal niet... Het geld van die andere kassen wordt gebruikt om werkstakingen te steunen.’ En met nog een ietsje meer ironie zei toen Van der Meersch: ‘Of om socialistische propaganda te maken.’

Burgemeester Van Wambeke, aan wie dergelijke vondsten verloren waren gegooid, wierp daar woedend tussen: ‘t Is juist daarom dat we u bestrijden!’ En even meesterlijk diende Van der Meersch ook hem van antwoord: ‘Niet bestrijden, meneer de burgemeester, maar vervolgen.’

Maar ook de socialist Josse Nichels voerde het woord, en deze kende geen grapjes. Hij richtte een aantal dodelijke pijlen op de Armmeesters, die winkel hielden... ‘Wie op de Armenboek staat is verplicht bij deze Armmeesters naar de winkel te gaan,’ zei hij. Dit was een zeer zware beschuldiging, want dergelijke feiten waren reeds door de wet ten strengste verboden. De voorzitter der commissie keek dan ook burgemeester Van Wambeke aan, wat deze erop te antwoorden had. Hij kon alleen

verontwaardigd tot Josse Nichels zeggen: ‘Waarom hebt ge het gemeentebestuur hiervan niet verwittigd?’ En Josse Nichels antwoordde iets dat men hem nooit vergeven ging: ‘Omdat het gemeentebestuur uit Armmeesters bestáát.’

Burgemeester Van Wambeke zou hem hierom bij de eerste de beste gelegenheid grijpen en – zoals ik het reeds beschreef – vier jaar lang in de gevangenis doen stoppen.

Frans De Cuyper, meestergast bij Leirens, had nog samen met mij het Davids Genootschap gesticht. In datzelfde jaar 1887 kwamen haast alle leden van het genootschap opnieuw bij elkaar, ten huize van dr. Isidoor Bauwens, om er het Vlaamse Taalgilde te stichten. Het schrijfboek van vroeger werd bovengehaald, om nu de verslagen en mededelingen van dit Vlaamse Taalgilde eraan toe te voegen. Onder de statuten trof ik als belangrijkste aan: ‘De maatschappij zal in politieke zaken steeds de belangen der katholieke partij aankleven.’

Een dertigtal aanwezigen lieten zich het lidmaatschap aanschrijven. Ook ik was onder hen, maar bleef welgeteld dertien vergaderingen lang weg. Zij hadden het nog steeds voornamelijk over hun bombastische pennevruchten en daaraan kón ik mijn tijd niet meer verprutsen. Ook broer Adolf heeft me op het verouderde van hun streven gewezen. Maar op de derde bijeenkomst werd aan baron Leo de Bethune, de zoon van mijn vroegere vriend, gevraagd het erevoorzitterschap waar te nemen. Hij aanvaardde dit en las een door hem opgestelde studie voor, ‘de oplossing der werkmanskwestie’. Hij mocht de enige van het hele Vlaamse Taalgilde genoemd, die een lezing met dergelijke inhoud gaf.

Wat ik later ook over Leo de Bethune zeggen zal – hij heeft een zeer lelijke rol gespeeld en me veel leed bezorgd – hieruit bleek weer eens, dat zijn belangstelling voor de noden der arbeidende klas blijvend was. Ook op zijn aandringen werd mij gevraagd, tóch de bijeenkomsten weer bij te wonen. Toen men mij het jaar eropvolgend tot erelid bombardeerde was ik weer aanwezig... en probeerde ik het Taalgilde een andere koers te geven.

## 1889-1890: Cieske Luyckx

Schreven mijn broer Adolf en ik enthousiast over kardinaal Manning in Engeland, vanuit Manchester stuurde Jan Byl een paar bijdragen naar *Vooruit*, eveneens over kardinaal Manning. Een dezer bijdragen was getiteld: 'Met het vaantje naar de wind'. Het was op veel te bittere toon geschreven – maar te begrijpen van de man, die het veilige en vertrouwde bestaan in zijn geboortestadje had moeten opgeven – en hierdoor konden zijn woorden niet tot nadenken stemmen: 'Als de katholieken Christus als een socialist willen voorstellen en in onze rangen binnensmokkelen, dan gebeurt dit alleen maar, omdat zij inzien dat de arbeiders hen definitief de rug zullen toekeren.'

*Vooruit* gaf dit artikel graag een mooie plaats, want te Gent – waar het socialisme tot een machtige organisatie aan het uitgroeien was – probeerden de katholieken inderdaad nog te redden wat te redden viel, door een 'anti-socialistische' werkersbeweging op touw te zetten.

Voor ons stadje Aalst had het anders weinig betekenis. Er was alleen de katholieke werkmanskring, die net als de iets vroeger opgerichte liberale werkmanskring, slechts een patronage mocht genoemd: een zaal waar men de zondagavond kon doorbrengen met vogelpik- of kaartspel. Op sommige mooie zondagochtenden stelde de jonge baron Leo de Bethune ook nog de tuin van zijn buitenverblijf ter beschikking, om de leden van zijn werkmanskring zich daar te laten ontspannen.

De enige katholieken op wie de woorden van Jan Byl toepasselijk mochten genoemd, en die steeds maar herhaalden dat men de politieke koers moest wijzigen, waren wij, de gebroeders Daens. In maart 1889 schreef ik nog: 'De werkende klas móét in de Kamers vertegenwoordigd zijn. Alle belangen moeten daar hun man hebben. Er zijn daar te veel advocaten en te weinig nijveraars, landbouwers en werklieden.'

Heel alleen in de stad, en tegen Woeste in, kwamen mijn broer en ik ijveren voor evenredige vertegenwoordiging in het verouderde kiesstelsel, dat wij dwaas en onrechtvaardig noemden. En als mijn lezers de vraag

stelden, wat evenredige vertegenwoordiging dan voor iets was, verduidelijkte ik: 'Zijn er bij voorbeeld 1000 kiezers en de een partij heeft 510 stemmen tegen 490 voor de ander, dan hebben de eersten alles en de laatsten niets te zeggen, en deze laatsten worden dan vijandig aan het bestuur, aan de gemeentebelangen, en werken alles tegen.'

Het waren woorden van begrip voor de situatie der liberalen, mij vooral ingegeven door broer Adolf, die voortdurend met liberale families in contact was. Doch daar juist te Aalst – en in het hele arrondissement Aalst – al jarenlang een kleine meerderheid van katholieken regeerde, en de bijna even grote minderheid van liberalen inderdaad nergens haar woord te plaatsen kreeg, werd het katholieke stadsbestuur razend. Men moest volgens hen echt een 'Pie de Zeveaar' zijn, om met voorstellen uit te pakken die in ons eigen nadeel waren... En niet alleen een politiek nadeel voor de partij, maar vooral een financieel nadeel voor hen die aan de pot zaten. Ik antwoordde ze, reeds in vijandschap: 'Gij vist met gescheurde netten.'

Aarzelend, stap na stap – en voortgeduwd door mijn broer – ging ik op deze weg verder. Was ik reeds gewonnen voor evenredige vertegenwoordiging en stelde ik voor, dat katholieken en liberalen tot betere samenwerking zouden komen, ik begon ook een andere mening te krijgen omtrent algemeen stemrecht... 't Werkvolk moet vertegenwoordigd zijn, maar het mag de andere standen niet overheersen.' En dit zei ik vooral uit angst, dat een socialistische arbeidersmassa het ál kon te zeggen krijgen.

Mijn angst voor dit 'heidens socialisme' dreef me ertoe, iederéén op de teen te gaan trappen. Niet alleen het katholieke stadsbestuur, maar ook de grote garenfabrikanten gaf ik ervan langs: 'Het socialisme staat voor de deur... Laat ons allen samenwerken om tot een redelijke daghuur te komen. Heren fabrikanten, gij zijt boos omdat we de waarheid uitroepen, maar wilt toch deze zaak rijpelijk overwegen!' En omdat ook de fabrikanten voor 'Pie de Zeveaar' de schouders ophaalden, zei ik iets wranger: 'Enige kolossale fortuinen zijn opgekomen, maar ten nadele der kleine burgerij, en vooral ten nadele van 't werkvolk.'

Iedere dag opnieuw speurde ik in het blad *Vooruit* naar een nieuwtje over de socialistische partij. Maandenlang liet Van der Meersch echter niets meer

horen. Er viel ook niets te melden, hun partij was totaal verslagen en de meeste leden ervan hadden in andere steden een broodwinning moeten zoeken. Zij die bleven moesten maar op de een of andere manier het hoofd boven water zien te houden.

Begin november 1888 moest ik echter lezen: 'Hoera, Aalst is niet dood voor het socialisme!' Hun gehuurde lokaal in de Nieuwstraat waren ze kwijt, doch ze begonnen weer van voorafaan door meeting te geven in een café-chantant op de Varkensmarkt. Slechts een kleine 200 man woonde de meeting bij, maar de aanwezigen beloofden allen het blad *Vooruit* te kopen en te lezen.

Ik volgde deze wedergeboorte en zei erover, dat in Aalst inderdaad veel armoede was, veel ellende, dat de daghuurtjes bitter klein waren en met dat ellendig nachtwerk der jonge meisjes klachten genoeg waren te uiten... 'Maar zullen de socialisten dit oplossen door meeting te geven in de zaal van een orgelbaas?' Iets wat wel onredelijk van mijn kant mocht genoemd, want waar konden ze ánders meeting geven?

In de Strijdpennning van *Vooruit* gaf men lucht aan het opgekropt gemoed. Het waren bijna alle smaadwoorden, niet aan het adres der Bokken, niet aan het katholieke stadsbestuur of de machtige garenfabrikanten... maar aan mijn adres. Voor hen was ik het, die de arbeiders van het socialisme weerhield, door week aan week de hoop op een 'christelijk socialisme' levendig te houden.

Veertien dagen later was er opnieuw meeting, met nog meer aanwezigen dan vorige keer. Van der Meersch kon er een honderdtal bladen verkopen... 'tot spijt van Pieter Daens', schreef hij. Och kom, tot mijn spijt... áls ik spijt had, dan was het alleen omdat ik inzag dat de katholieken het pleit reeds verloren hadden. Haast zonder overtuiging antwoordde ik nog: 'Ze hebben na hun meeting manifesten uitgedeeld, waarin ze meedeelden dat er deze winter veel armoede gaat komen. Elk weet dat. Anseele heeft ook gesproken over zaken die te verbeteren zijn, maar praten is gemakkelijk.' Van der Meersch antwoordde: 'Voorwaarts, en nu iets gesticht dat blijvend is!'

En daar dit blijvende achterwege bleef, begon hijzelf eraan. Weinigen hebben het achterhaald, behalve ik dan die plots begreep hoe heel veel hij met mij gemeen had... In december liet hij weten, dat 'enige wakkere

mannen' een maatschappij hadden gesticht, met naam 'De Vooruitziende Werklieden', en met doel de bevolking goede en goedkope levensmiddelen te verschaffen. Een nieuwe coöperatieve dus, als de feniks die uit zijn as herrees. Maar de maatschappij bleek opgericht op de Zoutstraatpoort, nummer 105... het huisje waar Van der Meersch zélf woonde. En om de hele waarheid te zeggen, zij was niet alleen bij hem maar ook dóór hem gesticht. De eigen centjes bij elkaar scharrelend en ook nog wat krediet krijgend bij *Vooruit* te Gent, had hij daar een zak bloem weten te kopen. Slechts een enkele keer verscheen bericht over de coöperatieve De Vooruitziende Werklieden: toen de zak bloem verwerkt was, was het ook met de coöperatieve afgelopen. Het mocht nog een meevaller voor hem genoemd, dat ik hierover pas veel te laat iets vernam, want ik zou hem mijn spot niet gespaard hebben.

Maar Uilenspiegel leefde dus nog. Was hij het zelf, die in dolle overmoed een grap wou uithalen met het stadsbestuur? Of had hij alles op touw gezet met die andere grapjas, Jan de Meeter? In elk geval, het katholieke blad *De Denderbode* – het blad van mijn tegenstrever Clemens Van de Putte – ontving een kaartje geschreven met bloedrode inkt, waarop verwittigd werd dat Van der Meersch en zijn gezellen zinnens waren meeting te geven in open lucht, zondag om 4 uur, en dan nog op de Grote Markt zelf.

Rond drie uur in die decemberzondag verdrongen zich dan ook een groot aantal nieuwsgierigen op de Grote Markt. Ook ik draafde er heen, zag de herbergen propvol zitten en trof op het stadhuis een stemming aan, of men aan een nakende revolutie het hoofd had te bieden. Alle politiemannen waren op post, met de commissaris aan het hoofd. Gendarmen in burgerkleren hadden overal postgevat, de legerpupillenschool was geconsigneerd. Iets na drie uur daagde ook nog de procureur des konings op, vergezeld van burgemeester Van Wambeke. Als rond vijf uur nog steeds niets gebeurd was, stuurde men politie naar de Zoutstraatpoort 105, waar Van der Meersch rustig achter de kachel zat. En op hun vraag wat hij op de Grote Markt zinnens was te doen, antwoordde hij: 'Ik?... Ik weet van niets.'

Maar de volgende dag stuurde hij verslag naar *Vooruit*, met als slotzin: 'De Aalstenaars hebben eens goed kunnen lachen.'

Dat hij echter voor Uilenspiegel had gespeeld, gebeurde niet ongestraft. De week eropvolgend moest hij reeds voor de politiecommissaris verschijnen en schreeuwde deze: 'Ik zal u verbieden nog rond te lopen met een plakkaat voor een socialistische meeting! En ik zal het verkopen van uw blad *Vooruit* óók doen verbieden!'

Te verwonderen was het niet, dat de socialistische partij maar matig aangroeide. Al wie zich in ons stadje het blad *Vooruit* durfde aan te kopen, stond meteen op de zwarte lijst: ze kregen nergens werk meer en werden vertrapt als schadelijk ongedierte. Er waren nog socialisten in de stad, maar ze leefden in het duister, als mollen. En haast als mollen hadden ze zich, ondergronds, van Aalst naar Gent moeten wroeten om daar aan een socialistisch feest te kunnen deelnemen.

Op het einde van het jaar 1889 stemde de regering dan de wet op de kinderarbeid. Hierdoor was het niet langer meer toegelaten, kinderen beneden de twaalf jaar in mijnen en fabrieken te aanvaarden. Ondanks deze wet bleven in haast alle fabrieken der Denderstreek de kinderen aan het werk. Men zou eerst nog, jaren later, inspecteurs moeten aanstellen om controle hierop te houden.

Ik zag het met verbittering aan, hoe men elke nieuwgestemde wet met de voeten trad, doch zweeg erover... De tijd waarin ik over net álles de onverbloemde waarheid zou schrijven, was echter nakend. Op kookpunt komend stelde ik vast, hoe ook de liberalen reeds het vaantje naar de wind keerden. Te veel arbeiders liepen in hun rangen, die alleen maar uitkeken naar een kans om naar het socialistenkamp te kunnen overlopen. In hun blad *Dendergalm*, dat reeds vier jaar lang de spreekbuis van het behoudsgezinde liberalisme was, begon Jules Rens te schrijven, een jonge advocaat uit Geraardsbergen. Hij sprak zich uit voor een democratisch en vooruitstrevend liberalisme en pleitte voor algemeen stemrecht, verplicht onderwijs en afschaffing der loting... al punten van het socialistisch programma.

Jules Rens, dan 33 jaar geworden, was te Geraardsbergen zeer volksgeliefd, omdat ook hij – net als de zoon van mijn vroegere vriend, Leo de Bethune – aan een nimmer verflauwend 'sociaal dienstbetoon' deed. Hij

sprak ook te Aalst in de zaal Concordia, lokaal van de liberale werkmanskring. Op de eerste rijen hadden echter heel wat rijke en behoudsgezinde liberalen plaatsgenomen, waaronder ook de voornaamste garenfabrikanten. En Rens gooide ze daar in het gezicht, 'dat behoudsgezinde liberalen en behoudsgezinde katholieken koek-één-deeg moesten genoemd'... En de liberale garenfabrikanten hoorden in hun rug al hun arbeiders geestdriftig toejuichen.

Zij werden hierdoor gedwongen, ook al was het schoorvoetend, de nieuwe koers te volgen. Bij de verkiezingen kwam Jules Rens op hun lijst, samen met de volksgeliefde dokter De Moor, notaris De Windt en garenfabrikant Cumont. Maar net als bij de katholieken behoorden alle kiezers tot de burgerij en deze stond vijandig tegenover de in de lucht hangende vernieuwingen. Op 10 juni 1890 togen de burgers ter stembus en stemden zij haast allen katholiek. De ganse liberale partij beseftte nu, dat verandering van kiesstelsel noodzakelijk was. Zij sprak zich uit voor algemeen stemrecht en liet haar meest vooruitstrevende elementen, met de socialisten sámen, een agitatie beginnen en monstermeetings organiseren. Op 17 november legden zij ook een wetsvoorstel neer tot herziening der grondwet, om het stemrecht uit te breiden tot bredere lagen der bevolking.

Wat de uitslag der verkiezingen betrof, de katholieken hadden 1226 stemmen en de liberalen 842. Het cijfer bij de katholieken zou nog heel wat hoger gelegen hebben, waren niet een drietal scheurlijsten ingediend...

Er was een lijst van afgescheurde 'neringdoeners', verbolgen als die waren omdat het katholieke stadsbestuur niet had kunnen beletten, dat bij de spoorwegbedienden een coöperatieve was opgericht. De winkeliers der stad, vooral bakkers en slaggers, protesteerden zeer heftig. Ze ondertekenden een petitie waarin ze het sluiten van deze coöperatieve eisten en stuurden die naar Van Wambeke. Deze begaf zich bij minister Van de Pereboom, maar moest er horen dat het oprichten van coöperatieven helaas niet kon verboden worden... Omdat hierdoor aan hun schrijven geen gevolg was gegeven, hadden de winkeliers een afgescheurde katholieke lijst ingediend.

Erger dan het 'kwaadzijn der beenhouwers' was het ontstaan ener ruzie, omdat een kandidaat niet op de aangeboden verkiezingslijst raakte.

Niemand heeft zijn naam genoemd, maar het was goed en wel de jonge baron Leo de Bethune, die voor de allereerste keer zijn kans waagde 'de vreemdeling Woeste' te verdringen. Het blad der Bokken, *Denderbode*, deed een heftige uitval tegen hem, omdat hij zich niet aan de samenstelling van de lijst wou onderwerpen. En eveneens zonder hem te noemen schreef Van der Meersch 'dat hij kost wat kost wou verkozen worden en daar 10.000 frank voor overhad'.

Ik had het hele geval in kleuren en geuren uit de doeken kunnen doen, maar zweeg erover als vermoord. Ik wist het best genoeg, Leo de Bethune was er alleen op uit Woeste te verdringen, en meer niet.

En tenslotte was er nog een derde scheurlijst, deze der 'flaminganten'. Het gebeurde onder invloed van enkele Antwerpenaars, die Woeste een 'Judas' noemden, een Waal, een Vlaamsonkundige, en contact hadden gezocht met de leden van het Vlaamse Taalgilde. Zij liepen er echter een blauwtje, want voorzitter dr. Isidoor Bauwens was een veel te voorzichtig man. Trouwens, als hij iets voor een scheurlijst had gevoeld, zou het die van de Neringdoeners zijn geweest... zijn vader was immers een der bekende slagers uit de stad, de 'boucher' Bauwens van de Kastanje Vesten.

En wat zei ik erover, die toch óók lid van het Vlaamse Taalgilde was? Merkwaardige woorden, voor mij die weldra de grote scheurmaker der katholieke partij zou worden: 't Is te betreuren... met al die verdeeldheid, wat zal er later van geworden!'

Voor de lijst der flaminganten was alleen Hector Plancquaert te vinden, de zoon van de burgemeester van Worteghem, die zich aan dit avontuur deerlijk de vingers brandde. De verslagen Plancquaert zou nooit meer bij de katholieken een kans krijgen.

Maar al met al waren het opnieuw alleen maar katholieken, die in het hele arrondissement verkozen werden: De Sadeleer, Van Wambeke, Verbrugghen en Woeste. Van Wambeke hing weer aan het staartje, verkozen met het minste aantal stemmen.

Ik had geschreven: 'De socialisten, ze bestaan niet meer.' En terwijl ik me gerustgesteld op beide oren te slapen legde, herrees de partij opnieuw uit haar as.

In het verdwenen lokaal De Toekomst, in de Nieuwstraat, was de vereniging der katoenbewerkeren gesticht en slechts zestien man had zich erbij aangesloten. Zij waren uit elkaar geslagen en verspreid geraakt. Maar op een zondagavond in april zaten een vijftal van hen in een herberg der Koophandelsstraat. Een ervan was Frans Luyckx, de zoon van Jan Luyckx die de smadelijke ondergang der bakkerij De Toekomst had moeten meemaken. Ook deze Frans, in de omgang Cieske genoemd, werkte op de FFR als bobijnmaker. Met die vier, vijf man aan de herbergtafel zittend, besloten ze een 'geheime bond' op te richten, zo maar onder elkaar. Op de fabriek begonnen ze echter te praten met hier en daar nog een bobijnmaker, die zich óók aansloot, en tenslotte waren ze met 54 man die allen hun wekelijkse bijdrage schonken.

Toen ik erover hoorde, was ik wel wat benieuwd wat de bazen Cumont en Van Langenhove zouden zeggen als ze vernamen dat hun bobijnmakers 'zich verenigd hadden'. Maar noch Cumont noch Van Langenhove reageerden. Zij hoopten misschien nog, dat dit geen socialistische maar wel een liberale vereniging zou worden. En als de bobijnmakers dan vaststelden dat geen tegenmaatregelen volgden en niemand van hen afgedankt raakte, hielden ze op zondag na Pinksteren een openbare vergadering, met Cieske Luyckx als voorzitter, in de herberg van Nandje Coessens op de Varkensmarkt.

Ik was zinnens even te gaan luisteren, toen ik hoorde dat ook de arbeiders van Cumont op net hetzelfde idee waren gekomen. Daar was het Felix Podevijn, die zijn werkmakkers bij elkaar riep in de herberg van Nolin, op de Hoogstraat. En nu Cieske Luyckx en Felix Podevijn van elkaar hoorden, dat ze allebei een vereniging van katoenbewerkeren gesticht hadden, probeerden ze er een en dezelfde bond van te maken. Hun 'gewichtige vergadering' – zoals Van der Meersch schreef – ging door in de danszaal van Moentje Van Stijvendael. Cieske Luyckx uit de fabriek FFR werd voorzitter en Felix Podevijn uit de fabriek Cumont werd secretaris.

Het was voor mij niet moeilijk te raden, wat in de zaal Rubens besloten werd: de pasgeboren katoenbewerkerenbond wou maar al te voorbarig zijn krachten beproeven. Terwijl overal in de wereld voor de allereerste keer de dag van Eén Mei werd gevierd, eisten de katoenbewerkeren loonsverhoging.

En omdat ze die vanzelfsprekend niet meteen kregen, gingen ze in staking. Denkend aan de katholieke fabrikant Leirens, moest ik weer eens vaststellen hoe heel anders de liberale fabrikanten konden reageren. Ze lieten de stakers op het bureel komen en met hun grieven uitpakken. Ze werden opslag beloofd. En een paar Duitse meestergasten, waarover ze klachten geuit hadden, kregen op de vingers getikt.

Ja, de liberale fabrikanten reageerden anders... Maar juist hierdoor kreeg het socialisme dan eindelijk vaste voet in ons stadje. De vergaderingen in herbergen, kroegen en 'estaminets' waren probeersels, de samenwerkende bakkerij De Toekomst een roekeloos avontuur geweest. Het mocht allemaal zo opwindend genoemd, dat hun oude partijgenoten jaren later nog erover zouden nabomen en een glans in de moeë ogen krijgen. Maar in november 1890 begon hun partij dan dit nieuw en definitief hoofdstuk van haar geschiedenis.

Ik was het zat de katholieken te waarschuwen en vertikte het in mijn bladen neer te schrijven wat ik over de socialisten vernam. Ik wou ze niet aanmoedigen, ver van daar, maar ik zag ook niet meer het nut in ervoor te waarschuwen. Ik stelde vast dat ze, aangemoedigd door het bestaan van de katoenbewerkerbond, opnieuw met een propagandaclub uitpakten. Ze keerden niet meer terug naar hun vroegere lokaal in de Nieuwstraat, ze keerden ook niet meer terug naar de herberg van Peke Nichels op de Zoutstraatpoort of de herberg van Peke Van den Bergh op de Moorselbaan. Ze kwamen integendeel samen in een andere herberg op de Moorselbaan, 'De Stad Gent', die zich tegenover het slachthuis bevond en opengehouden werd door Alex Lenoir... dezelfde, die voor het gevecht met de politie in het vroegere lokaal De Toekomst tot drie maanden gevangenisstraf was veroordeeld.

Vanzelfsprekend was Van der Meersch erbij, om enthousiast naar *Vooruit* te schrijven: 'Enige moedige jongelingen gaan de zaak in handen nemen.' Deze moedige jongelingen – nog steeds werden geen namen genoemd – vergaderden dan elke zondagavond bij Lenoir en noemden zijn herberg spoedig 'ons lokaal', of 'ons partijlokaal'. Ze zamelden op hun eerste bijeenkomsten 4,25 frank in, wisten niet wat ermee aan te vangen en lieten

dan een groepsfoto ermee maken. Een enig document, doch waaraan ze niet het minste belang hebben gehecht: enkele jaren later zou niemand van hen die foto nog kunnen tonen.

Nogmaals werd een ziekenbond gesticht – de zoveelste – en pakten ze ook uit met een toneelbond. Het waren Jan De Meeter en lokaalhouder Alex Lenoir, die ik op nogal stuntelige wijze liedjes hoorde zingen en stukjes voordragen. En naast hun propagandaclub, ziekenbond en toneelbond, hadden ze ook nog in de herberg ‘De Roskam’, in de wijk Osbroeck, een vakbond der velbewerkeren opgericht. Het socialisme was er, en voorgoed. Ik zou geen tweede keer moeten zeggen ‘ze zijn gevallen, ze zijn weg’. Trouwens, ik zou me binnen luttele tijd op hun stemmen mogen verheugen.

Maar almeteens gebeurde wat, dat deze jonge socialisten als in een maalstroom meesleurde en tot hun eigen verbazing en opwinding naar een overwinning voerde, waarover het hele Vlaamse land niet uitgepraat raakte.

Voor de pasgestichte werkrechtensraad moest ook een arbeider verkozen worden, en hun propagandaclub was er als de kippen bij, om een socialist op de verkiezingslijst te krijgen. Zij belegden de een meeting na de ander, lieten de vlag wapperen aan het lokaal – alhoewel dit nog steeds bij politiewet verboden was – en draafden met hun kandidaat de hele stad rond. Het was Cieske Luyckx, die aan het hoofd stond van de katoenbewerkerenbond. Geboren in 1858 was hij toen 32 jaar geworden.

Zijn tegenstrever, de kandidaat der katholieken, was mijn vroegere vriend Frans De Cuyper, de meesterknecht in de fabriek Leirens, die reeds in de verzoeningsraad zitting had genomen. Het was vanwege de katholieken een vergissing, of totaal onbegrip, juist hem als kandidaat te stellen: de fabrieksarbeiders wisten nog best hoe hij verklaard had ‘dat zij voldoende konden leven van het uitgereikte loon, moesten ze dit niet in de kroegen verzuipen’. En mocht al iemand deze woorden vergeten zijn, dan was de propagandaclub der socialisten daar om eraan te herinneren. Bovendien vergisten ze zich bewust, net als vier jaar geleden, met hem steeds De Cruyper te noemen.

Ik kon me haast niet voorstellen, dat ze reeds tot zo iets in staat waren. Ik ving geruchten op dat er een tegenstrever zou zijn, maar dacht dat het iemand van de liberale werkmanskring was. En daar De Cuyper een vriend van vroeger was, zei ik zonder veel geestdrift: 'Men raadt de werklieden aan, voor Frans De Cuyper te kiezen.'

Maar de socialisten bleven propaganda maken, op straat, in de herbergen en fabrieken. De manifesten en strooibriefjes volgden elkaar op. Zij herinnerden eraan, dat de kiezing geheim bleef en elke werkman vrij kon stemmen. En daar de arbeiders nog steeds geen stemrecht hadden voor Kamer en Senaat, vond ik dit laatste aandoenlijk: 'Men kan leren stemmen, elke avond van 8 tot 10 uur in ons lokaal.'

Daar de meeste arbeiders ongeletterd waren, en dus niet zouden zien of ze nu socialist dan wel katholiek stemden, had men boven beide lijsten een speciaal teken aangebracht: de socialisten kregen een kringetje en de katholieken een sterretje. En gauw pakten de katholieken uit met een 'Sterretjeslied'. Ik wachtte me er wel voor opnieuw liedjes te maken, zoals in de tijd van de schoolstrijd. Het was nu een ander lid van het Vlaamse Taalgilde, dat hiervoor de pen ter hand nam: Petrus Van Nuffel. Deze Petrus zou een paar jaren later uitgever worden van een nieuw katholiek blad, en daarna politiecommissaris.

De koorts steeg van uur tot uur, en toen begon het katholieke stadsbestuur met iets waarover ik me in het begin schaamde, maar waarover ik me daarna razend van woede heb gemaakt: knoeien met de kiezerslijsten... Ze zouden het later nog veel uitgebreider en stelselmatiger toepassen, en ook ik ging er dan het slachtoffer van worden. Ze stuurden de kiesbrieven met vertraging rond en bezorgden er geen aan allen die men ervan verdacht tot de tegenstrevers te behoren. Veertig arbeiders van Cumont verlieten hierop het werk, om in het stadhuis hun kiesbrief te eisen.

Met Aalst stemden ook nog de kleinere steden Ninove, Sottegem en Herzele, die tot hetzelfde kanton behoorden. Vroeg in de zondagochtend liep reeds een trommelaar al roffelend door de straten, om de kiezers aan hun plicht te herinneren. Als uit alle burelen de stemmen bij elkaar waren geteld, bleek Cieske Luyckx er 577 te hebben en Frans De Cuyper 228.

Rond drie uur was het stampvol in de danszaal van Moentje Van Stijvendael. De rode vlag stond vooraan op het podium. Cieske Luyckx beklom het, en minutenlang was er zo'n oorverdovend applaus dat hij geen verstaanbaar woord kon uitbrengen. Dan, haast stamelend, beloofde hij de rechten der werklieden trouw en standvastig te verdedigen... 'Maar laat me niet alleen. Zorg ervoor dat ik binnen drie jaar enige vrienden naast mij heb.'

Ondertussen was de politiecommissaris komen verwittigen, dat straks de rode vlag niet op straat mocht gebracht. Ik hoor Hardyns, de Gentse socialist, nog steeds op luide toon antwoorden: 'Als we ooit meester worden op het stadhuis komt onze vlag wél op straat... en dan krijgt gij opslag, want 900 frank per jaar is voor een politiecommissaris ook niet te veel betaald.' Iets wat op algemeen gelach werd onthaald.

Een stoet van 1500 arbeiders werd gevormd, die zingend door de stad trok. Twee trommelaars liepen vooraan, en ik veronderstelde dat het er waren van het liberale muziekkorps, in deze feestroes vergetend tot welke partij zij nu eigenlijk behoorden.

Ook Van der Meersch vergat het. Hij liet weten, dat het blad *Vooruit* elke middag zou te verkrijgen zijn op de Grote Markt, in het lokaal der liberalen.

En wat nu met mij? Verbazen deed het me niet meer. Ik zei dat in Aalst velen naar het socialisme overhielden. Ik zei dat veel mensen voor Luyckx gestemd hadden omdat hij op hun fabriek werkte, dat ze als vertegenwoordiger liever een werkman dan een meestergast hebben... 'Doch hierdoor zijn nu de eerste palen geslagen: ook in Aalst gaan we af te rekenen hebben met het socialisme. Zondag is de rode vlag weer verschenen en trok men door de straten, de Marseillaise zingend.'

Voor de zoveelste maal haalde ik aan, steeds een christelijk socialisme te hebben gepredikt, maar dat men daar helaas niets wou over horen. En verbitterd besloot ik: 'Als de fabrikanten geen 100.000 frank meer per jaar verdienen, sluiten ze hun fabriek en verlaten ze de stad.' Ik bedoelde hiermee de garenfabrikant Cumont, die ervan afzag nog verder garen te fabrikeren en de gebouwen, machines, grondstoffen en afgewerkte

produkten – en meteen ook de arbeiders – definitief aan de FFR overmaakte, waar zoon Carlos tóch in de beheerraad zat.

De rode overwinning bracht tóch enkele katholieken aan het nadenken. Een Brussels blad gooide het de Aalsterse partijgenoten voor de voeten: 'Is het te verwonderen dat de socialisten te Aalst de overwinning behaalden? De ellende is er groot, de lonen bespottelijk laag... Meisjes van 14 tot 19 jaar werken in de spinnerijen een ganse nacht door, en wat de zedelijkheid dezer jonge nachtarbeidsters betreft, daar zouden we hartverscheurende feiten kunnen bij aanhalen. Men vraagt soms waar de loonslaven zijn der negentiende eeuw... Welnu, hier zijn ze!'

En hetzelfde blad gaf nog een vuiler veeg uit de pan, wat de winsten der Aalsterse garenfabrikanten betrof: 'Niemand weet of die niet nóg hoger liggen dan de officieel overgemaakte cijfers. Het is echter onmogelijk van de fabrikanten te verkrijgen, dat ze hun boeken tonen'... 'Onze boeken tonen?' riep een nijveraer in een vergadering te Aalst, 'neen, dat nooit!'

Het stadsbestuur der Bokken zou ervoor zorgen, dat hen geen tweede keer dergelijke schande overkwam. Met alle middelen, en nu vooral ongeoorloofde, zouden ze de tegenstrevers in de hoek drijven.

Maar om hun overwinning te vieren gaven de socialisten dan begin januari 1891 voor de allereerste keer een feest. Het werd gehouden in de danszaal van Moentje Van Stijvendael, op de Hoogstraat. Ik zag dat de vijfhonderd zitplaatsen niet zozeer waren ingenomen door hun partijgenoten, maar door vooral vrouwen en jonge meisjes die op de fabrieken werkten.

Ook heel wat liberalen waren aanwezig. Want in die dagen van begeestering bleek niemand te beseffen, dat het niet honderd procent een rode overwinning mocht genoemd. Ik zei het reeds, liberale trommelaars waren de rode stoet voorafgegaan en in het liberale blad *Dendergalm* verscheen achteraf ook nog een tekst, waarin jubelend over de overwinning werd gesproken. De correspondent aan *Vooruit* werd zelfs uitgenodigd op een vergadering der liberale werklieden, waar advocaat De Schaepdrijver de punten van het verjongde liberale programma uiteenzette. Als ook het punt 'algemeen stemrecht' ter sprake kwam, raakte de hele zaal met liberale én socialistische arbeiders in vervoering.

Een paar dagen later schreef ik in bittere ironie: 'In naam van het werkvolk is dinsdag naar het stadhuis geschreven, om de toestand te onderzoeken en maatregelen te nemen. Vrijdag was er dan vergadering van de heren nijveraars, maar niemand der werklieden was gevraagd, niemand hunner verdedigers en zelfs niemand van de drukpers. Zulk een bijeenkomst is maar een klein begin van de grote strijd, die in Aalst zijn aanvang neemt... Wij staan voor hete vuren. Wordt Aalst socialist, geheel Vlaanderen is eraan.'

Ook broer Adolf stond te trampelen van ongeduld, als hij dit alles hoorde en zag. Hij schreef een brochure met titel *Ons Werkvolk* en ik liet ze verspreiden in de hele stad. Wij stelden daarin de vraag of het waarheid was, ja dan nee, dat er te Aalst de laatste veertig jaar ontzaglijke fortuinen waren gemaakt op de kosten van 't werkvolk? We schreven dat men miljoenen en miljoenen had gewonnen, terwijl het werkvolk ten onder werd gebracht. En we pakten met cijfers uit: dat Aalst op zijn 24.000 inwoners 12.000 behoeftigen op de Armenboek had staan.

Onze brochure bracht de hele stad in opschudding, maar had geen enkel ánder resultaat dan die opschudding... En dan nog met averechtse uitwerking, want achteraf was ik verplicht in mijn bladen te schrijven: 'Er zijn er, die ons vlugschrift te hevig hebben gevonden, ontijdig, overdreven, onvoorzichtig, ophitsend... We hebben geschreven over de uitbuiting van de werkmán door hebzuchtige kapitalisten. Dat bij een dergelijke behandeling de arbeider oren heeft voor de socialistische leer, die hem de verbetering van zijn toestand verkondigt, is gemakkelijk te begrijpen.' En om ze eens speciaal te pesten, de Bokken, eindigde ik met te zeggen 'dat men waarlijk geen reden had, het de arbeider ten kwade te duiden als hij naar de socialisten overliep'.

Want ik aanvaardde het reeds, dat de arbeiders partij kozen voor de socialisten. Niet hen viel ik aan, maar het katholieke stadsbestuur dat diezelfde dag voor een ganse week op speelreis trok, naar Parijs, met burgemeester Van Wambeke aan het hoofd.

Ik zag de socialistische propagandaclub in haar lokaal op de Moorselbaan onvermoeid blijven vergaderen, omhalingen doen voor hun weerstandskas

en toneelavonden geven waarop hun liederen werden gezongen:

*Ge zijt kanailje! heeft men ons verweten*

*Gegroet, o naam die zoveel groots bevat...*

Want alles welbeschouwd waren hun toneelavonden niets anders dan politieke meetings, zo mooi mogelijk verpakt. Maar het opwindendste dat ik erover vernam slingerde ik het stadsbestuur in het gelaat, toen het van haar speelreis naar Parijs was teruggekeerd: ‘Heren van ’t stadhuis, weet ge dat er in Aalst reeds meer dan 1000 socialisten zijn? Weet ge dat de grote danszaal, waar ze meetings en feesten geven, steeds stampvol is? Dat er veel jonge dochters komen? Dat deze fabrieksmeisjes de rode vlag op het podium brengen en de Marseillaise zingen?’

Zelf begreep ik het best genoeg. Ten slotte moesten deze meisjes, die zich elke avond naar de fabrieken repten, wel de meest opstandige van allen worden. Dat zij de eersten waren om de rode vlag op het podium te brengen, de Marseillaise te zingen en het meeslepemde ‘Het Kanailje’ te zingen – en hierdoor de zaal in hysterische vervoering te brengen – lag voor de hand. Toch maakte het me zo droef om het hart. Ik voegde eraan toe: ‘Niemand zal kunnen zeggen, dat wij het gevaar niet van den beginne af hebben aangeduid.’

Doch baarde het me zorgen dat al deze meisjes voor het ‘heidens socialisme’ gewonnen waren, veel meer nog raakte ik geschokt door hun nachtleven in de fabrieken en de verhalen die de ronde deden, over wat in en om de latrines gebeurde. Ik durfde zo iets niet meer in mijn bladen weergeven, ik liet alleen nog weten: ‘Moesten we schrijven hoe weinig voorzorgen daar genomen worden voor de zeden der kinderen, een kreet van afgrijzen zou opgaan.’

Toen was er ‘buitengewone’ algemene vergadering in de danszaal Alcazar, bij Albert Petit – dezelfde zaal waar Jan Byl vijf jaar voordien zijn vergaderingen hield – met zelfs boete van 5 cent voor wie de oproep niet beantwoordde. ‘Belangrijke kwesties omtrent de werkliedenpartij moeten behandeld worden,’ liet Van der Meersch weten. En inderdaad, de katoenbewerker werd volgende voorgesteld: al wie voor aansluiten bij de

socialistische partij was, had de hand op te steken. Alle handen gingen de hoogte in. De vereniging der katoenbewerders was hierdoor, en nu voorgoed, een socialistische partijafdeling geworden.

Heel wat arbeiders op de liberale fabrieken wisten niet meer, of ze nu eigenlijk nog vooruitstrevende liberale werklieden dan wel socialisten moesten genoemd. De meesten onder hen beschouwden het ten andere als ongeveer hetzelfde... Want de liberale werkmanskring stuurde steeds meer aan op samenwerking met de jonge socialistische partij. Bij officiële brief lieten ze het voorstel worden, samen in de stad te betogen voor algemeen stemrecht. Op 2 maart volgde een omzendbrief, die door liberalen en socialisten samen in de stad werd verspreid... 'Geen onderscheid van zienswijze of van stand erkennende, rekenen wij op de tegenwoordigheid van allen in onze rangen.' De omzendbrief was voor de socialisten ondertekend door André Van der Meersch en Jan de Meeter, en voor de liberalen door Ladeuze en Hector Leclercq.

Ik had diezelfde dagen nog aangedrongen op meer verstandhouding met de liberalen, en zelfs geschreven: 'Kan men geen komiteit vormen van katholiek en liberaal, elke partij eerlijk verdeeld?' Nu was ik het hart ervan in, dat de liberalen integendeel samenwerking zochten met de socialisten.

Socialistische en liberale arbeiders zouden dus in de stad betogen voor algemeen stemrecht. De socialisten meenden echter, dat ook de katholieke arbeiders hiervoor wat konden voelen en schreven naar de werkmanskring van Leo de Bethune. Het wekte slechts hun verontwaardiging. 'Zo iets te dūrven vragen!' schreven ze.

De Bokken waren het eensgezind: die betoging van liberalen en socialisten sámen mocht niet doorgaan. Burgemeester Van Wambeke liet weten, dat ze verboden was. Konden ze hierdoor niet samen op straat komen, ze gaven toch diezelfde zondag samen meeting. Na de meeting stapte een groep arbeiders zingend door de stad. Als ze op de Grote Markt aankwamen sprongen als duivels uit een kastje de politiemannen te voorschijn, om op hen los te stormen en klappen met de sabels uit te delen.

Ik had het ook niet graag gezien, dat liberalen en socialisten samenspannen, maar ik zag het nog minder graag, dat men zo maar op hen losstormde om erin te hakken. Ik schreef toen voor de allereerste keer

sympathiserend met de roden: ‘Zondag, als de socialisten verbod kregen de Marseillaise te zingen, werd gezegd “aan hen verbiedt men dit, maar de smerige liedjes, dat laat men toe”. Schrikkelijke waarheid! Zondagavond, na de gebeurtenissen, trok een bende zatlappen over de markt, een lied van de afgrijselijkste ontucht huilend. Ze liepen de Markt over, zo vrij als vogels in de lucht.’

Waren de roden het gewoon, dat alles wat ze op touw zetten verboden werd – ze hadden in feite nooit wat anders gekend – de blauwen vonden het zo’n schande, dat ze een protestbrief in de stad uitdeelden: ‘Komt allen naar de zaal Concordia, maandag te 8 uur.’

Van Wambeke reageerde hierop, door nog méér politie op te trommelen. Hij deed ook beroep op gendarmen en troepen. En daar de Bokken ook de burgerwacht volkomen in handen hadden, moest deze eveneens aantreden. Van de vroege ochtend stonden alle poorten der stad bezet met ‘harenmutsen’ – de scheldnaam voor gendarmen – maar konden ze niet beletten dat de arbeiders, zowel socialisten als liberalen, in dichte drommen naar de zaal Concordia stroomden.

Het werd dan Eén Mei 1891. Twee jaar geleden was op een socialistisch congres te Parijs voorgesteld, om over de hele wereld deze dag als ‘dag van de Arbeid’ te vieren. In de grote Vlaamse steden, Gent, Brussel en Antwerpen, ondernam men een poging in die zin. Te Aalst had men voor deze dag een feestelijkheid voorzien: het overhandigen van de gloednieuwe rode vlag aan de katoenbewerdersbond.

In de zondagmiddag moest de harmonie van Gent in het station aankomen en zou men een optocht door de stad houden, om zich daarna naar het lokaal op de Moorselbaan te begeven. Vandaar moest het dan naar de Grote Zaal der Hoogstraat, waar de overhandiging der vlag zou plaatsvinden.

Het was net Aalst-Kermis en op de Markt had de militaire muziekkapel der Gidsen een concert te geven. Juist hierom werd Van der Meersch eerst ten huize van de burgemeester en daarna nog eens op het stadhuis ontboden, waar men hem kortaf mededeelde, dat de ontworpen betoging voor die ‘zogezegde’ katoenbewerdersbond geen plaats mocht vinden op de

openbare weg. Van der Meersch antwoordde, dat ze de feestelijkheden dan zouden beperken, binnen in hun lokalen.

Ondanks dat het zondagochtend van de kermis was, liet het katholiek stadsbestuur opnieuw gendarmen en pompiers in gesloten gelederen aanstormen. Wie aan de rode feestelijkheden wou deelnemen had zich afzonderlijk, en in alle stilte, naar het lokaal op de Moorselbaan te begeven. En als zij allen over de brug waren, sloot men deze met gendarmen af, zodat het hen onmogelijk was nog de binnenstad te bereiken.

Aan de plechtigheid probeerden ze nog een feestelijk tintje te geven, in de zaal en de tuinen van het liberale lokaal Concordia.

Men heeft die zondagavond van de kermis nog gevochten, maar onpartijdig relaas ervan geven kan ik niet. Van der Meersch heeft verteld, dat men aan het einde van het feest in groepjes terug naar het station opstapte, sommigen zingend, anderen spelend op hun instrumenten, doch dat de 'katholieke pijpekoppen' – zoals hij hen noemde – dit niet konden verdragen. De pompiers en gendarmen werden losgelaten...

Onder de muzikanten zou een knaap zich even veroorloofd hebben op zijn instrument te blazen. Een brigadier der politie sprong toen uit de rangen en greep de knaap vast. Alhoewel deze niet de minste weerstand bood, werd hij door tien pompiers tegelijk met slagen en stampen overladen. Iemand riep: 'Sla hem dood, 't is een socialist.'

Er volgde ook nog een vonnis: de knaap, die zo deerlijk was overslagen door politie en gendarmen, en hierdoor dagenlang bedlegerig was, werd drie maanden later voor het gerecht gebracht, samen met twee Aalstenaars, en tot 15 dagen gevangenis en 26 frank boete veroordeeld.

# 1891: Klokke Roeland

In mei 1891 verscheen dan de pauselijke brief Rerum Novarum. Als ik hierover hoorde was ik mijn pen niet meer meester. Ik twijfelde niet, of nu moesten meteen de sociale en democratische opvattingen zegevieren. Voor mij betekende Rerum Novarum, in het Vlaams vertaald: Christelijk Socialisme.

Ook Woeste hoorde erover en zei, als een die wel beter wist dan de paus: 'Als men zich werkelijk met de arbeider wil bezighouden, dat men dan naar de patronages gaat, de werkliedenkringen, de openbare onderstand, de gasthuizen... Er is werk genoeg.' En drie jaar later zegde een Aalsterse katholieke fabrikant: 'Rerum Novarum? Nooit over gehoord.'

Maar de laatste zondag van mei moest te Ninove verkiezing plaatshebben voor een nieuw provinciaal raadslid. Nu hadden de Bokken in het hele arrondissement zó de macht in handen, dat ze gerust alles onder een hoedje mochten regelen en zo maar zonder verkiezingen een der hunner benoemen: de brouwer Fransman.

Rerum Novarum had echter ook te Ninove weerklank gevonden, bij een vriend van mij, de advocaat en hereboer Jan-Baptist Van Langenhaeck. Hij was niet alleen lid van het Vlaamse Taalgilde, waarin ook ik zetelde, hij deelde ook nog mijn democratische opvattingen. In veler ogen zal hij wel een zonderling geweest zijn... Als hereboer bezat hij twee hoeven te Appelsterre-Muilem, ergens tussen Aalst en Ninove, maar de rijke boerendoening verwaarloosde hij. En als advocaat sloeg hij een even ongewoon figuur: hij verscheen nooit aan de balie, en gaf gratis raad en inlichtingen aan wie er om vroeg. Van zijn hoeve maakte hij echter een soort 'volks-universiteit'. Al wie in de omtrek iets of wat begaafd mocht genoemd – landbouwerszonen, strodekkers en stoelvlachters – studeerden er en slaagden er ook in universitaire titels te behalen.

Deze jongens – Aloïs de Backer, Prosper Pelsmaecker, Frans Sterckx en Victor Soens – werden door hem meegesleurd in een politieke strijd van katholieken onder elkaar. Aloïs De Backer was een boerenjongen uit

Denderhoutem. Hij werkte op het land, maar tijdens schafttijd zat hij aan de rand van bos en weide te studeren. Als hij later met succes het examen van doctor in de rechten aflegde, zou men hem spottend ‘de bos-advocaat’ noemen. Prosper De Pelsmaecker, eveneens van Denderhoutem, was een armere kozijn van Van Langenhaeck, zoon van een ‘bareelwachter’ aan de spoorweg. Ook hij slaagde erin het diploma van doctor in de rechten te veroveren. Frans Sterckx was een jongen met een nogal zwakke gezondheid – hij stotterde bovendien – die het tot gezworen landmeter bracht.

Toen nu Van Langenhaeck protesteerde tegen de benoeming van een behoudsgezinde katholiek, zonder zelfs verkiezingen hiervoor te houden, en hij zijn eigen kandidatuur daar tegenover stelde, verdedigden al deze jongens hem. Zij gaven hiervoor zelfs enkele manifesten uit, die ze onder titel *Klokke Roeland* lieten verschijnen. De Bokken grepen meteen ook naar de pen en in deze strijd tussen twee katholieken – een behoudsgezinde en een democratische – werden de grofste laagheden, gemeenheden en scheldwoorden gebruikt. Maar Van Langenhaeck triomfeerde dan in deze modderoorlog en werd provinciaal raadslid benoemd... Had het ook voor mij niet zo’n verstrekkende gevolgen gehad, ik zou het een strijd zonder zin genoemd hebben, want nimmer zou Van Langenhaeck als provinciaal raadslid de mond openen.

Over deze strijd zelf heb ik in mijn bladen zeer weinig gerept, maar omdat Van Langenhaeck een vriend was publiceerde ik een brief van hem, waarin hij de lezers-kiezers bedankte. Brief met dit merkwaardig slot: ‘Om te eindigen nog een woord van dank aan de liberalen der stad Ninove. Nooit heb ik hun steun gevraagd. Indien ik honderd liberale stemmen kreeg, dan komen die meer van de kleine man, die slechts door de harde strijd om het dagelijks brood in het liberale kamp is versukkeld.’

Zelf vond ik het een nogal onhandige poging, om het belang dezer liberale stemmen te verdoezelen. Onder de kleine man ‘die de harde strijd om het dagelijks brood voerde’, had immers niemand kiesrecht. De liberalen hadden gewoon voor hem gestemd omdat er geen liberale kandidaat wás en zij in deze strijd eens een Bok het onderspit konden zien delven.

Dat Van Langenhaeck als provinciaal raadslid zo stom als een vis bleef, liet zijn discipelen onverschillig. Zij kwamen met een weekblad te

voorschijn, waarvan het eerste nummer op 6 september 1891 verscheen en dat zij eveneens *Klokke Roeland* noemden, naar de manifestjes die zij tijdens hun verkiezingsstrijd hadden uitgegeven. In een voor mij ietwat te gezwollen stijl gaven ze in het hoofdartikel hun programma weer, dat hierop neerkwam: 'De brandende sociale kwestie staat op Roelands rolle aangetekend en de oplossing zal gezocht worden in de encycliek Rerum Novarum.' De opsteller – het was Aloïs De Backer – keerde zich streng naar de al te behoudsgezinde katholieken, maar wierp hierop een boze blik naar de socialisten, met wie men ze had kunnen verwarren.

Ik voelde me er echt gelukkig om en begroette het verschijnen van het nieuwe blad, 'dat rechtzinnig wou strijden voor eerlijkheid en vrijheid, voor een ware volksvertegenwoordiging, tegen misbruiken en geldverkwisting'. Toch moet ik zeggen, niet helemáál met hun eerste pogen akkoord te zijn geweest. Ze waren in die dagen in feite nog 'anti-socialisten', zoals die zich reeds in Gent gegroepeerd hadden rond Arthur Verhaegen, en dit met goedkeuring van bisschop Stillemans. Hier echter, in ons arrondissement Aalst waar Woeste heerste, konden zij op geen steun en zelfs geen oogluikende goedkeuring van de bisschop hopen. Ongekroonde koning Woeste zou niet gedogen, dat om zo iets onbelangrijks als de sociale kwestie de eenheid der katholieke partij en zijn eigen troon in het gedrang werden gebracht. Er bleek in de Denderstreek zelfs geen plaats voor antisocialisten: het blad *Klokke Roeland*, dat te Ninove bij een katholiek werd gedrukt, moest op bevel van Woeste de deur gewezen.

Het was bij drukker Anneessens, dat zij met de kopij voor hun blad waren binnengestapt. Anneessens gaf immers zelf reeds een weekblad uit, *De Stad Ninove*, dat zich weinig of niets met politiek bemoeide. De jongens van Van Langenhaeck stelden hem voor, gewoon zijn blad te laten vallen en het te vervangen door *Klokke Roeland*. Hij schrikte hiervoor terug, want hij herinnerde zich best de scheldwoorden, die deze jongens in hun kiesmanifesten hadden gebruikt jegens al wie achtbaar was in Ninove en omgeving, en geld en macht bezat. Van hogerhand ook nog op de vingers getikt liet hij weten 'zich moreel verplicht te voelen op te houden met het drukken van hun blad'. Hij schreef ze letterlijk: 'De noodlottige weg die ge ingeslagen zijt, helt naar een onvermijdelijke en reeds gapende afgrond'.

En meer zelfs, hij veranderde zijn eigen onbenullig blad *De Stad Ninove* in een politiek strijdblad, waarin hij de Roelanders ging uitschelden voor al wat lelijk was. Met geldelijke steun van Van Langenhaeck begon dan Frans Sterckx *Klokke Roeland* te drukken en uit te geven, en bediende hij Anneessens van antwoord. De strijd tussen behoudsgezinde katholieken en ons, ruimer denkende katholieken, was hiermee dan in de Denderstreek begonnen. Wat hij ontketende hoop ik in eerlijkheid en rechtvaardigheid in dit boek te kunnen beschrijven, want ikzelf werd erbij betrokken en geruïneerd.

Ik was door het verschijnen van *Klokke Roeland* zo opgewonden geraakt, dat ik haast geen aandacht meer schonk aan wat ondertussen in ons eigen stadje gebeurde. Namelijk dat, wat de socialisten later ‘het epos der rode mutsen’ zouden noemen. Want in hun verbeelding is het een heldendicht geworden, dat steeds feller gekleurd raakte telkens als het nog eens werd opgedist.

Het gebeurde in de zomer van 1891. Zich niet bekommerend om wat Rerum Novarum verkondigde, hielden de Bokken te Aalst een landdag. In hun vlugschriften hadden ze het niet over de boodschap van de paus, maar over het socialisme ‘dat ze nu eens met wortel en al zouden uitroeien’. Op hun landdag voerden ze ook nog in de katholieke werkmanskring een toneelstuk op, samengeflanst door een onderpastoor, en waarvan de titel een parafraze was op de steeds luider gestelde eis der werklieden, een acht-urige werkdag te zien invoeren: ‘8 uur werken, 8 uur gapen en 8 uur slapen’.

Ik hechtte niet zoveel belang aan deze dwaasheid en haalde er alleen maar eens de schouders bij op. Maar de socialisten zagen hier de spot drijven met hun verlangen, de ondermijnende werkdag van twaalf en dertien uur te zien inkorten. Zij zagen bovendien de spot drijven met het slavenbestaan der fabrieksmeisjes, die een even eindeloosdurende nacht bij de machines stonden en door slaap en vermoeienis in elkaar zakten.

Het waren juist déze meisjes, die over het stuk hoorden en besloten in werkstaking te gaan voor een kortere werkdag én een hoger loon. De nachtploeg kwam op de FFR de poort binnen, legde de mekanieken stil en ging erbij neerzitten met gekruiste armen. In de nachtelijke stilte werd af en toe door een dezer fabrieksmeisjes een socialistisch lied gezongen. Op last

van de beheerraad werden dan gendarmen ontboden en deze deden de werkplaatsen ontruimen. Maar als in de prille ochtend de dagploeg aantrad, weigerde deze eveneens de arbeid te beginnen.

Ook ik had gehoord dat er gendarmen bij te pas waren gekomen. Ik had heel wat plaats in mijn bladen nodig, om over de beweging der Roelanders te schrijven, maar terloops deelde ik toch nog mee 'dat de gendarmen de fabrieksmeisjes hadden verzocht weg te gaan, om liever in de komende ochtend met de bazen te onderhandelen'. En omdat ik wist dat Cumont en Van Langenhove geen onmenschen waren, voegde ik eraan toe 'dat deze wel een goede oplossing zouden gevonden hebben'. Ik was trouwens niet alleen om hun lof te zingen, later zou ook Anseele openlijk hulde brengen aan deze liberale fabrikanten.

Maar deze keer werd het dan toch een krachtmeting tussen de liberale bazen en de socialistisch geworden vereniging. De bobijnmakers belegden een spoedvergadering in de danszaal Hollandais en besloten opnieuw de fabriek binnen te gaan en zich zo lang met gekruiste armen bij de machines neer te zetten tot ze voldoening kregen. Bij het verlaten der zaal Hollandais keerden een aantal arbeiders langs de Hoogstraat terug en ontdekten ze in de mutsenwinkel een stapel felgekleurde petten. Ze kregen de roekeloze inval, zich allen een rode pet aan te schaffen... en met deze pet op het hoofd naar de fabriek te keren en loonsverhoging te eisen.

De FFR had reeds de naam een 'rode fabriek' te zijn, omdat al wie als socialist geen werk in de stad kreeg naar deze fabriek toeging. Doch dat zij nu allen in uniform kwamen opdagen om de staking voort te zetten, deed bij Cumont en Van Langenhove de maat overlopen. Op zaterdag even na de middag, werden de 'rode mutsen' op het bureel geroepen. Ze stonden er met 21 man en allen kregen ze hun ontslag. Ze protesteerden eerst nog, zeggend dat het dragen van een rode pet niet bij wet verboden was. Maar als ze merkten dat de bazen het werkelijk meenden – ze wilden wél over loonsverhoging praten, maar de rode mutsen móesten buiten – legden ze uit, dat het in feite maar als 'iets grappigs' was bedoeld geweest. En Cieske Luyckx, hun woordvoerder, voegde eraan toe: 'Als de heren daar zo woedend om zijn, willen we die muts wel in de zak stoppen.'

Maar het ging niet om die mutsen alleen, dat wisten ze best genoeg. Het ging erom wie van beide het laatste woord zou hebben: de vakbond of de beheerraad der fabriek. Men wou de vakbond een lesje geven: de 21 dragers van een rode muts hadden hen willen uitdagen, ze moesten nu maar de gevolgen dragen.

De rode mutsen verlieten het bureel, maar liepen nog even de fabriekshallen in, om in aller haast het ultimatum der bazen mee te delen. En wat nog nimmer in ons stadje was gebeurd: uit solidariteit legde men ook in alle werkplaatsen de mekanieken stil. Samen met de rode mutsen verlieten alle arbeiders de fabriek.

Men kan het relaas van dit alles in mijn bladen weervinden en ik wil het nu opnieuw trouw weergeven, want straks, als de beweging der Roelanders vaste voet gaat krijgen, zal ik misschien minder aandacht aan de socialisten kunnen schenken. Op maandagochtend dan, begaf Cieske Luyckx zich nog eens naar het bureel. Hijzelf werkte in de fabriek, hij was het voornaamste lid van de katoenbewerkerbond, maar op het bureel legde hij nadruk erop, 'te komen in zijn hoedanigheid van lid van de werkrechtensraad'. Hij wou ook nog vragen of men de 21 rode mutsen wou ontbieden om het tot een vergelijk te laten komen, maar hij kon dit niet meer... Burgemeester Van Wambeke, onlusten vrezend, had beroep gedaan op gendarmen en deze hadden de fabriek bezet. Zij sloten Cieske Luyckx in een zijkamertje van het bureel op, en lieten hem pas weer vrij als alle arbeiders – die buiten aan de poort naar het einde der palavers hadden gewacht – weer huiswaarts waren gekeerd.

In de voornoemde van de volgende dag was het meeting bij Moentje Van Stijvendael. Daar drong men erop aan, toch nog eens met de bazen te praten. Met Cieske Luyckx aan het hoofd begaven vier afgevaardigden zich op weg. Het was een heel eind, van de Hoogstraat naar de Tragel, en de anderen brachten ondertussen de tijd door met het zingen van liedjes. Het blad van mijn tegenstrever, Clemens Van de Putte, legde vooral nadruk erop dat zij het nieuwe 'monster-orgel', door Moentje voor zijn danszaal aangekocht, in werking hadden gezet... dat men de stakende fabrieksmeisjes ten dans had uitgenodigd en de staking in feite een orgelbal was geworden.

Een uur later keerden de afgevaardigden terug. Van Langenhove en Cumont bleven bij hun besluit: de 21 rode mutsen bleven als ontslagen beschouwd. Het had voor gevolg, dat de solidariteit nu nog vastere vormen aannam. Verenigden en onverenigden, in de danszaal aanwezig, voelden zich verontwaardigd en besloten elkaar eensgezind te helpen.

In de vrijdagochtend verscheen *Vooruit* met een hoofdartikel van Anseele, waarin hij beroep deed op alle fabriekswerkers van Aalst: 'Offer het laatste stuk van 5 cent, om brood te brengen in de getroffen gezinnen.' De ene monstermeeting volgde op de andere, met steeds aan de ingang der zaal een bus, 'voor de slachtoffers der staking', waarin veel arbeiders hun laatste centje wierpen.

Ik keek er mijn ogen op uit... Diezelfde vrijdag – betaaldag op de fabrieken – werden alle slachtoffers door de vakbond 6 frank uitbetaald, zijnde de som die door het reglement bij staking was voorzien. Het stadsbestuur der Bokken nam weer een averechte maatregel: het liet weten, dat omhalingen met bussen ten voordele van de stakers in de stad verboden waren.

Zeker, dit alles wond me op. Maar met wat weemoed haalde ik de dagen van vroeger aan, toen het allemaal nog zo vredelievend tussen bazen en werklieden toeging. Dat zij in staking gingen vond ik best, maar waarom dan met een rode muts op het hoofd mensen als Cumont en Van Langenhove naar de keel springen? Toch, als misschien enige in de stad begreep ik wat door deze staking was ontstaan. 'En het socialisme, is dat hiermee nu gedempt en uitgeroeid?' schreef ik, 'neen, het wordt nog sterker erdoor en wint voortdurend aan in de gemoederen der werkende klas.'

Voor wie nu dergelijke woorden leest, kan het zeer behoudsgezind lijken, maar de Bokken werden razend hierom. Het was de stakers een riem onder het hart brengen, zegden ze, het was ze moed inpompen. Zodat ik de week eropvolgend verplicht was te schrijven: 'Men zegt ons, dat we te veel van broederlijkheid spreken, dat we 't werkvolk opmaken...'

En inderdaad, heel wat anders schreef de Aalsterse correspondent aan het katholieke blad *De Landwacht*: 'dat het nu alles rood wou zien bij dat wilde goedje van socialisten... dat het niet meer voldoende was hun neus rood te schilderen door het dagelijks gebruik van genever, maar dat ze nu

ook nog een muts van dezelfde kleur moesten dragen'. En hij eindigde zijn schrijven met een bewering, die ik me nooit zou veroorloofd hebben: 'dat het socialisme het gezinsleven wou vernietigen'. Iets wat Van der Meersch schamper deed opmerken: 'Van familielevens gesproken... in de fabrieken te Aalst werkt de vrouw bij nacht en de echtgenoot bij dag, en slechts heel even kunnen ze elkaar zien: bij het in- en uitgaan der fabriek.'

Men vermoedde dat het ingezonden stuk van Petrus Van Nuffel was, die ervan droomde een weekblad uit te geven zoals Clemens Van de Putte en ik dit reeds deden, en dat dan de tolk zou zijn van de katholieke werkmanskring. Voortdurend was hij in de werkmanskring aanwezig en liep hij als een hondje om baron de Bethune heen. Toch wierp hij deze aantijging verre van zich.

Wat *Denderbode* betrof, het blad der Bokken dat ik niet lezen of rieken kon, dat moest weer het stadsbestuur naar de mond praten: 'dat de krachtvolle maatregel der directie van de FFR genomen was, omdat er in de fabriek al te veel socialistische propaganda werd gemaakt en in zekere werkplaatsen een slechte geest begon te heersen... Verre van ons die maatregel te bedillen, we wensen de directie geluk om haar prachtige houding.'

De schrijver ervan, Clemens Van de Putte, liet ook nog weten dat een der voornaamste aanstokers der werkstaking de vooruitstrevende liberaal Nestor Schaltin was geweest. Als de socialisten in de nieuwe zondagochtend meeting hielden, las Nestor Schaltin met verontwaardiging dat stuk uit *Denderbode* voor. 'En ik zal Van de Putte voor deze laster gerechterlijk doen vervolgen,' riep hij uit. Ik had dit wel eens graag gezien, maar hij deed het achteraf toch maar niet.

En daar nu alles en iedereen de pen ter hand nam, meenden ook Cumont en Van Langenhove zélf dit te moeten doen. Allesbehalve tevreden met de aanmoedigingskreten van die katholieke *Denderbode* lieten ze in de liberale *Journal de Gand* weten, 'dat ze wel een werkstaking konden dulden, maar niet een die begon met rode mutsen op het hoofd'.

Het verhaal der Rode Mutsen had men ook het verhaal der Koperen Centjes kunnen noemen, want centje bij centje moest inderdaad bij elkaar

geschraapt om de strijd te kunnen uitvechten. De Gentse dokwerkers hadden 15 frank gestort, de Brusselse metaalbewerkers 20 frank. Er waren de bussen die men in de lokalen en aan de ingang der zalen plaatste. Er werd rondgehaald in de fabrieken, er was bijeengebracht door nooit rustende propagandisten, er was geschonken door armen die zelf geen centje te veel hadden. En er was geschonken door enkele burgers, die in dit epos aan de kant der verdrukten wensten te staan. Ik mag het nu wel bekennen, ook ik en broer Adolf hebben geschonken.

Met dit bij elkaar geschraapte geld werd op vrijdagavond 7 september voor de tweede maal het steungeld uitbetaald, en telkens deelde men mee hoeveel nieuwe leden de vereniging had bijgewonnen. Doch hoe enthousiast dit ook mocht klinken, in feite verloren ze de staking: de 21 rode mutsen zouden niet meer aanvaard worden, nergens elders werk vinden en tenslotte uit Aalst moeten verdwijnen. Ze waren de meest actieve leden hunner partij en deze bleef verslagen achter.

Partijgenoot Cieske Luyckx, bezieler van de katoenbewerkersbond, bleef het voornaamste slachtoffer. In het epos der Rode Mutsen had hij de heldenrol vertolkt, net als zijn vader Jan Luyckx bij de coöperatieve bakkerij De Toekomst. Dat hij ook uit de stad moest verdwijnen, zou een te grote schande voor de bond zijn geweest. Met hulp van de vrienden probeerde hij dan in het Lange Ridderstraatje een herberg te openen. Ook dit wou men hem nog beletten, zeggend dat een lid van de werkrechtensraad geen herberg mocht uitbaten. Ik heb dit verhaal gehoord: het werd hem persoonlijk meegedeeld door de voorzitter van de werkrechtensraad... die een brouwer was.

Hij gaf dan ontslag bij de werkrechtensraad en opende zijn herbergje, 'In den Arbeider', waar men alle vergaderingen van de katoenbewerkersbond kwam houden.

In de nacht van 10 oktober maakte een groep dronken Bokken aan zijn reeds gesloten herbergdeur kabaal, en geen resultaat hebbend begaf dezelfde groep zich ook nog naar de Moorselbaan, om het eveneens reeds gesloten partijlokaal 'De Stad Gent' te bedreigen. Na geruime tijd gehuild en geschreeuwd te hebben, zodat overal in de buurt de ramen der slaapkamers

opengingen, schopten ze de straatdeur aan spaanders en gooiden ze alle ruiten stuk.

Ik moest het hoofd erom schudden, als ik zag hoe heel weinig de Bokken van dit alles begrepen... Ze waren naar beide lokalen opgestapt om ze stuk te slaan, niet beseffend dat tussen het partijlokaal op de Moorselbaan en het lokaal van de katoenbewerkerbond in het Lange Ridderstraatje, naijver en zelfs haast vijandschap was ontstaan. Ik heb het allemaal vanop afstand kunnen bekijken: nooit is ergens meer ruzie, onenigheid en naijver geweest, dan in deze jonge partij. De katoenbewerkerbond groeide, haar ledenaantal vergrootte en in de herberg 'In den Arbeider' was het bij elke vergadering volle bak. Maar de partij zelf had de zwaarste slagen opgevangen, haar ieverigste leden verloren en in 'De Stad Gent' werd haast geen bezoek meer gebracht. Voor de eerste maal – en niet voor de laatste – stonden partij en vakbond tegenover elkaar.

Het ging zo ver, dat Alex Lenoir het partijlokaal opgaf. Een paar maanden later zou men de naam Alex Lenoir niet meer vernoemen en begon zowel de propagandaclub als de toneelbond aan activiteiten in te boeten. Op 20 december gaf hun toneelbond nog een feestavond, maar trof men Alex Lenoir er niet meer aan... Toevallig voerde men een drama op, met titel 'Broederhaat'.

De Bokken vierden hun jarenlang meesterschap op het stadhuis en begaven zich in de zondagochtend ter kerk, deelden brood uit aan de armen, namen deel aan een banket, en organiseerden voor de avond een fakkeloptocht. De arbeiders uit de katholieke fabrieken werd meegedeeld, dat ze aan de optocht hadden deel te nemen. Ze bleven weg... niet omdat ze antikatholiek maar omdat ze apolitiek waren. Geen enkele onder hen had stemrecht, de meesten onder hen konden lezen noch schrijven en begrepen niet eens wat het betekende katholiek, liberaal of socialist te zijn.

Ook het Vlaamse Taalgilde was uitgenodigd dit katholieke feest bij te wonen, doch men nam het besluit dit niet te doen en alleen een brief van 'deelneming' – zo zag ik het letterlijk geschreven in de verslagen van het Taalgilde – te sturen. Wensten zij zich op diplomatieke wijze terug te trekken om niet te moeten opstappen achter de Bok, symbool der

behoudsgezindheid, ook nog uit andere feiten kon men opmaken dat zij zich steeds minder één voelden met de katholieke bewarende partij. In augustus was ook nog een leerling uit mijn eigen drukkerij als werkend lid aanvaard: de pas 19-jarige Petrus Van Schuylenbergh, die mijn eigen stijl en woordkeuze zo goed en zo kwaad mogelijk trachtte na te bootsen.

Een ander tekenend feit was ook dat de behoudsgezinde Petrus Van Nuffel meteen ontslag nam uit dit blijkbaar voor hem al te gevaarlijk wordende Taalgilde.

Maar het was de winter van 1891-92 geworden, waarover ik schrijven moest: 'Van deze winter zal nog honderd jaar later gesproken worden. Rond de Sintmaartenskerk ligt de sneeuw een meter hoog.'

Door de sneeuw kwamen een andere soort 'Gentse zendelingen' aangestapt... In 1883 waren het de Gentse socialisten, en in 1891 waren het de Gentse antisocialisten. Hun leider, Arthur Verhaegen zélf, was onder hen maar waagde het niet de stad van Woeste te betreden. Hij bleef in de randgemeente Lede in de sneeuw steken en richtte er een antisocialistische bond op. Ik heb me afgevraagd waarom in dit nogal onbelangrijke dorp met meestal landbouwersknechten, en waarom niet liever te Hofstade dan, dat dicht bij de fabrieken langs de Tragel lag en waar reeds heel wat dorpingen fabrieksarbeiders waren geworden. En waarom vooral niet te Aalst, waar de arbeiders van de katholieke werkmanskring zijn woord gretig hadden opgevangen?

Zij bezochten Aalst pas veertien dagen later... maar zonder Arthur Verhaegen. Hij stuurde de Gentenaar Pieter De Buck, die vanaf het podium tot de stampvolle zaal zegde, 'dat de werkende klas door 't groot kapitaal miskend werd'. Ik luisterde toe, en juichte toe. Ik schreef: 'Meneer Van Wambeke, meneer Verbrugghen, ge waart daar ook, ge hebt gehoord met welke geestdrift en vervoering de katholieke arbeiders de spreker hebben toegejuicht. Welnu, we vragen het u, zouden er in Aalst zoveel jonge socialisten zijn, als er een kristelijk socialisme was?'

Na Pieter De Buck kwam nog een Aalstenaar zelf aan het woord, een bestuurslid van de Werkmanskring, Alexander Van de Velde, die in de kring zowat als de uitvoerende macht van baron Leo de Bethune werd

beschouwd. De Bethune zelf liet zich veiligheidshalve niet horen, maar in zijn plaats pleitte Alexander Van de Velde dan op voorzichtige wijze voor een vereniging 'die tot voordeel moest strekken van zowel bazen als werklieden'.

Van Wambeke en Verbrugghen verlieten zo spoedig mogelijk de zaal, zonder ook maar een woord commentaar te geven dat hun later ten laste zou kunnen gelegd. Zij onthielden van deze dag alleen maar, dat een groep socialisten naar binnen was gedrongen om kabaal te maken, de sprekers te onderbreken en de nutteloosheid van het antisocialisme aan te tonen. En ze onthielden vooral, dat de politie moest tussenbeide komen om de orde te herstellen.

Een katholieke 'arbeidersvereniging' kwam er niet.

Tekenend was het wel, dat Leo de Bethune achter de schermen bleef. Toch was ook hij van oordeel, dat de tijd voor een antisocialistische arbeidersbeweging te Aalst was aangeboren en hijzelf zich als de leider ervan had op te werpen. In zijn verlangen naar een politiek mandaat werd hij ook nog gesteund door niemand minder dan koning Leopold II. Hij had zich immers heel wat ingespannen voor het Kongowerk van de koning. Op hem was beroep gedaan, de clerus te overhalen missionarissen naar Kongo te zenden en in deze opdracht slaagde hij volkomen: een jaar later scheepten de missionarissen met honderdtallen in. Leopold II toonde zich dankbaar en spoorde hem aan, zich kandidaat te stellen voor een parlamentszetel.

De opkomende christen democratie bood hem een enige kans. Een kans die er steeds mooier voorstond, nu de Gentse antisocialisten Aalst hadden bezocht en er propaganda gemaakt. Maar jammer voor hem, Woeste heerste onverbiddelijk. Hij, en hij alleen, moest aan de macht blijven en hierom mocht de katholieke partij niet verbrokkeld worden in conservatieven en democraten. En in Aalst waren ook nog De Sadeleer, Van Wambeke en Verbrugghen, de parlementairen van het arrondissement. Er was maar plaats voor vier man... En als een kandidaat der antisocialisten op hun lijst kwam betekende dit, dat een van hen de plaats moest ruimen. En dit 'in geen geval'. Sociale kwestie of niet, een parlamentszetel bracht 3000 frank in het jaar op, prestige, macht en velerlei profijten.

Het was waarheid, dat zij hierdoor volkomen blind bleven voor een anders wel verontrustend feit: op dat ogenblik telde de Belgische socialistische partij reeds meer dan 70.000 aangesloten syndikalistes. Doch waarom zich zorgen maken: zij hadden immers geen stemrecht.

Vanop afstand keek ik al dit wansmakelijke geschipper aan: de weifelende houding der leden van het Vlaamse Taalgilde, de machteloze houding van baron Leo de Bethune en zijn katholieke werkmanskring, de platvloerse berekeningen der Bokken en der katholieke kamerleden, en de onmenselijke houding van Woeste die, in wat voor omstandigheden ook, aan de macht wou blijven.

En op mijn eigen manier nam ik weerwraak, door in *De Werkman* te schrijven: 'Het hospitaal van Aalst is het armzaligste en gemeenste van heel Belgenland.' Als ze een neus hadden konden ze ruiken, want dát was een der resultaten hunner verblindheid.

# 1892: De Kabasjesverkiezing

‘1892, wat gaat ge ons brengen?’ schreef ik in mijn bladen. Ik wist dat ons een rechtvaardiger kieswet te wachten stond, de mindere man die méér zou te zeggen krijgen in het bestuur van gemeente, provincie en land. Het was de stroom, men kon er niet tegenop. ‘Dat zal de dood niet zijn, mensen,’ schreef ik, ‘we moeten ons aan die verandering gewoon maken.’ Ik meende dat dit redelijke taal mocht genoemd, want het kwam erop neer dat voor mij de liberalen, en desnoods ook de socialisten, hun woordje mochten plaatsen, als ze niet meteen de katholieken over het hoofd groeiden.

Toch was het nog niet zo ver. We zouden tot volgend jaar, 1893, moeten wachten om het cijnskiesstelsel te zien afschaffen en het meervoudig kiesstelsel er voor in de plaats zien komen. En in wat voor een maalstroom, waarin heel ons leven totaal veranderde, zou het mijn broer en mij meeslepen!

Maar daarover dan in volgend hoofdstuk... In januari 1892 moest de katoenbewerkerbond toegeven, de nederlaag te hebben geleden in de werkstaking op de FFR. Doch al had ze niet het verhoopte resultaat verkregen en al was het inzamelen van steungeld tevergeefs geweest, het begrip ‘vereniging’ had nu zin en betekenis gekregen bij honderden fabrieksarbeiders.

Er was meeting in de danszaal ‘Au Voyageur’, en alhoewel het bijzonder guur weer mocht genoemd – de sneeuw lag nog steeds hoog opgehoopt in de straten – zat de zaal stampvol. Hoop op spoedige overwinningen en hogere lonen kon niet gegeven, men had het over strijd en nog eens strijd, en bloed en tranen die moesten gestort. Maar dat begrepen dezen nu reeds, die de zaal vulden. Zij zwoeren de vlag van de katoenbewerkerbond trouw tot de dood. Ja, deze fabrieksmensen, mannen, vrouwen en jonge meisjes, waren bereid te vechten voor een beter leven... doch alleen maar hiervoor: de socialistische partij zélf had in hun ogen minder belang.

Er was reeds tussen de vereniging en de partij strijd om de macht geweest. Nu ontstond ook nog strijd om de macht in de schoot der

vereniging zelf. André Van der Meersch, Jan De Meeter, Cieske Luyckx, zij waren ondanks al hun vooruitstrevende gedachten Aalstenaars van de oude stempel. Zij konden de dingen eens vanop afstand bekijken, ze konden er ook nog eens om glimlachen, en ze konden vooral toegeven dat zij niet steeds en altijd voor honderd procent gelijk hadden. Maar onder hen daagden mannen op van een heel ander slag, mannen die hard en onverbiddelijk waren, en vooral zonder humor. Een dezer laatsten was Felix Podevijn, de arbeider der fabriek Cumont, die secretaris van de katoenbewerkerbond was geworden. Beetje bij beetje verdrong hij Cieske Luyckx, de voorzitter, en beetje bij beetje nam hij alle touwtjes in handen. Alles en iedereen, ook in de partij, kreeg met hem af te rekenen. En wat was ten slotte de partij? Zij had niet eens een eigen lokaal, zij bestond uit alleen maar een propagandaclub die door de nederlaag zware verliezen had geleden, en uit verder nog een toneelbondje dat door het heengaan van Alex Lenoir op sterven lag.

Hun partij moest weer sterk worden door een coöperatieve, een samenwerkende bakkerij, daar drong men bij elke bijeenkomst op aan. Men stuitte echter op Felix Podevijn, voor wie alleen 'zijn' vereniging telde. Nieuwe stakingen kunnen volgen, zei hij, en de bijdragen der verenigden zag hij niet graag weggooien aan 'weer zo'n avontuur' zoals men dit drie jaar geleden in de Nieuwstraat waagde.

Als arbeider bij Cumont was hij ook voortdurend in contact met de mannen van de liberale werkmanskring, en daar de socialisten over geen eigen lokaal beschikten kon hij het regelen, dat de massale bijeenkomsten van de vereniging plaatsgrepen in de zaal Concordia, het lokaal van de liberale werkmanskring aan de Gentse Poort.

Ik was reeds lang door mijn broer Adolf ervan overtuigd, dat men geen schurk mocht genoemd omdat men liberaal was. Ik pleitte dan ook voortdurend voor meer verstandhouding met de liberalen. Maar verstandhouding tussen katholieken en liberalen was reeds onmogelijk geworden... de laatsten deden al wat ze konden om de socialisten tot vriendjes, en straks tot mogelijke kiezers, te kunnen houden. Bezorgd vroeg ik hen, of ze wel wisten wat voor wolven ze de schaapstal binnenlieten. Ik aarzelde zelfs niet de aandacht der oude behoudsgezinde liberalen hierop te

trekken: 'Sedert enkele weken is Concordia een tweede lokaal voor de socialisten geworden. Treffelijke en rustminnende liberalen, heren nijveraars en garenfabrikanten, kan een verbond tussen uw liberale arbeiders en de socialisten uw goedkeuring verwerven?'

De liberale garenfabrikanten zwegen. Ze lieten oogluikend gebeuren en hoopten dat de katoenbewerdersbond van Felix Podevijn naar de liberale partij zou overkomen. En zij hoopten vooral, dat de socialistische partij in haar geheel hun als een rijpe vrucht in de schoot zou vallen.

Het enige waartoe de socialisten van het eerste uur nog in staat waren, was met de resten van de toneelbond zoveel mogelijk feestjes geven, en dit om centjes bij elkaar te krijgen, zo broodnodig voor de propaganda. Haast nooit las ik hierover verslag in het blad *Vooruit*. Van der Meersch liet alleen weten dat de feestjes heel puik waren, 'doch tengevolge allerlei omstandigheden de opkomst niet zo groot was'.

Over deze 'allerlei omstandigheden' had ik heel wat meer kunnen vernemen, want Jan De Meeter stuurde hierover breedvoerig verslag naar de partijgenoten te Gent. Maar kon men zich in Gent bemoeien, met ruzies en onenigheden in dit steeds gistende en nimmer rust kennende fabriekstadje aan de Dender? En omdat Jan De Meeter ook bij hen geen voldoening kreeg, trok hij zich op zijn eentje terug en stichtte hij een eigen 'socialistische' zangkring, in zijn herberg aan de Hertshage... herberg die hij veelzeggend herdoopte in 'De Bastille'.

De Meeter is de enige socialist geweest, over wie Petrus Van Nuffel enige woorden zou neerpennen in zijn folkloristische werkjes. Hij schreef dat deze liedjeszanger, kleermaker en herbergier, een kromgegroeid gebocheld manneke was, dat door zijn vieze toeren de stad 35 jaar lang in beroering bracht... 'Hij had de gewoonte zijn pijp aan te steken met een briefje van 20 frank.'

Ach ja, hij wás een grappenmaker en misschien heeft hij dit ook wel eens een enkele keer gedaan. Dat hij echter 35 jaar lang de stad in beroering bracht, is zuivere waarheid: door zijn optreden in de toneelbond, door het stichten van zijn zangclub, later een reizigersclub en God-sta-me-bij, zelfs een vrijdenkersclub. Toen hij zijn herberg herdoopte tot 'De Bastille' en daar alles hergroepeerde wat kon gered, was hij net 34 jaar geworden.

Toch hoorde ik, dat de Gentse partij hem nog bleef steunen... zoals ze ook Felix Podevijn bleef steunen. Men drong erop aan, toch alle onenigheid bij te leggen op de dag van Eén Mei: het 'Feest van de Arbeid' was nog geen enkele keer gevierd in het stadje en dit moest nu maar eens gebeuren. Zij vierden het dan op zondag, met in de ochtend een grote meeting bij Van Stijvendael. En daar de socialisten steeds de liberale feesten in Concordia bijwoonden, kwamen een aantal liberale werklieden het feest van Eén Mei bijwonen. Hun woordvoerder was opnieuw Nestor Schaltin, dezelfde van wie beweerd was dat hij de staking op de FFR had uitgelokt.

Het Meifeest moet hen inderdaad veel doen vergeten hebben. De propagandaclub bleek heringericht, en misschien wel met aan het hoofd de jongere en meer hardvochtiger elementen: voor haar eerste uitstap begaven de leden zich naar de gemeente Kerksken, om daar ruzie te maken met baron Leo de Bethune die zou spreken over de christendemocratie.

Hij was nu 28 jaar, de baron, dreef zijn eigen politiek spelletje steeds verbeterener door en waagde zich op heel wat meetings in en rond Aalst. Hij had het dan telkens opnieuw over het oprichten van een antisocialistische groepering, zoals die te Gent onder Arthur Verhaegen bestond. En telkens waren verklikkers der Bokken aanwezig, die trouw verslag uitbrachten aan de klik Van Wambeke, De Sadeleer en Verbrugghen, die zich reeds hun jaarlijkse 3000 frank parlements-geld ontfutseld zagen. Op hun beurt verwittigden zij dan Woeste, die hard en onverbiddeijk zei: 'Dat nooit, de Bethune komt er niet in.'

Daar te Kerksken sprak de Bethune dan over het nut van onderlinge bijstandskassen, en terwijl hij daarmee bezig was drongen de socialisten uit Aalst de zaal binnen en begonnen zij het blad *Vooruit* uit te delen. Men merkte het pas, als ook op de voorste rij een exemplaar aan de pastoor werd overhandigd. Op zijn bevel werden de roden hardhandig bij de kraag gepakt en naar buiten gesleurd. Daar ontstond een ordeloos gevecht en slagen en stampen uitdelend aan beide kanten geraakten de socialisten tot aan het dorp Haaltert, waar de boeren hen eindelijk met rust lieten.

Wat de Bethune betrof, alhoewel hij daar te Kerksken over onderlinge bijstandskassen sprak, voerde men een paar dagen later, in zijn

aanwezigheid, in de katholieke werkmanskring nog maar eens de toneelboerte op: '8 uur werken, 8 uur slapen en 8 uur gapen'. Want dat de arbeiders de 8-urige werkdag wilden veroveren, was ook voor hem een droombeeld dat nimmer zou verwezenlijkt. Tijdens de pauze stond ik hierover met hem te praten en zag ik enkele leden van de socialistische propagandaclub binnendringen. Ze stelden de vraag of enkele verkeerde opvattingen omtrent de 8-urige werkdag mochten terechtgezet. Het werd hun niet alleen geweigerd, ze werden ook nog vastgegrepen en buitengeworpen.

Van augustus tot september 1892 zou een kluchtspel opgevoerd, met als onderwerp de verkiezing voor de Werk- en Nijverheidsraad. Een kluchtspel waarbij ik socialisten en liberalen zo deerlijk bij de neus zag nemen, dat ze deze verkiezing totaal verloren.

Zelden of nooit is in de politieke geschiedenis van ons land zo'n openlijk en schaamteloos bedrog gepleegd, als met deze verkiezing, die men de naam van de 'Kabasjes-verkiezing' heeft gegeven. Het was de voorproef van wat men een goed jaar later met broer Adolf en mij zou uitspoken.

De Werk- en Nijverheidsraad zou bestaan uit afdelingen, en in elk dezer afdelingen moesten drie bazen en drie arbeiders zetelen. Ik was er opnieuw met de uitroep, die ik bij dergelijke gelegenheden steeds liet horen, doch waaraan ik in de grond al niet veel meer geloofde: 'God geve dat deze raad bij machte is, de toestand van de werkman enigzins te verbeteren.' Om de waarheid te zeggen, dat was inderdaad ook de bedoeling van de regering. Voor de Aalsterse katholieken betekende het echter alleen maar de gelegenheid, te kunnen bewijzen dat verkiezingen overbodig waren en alle arbeiders in de stad nog steeds katholiek moesten genoemd.

Socialisten en liberalen zouden samen strijd leveren, dat merkte ik wel. Ze porden elkaar op om de handen uit de mouwen te steken en hun bekwaamste mannen aan te duiden om op de verkiezingslijst voor de Werkrechtvaardersraad te komen.

Er volgde meeting op meeting en zelfs een spontane volksoptocht door de stad, waaraan zowel socialisten als liberalen deelnamen. Zij kwamen samen op de Grote Markt, aan het liberale lokaal 'De Graaf van Egmont',

en terwijl de liberalen op zoek waren naar hun muzikanten holden de socialisten naar de fabrieken, om de garentwijnders te verwittigen. Men slaagde erin een stoet te vormen van zowat 2000 deelnemers. Het was de eerste maal, dat de socialisten in het stadje achter een ‘muziek’ aanliepen... en ook al was dit het muziek der liberalen, ze zongen met volle vuur hun socialistische liederen. Bij het doortrekken der armste volkswijken groeide de optocht steeds aan. Vrouwen en kinderen liepen mee, dansend en zingend, en als men terug de Grote Markt bereikte was het een dicht opeengepakte menigte van bij de 3000 man. ‘Leve het algemeen stemrecht’ werd door deze massa geschreeuwd. En Van der Meersch schreef: ‘Zo’n avond heeft Aalst nooit gekend.’

Ik zag de optocht in de straten en schreef in mijn bladen, dat dit samengestroomde volk een ‘deftig gebruik’ had gemaakt van haar recht te mogen demonstreren... ‘t Liberaal muziek was aan het hoofd, gevolgd door de jonge radicale liberalen die nu de scepter zwaaiden in de partij. Veel heel jong werkvolk, en tenslotte een vervaarlijke menigte in wilde wanorde.’ Ik beschreef ook hoe deze manifestanten dreigend de vuist toonden, als zij ergens op hun weg katholieken ontmoetten. En met wat ironie aan het adres der Bokken voegde ik eraan toe: ‘Maar er zijn geen doden gevallen.’

U kunt het nog in mijn bladen nakijken: voor wat deze verkiezing betrof toonde ik me alles behalve fanatiek, gaf toe dat het geen kwestie was van onder of boven te liggen – zoals de Bokken nog steeds dachten – maar van de werkersbelangen goed vertegenwoordigd te zien. Toch stond ik nog aan de zijde der christen democraten die zich in de katholieke werkmanskring aan het organiseren waren, en wier woordvoerder nog steeds, in naam van Leo de Bethune, Alexander Van de Velde was. Ik noemde hem nog ‘de vriend Alexander’.

De behoudsgezinde katholieken dachten er anders over. Hun kamerleden en senatoren waren dringend in vergadering bijeengeroepen, onder voorzitterschap van Woeste, en ‘in vertrouwen’ werd daar allerlei beslist: om zoveel mogelijk, ook door list en bedrog, en desnoods door geweld, de vrijzinnige arbeiders een verpletterende nederlaag toe te brengen. Wat gebeurd was met de verkiezing van Cieske Luyckx, twee jaar geleden, mocht zich in geen geval herhalen.

Het geknoei en bedrog in zijn geheel beschrijven kan ik onmogelijk. Al wat katholiek was werd een kiesbrief in handen gestopt – ook wie er helemaal geen recht toe had – en al wat ervan verdacht werd liberaal of socialist te zijn, werd uitgesloten of ontving de kiesbrief niet.

De behoudsgezinden belegden ook nog een bijeenkomst in de katholieke werkmanskring, en dit zonder in het minst rekening te houden met hen, die er de christen democratie op touw wilden zetten. Al deze mensen, volgelingen van baron de Bethune en Alexander Van de Velde, bleven dan ook weg. En dit vaststellend zegde kamerlid Verbrugghen, in een soort Frans met sterk Aalsterse tongval: 'Vous voyez, monsieur le bourgemestre, que ces travailleurs nous abandonnent.' Waarop Van Wambeke uitpakte met zijn historisch geworden woorden: 'Oui, je le vois... mais attendez, chacun son tour.' Iets wat hem voor zijn hele verdere leven de bijnaam van 'Chacun-son-tour' bezorgde.

Begin september moest dan de verkiezing plaatsgrijpen, maar nog even bracht iets heel anders opschudding: de grote fabrieksbrand bij Jemie, waarmee ik haast heel mijn weekbladen moest vullen. Om het vuur te overmeesteren had men de fabrieksmuren omver te rukken, want duizenden balen katoen stonden in brand. En terwijl de brandgeur nog in de stad nawalmd, had dan de verkiezing plaats. De burgerwacht was opgetrommeld, de politie was voltallig te been, en rond één uur kwamen ook nog gendarmen te paard de stad ingestormd. Dit alles om de arbeiders, die zich rustig ter stembus begaven, af te schrikken... En om meteen paraat te staan als de kiezers iets té vroeg het geplande kiesbedrog zouden ontdekken, en in mogelijke toorn storm lopen tegen het stadhuis. Maar alles lekte pas de volgende dag uit...

Men had het zo geschikt, dat in elk kiesbureau net deze katholieke fabrikant aanwezig was, waar de arbeiders uit zijn fabriek moesten stemmen. En men had er bovendien voor gezorgd, dat zij daar niet geheim konden stemmen. De truc bestond erin, elke arbeider-kiezer een omslag te bezorgen dat met een draadje moest geopend – een omslag dat veel gelijkenis vertoonde met wat men een 'kabasje' noemde – en waaruit dan twee briefjes te voorschijn kwamen, duidelijk van elkaar te onderscheiden. De kiesbrief voor de Bokken was namelijk van lichtgeel papier.

Alhoewel in strijd met de wet, hadden alle voorzitters deze ongeldige kiesbrieven aanvaard. Ook baron de Bethune liet begaan, waar hij voorzitter was in het bureel der metaalnijverheid, en de kiezers hem opmerkzaam maakten over de bedriegerij.

De kiesbrieven van hen, die tóch nog voor de tegenpartij durfden te stemmen, werden bevuild en hierdoor ongeldig gemaakt. Zo was in een kiesbureel gemeenteraadslid dokter Claus voorzitter, en deze bleek baard en knevel aangezwart te hebben om hiermee de kiesbrieven te bevuilen die niet voor de katholieken bestemd waren. Twee meestergasten stonden naast de stembus opgesteld om controle te houden, en een ervan verwittigde telkens dokter Claus: 'Hier is weer een briefje voor de socialisten!'

Bij het bekendmaken der uitslagen begrepen de arbeiders hoe het bedrog op echt meesterlijke wijze was georganiseerd. Er hadden dan ook enkele relletjes plaats: men stormde naar de Markt en nam een dreigende houding aan, maar politie en gendarmen stonden reeds klaar en begonnen er met de blote sabel in te hakken. Gelukkig hielden de liberalen het hoofd koel en konden ze een bloedbad vermijden door de arbeiders naar Concordia te lokken, waar een protestmeeting werd gehouden. Zingend verliet men de zaal... tussen een driedubbele haag van politie en gendarmen.

De Belgische pers was niet mals in haar commentaar op het gebeurde. Alleen de katholieke *Bien Public* vond nergens graten in. Zij juichte om de overwinning en deelde mee, dat in de namiddag een onguur element, drager van een rode vlag, moest aangehouden worden. Ook de Gentse antisocialisten wreven zich in de handen. Arthur Verhaegen wenste de Aalsterse katholieken geluk, en zegde: 'Te Gent zullen wij uw voorbeeld volgen.'

Wat had ik over dit alles te schrijven? Ik wist dat er bedrog gepleegd was en deed ook geen enkele poging dit te loochenen. Ik trachtte alleen nog een verzoenende houding aan te nemen. Achteraf, als de rust en de kalmte terugkeerde, zei ik dat de kiezing woelig was geweest omdat ze niet geheim had kunnen gebeuren... 'Waarom heeft men onze raad niet opgevolgd en de zetels in alle eerlijkheid verdeeld? 't Werkvolk was opgewonden, 't ging zover dat in de volkswijken geburen tegen elkaar opstonden en gevechten leverden.'

Dagenlang werd alleen nog over de 'kabasjes' gesproken. Op de fabrieken, in de herbergen en langs de straat maakte men toespelingen erop. Vooral in de volksbuurten werd gehegeld en gespot. 'Blink-aan-de-baard' werd de spotnaam voor dokter Claus. En als André Van der Meersch hem ook in *Vooruit* met deze naam bedacht, zei hij overal: 'Ik zal een proces inspannen wegens eerroof.' Een proces dat toch nooit volgde.

Achthonderd socialisten kwamen samen in de Grote Zaal op de Hoogstraat, om een protestmotie te tekenen en deze naar de Bestendige Deputatie te sturen. Maar pas in oktober zou een officieel onderzoek worden ingesteld. Het werd een kluchtspel van een onderzoek, na een kluchtspel van een verkiezing... want de beschuldigten zaten er als rechters. De meest zonderlinge vragen werden gesteld en telkens iemand over de bewuste 'kabasjes' begon, werd die het woord afgesneden: 'Daar gaat het niet om.'

En dan eindelijk de kroon op het werk: de Bestendige Deputatie keurde de kiezing goed. De neergelegde klachten werden terzijde geschoven, de honderden getuigenissen als waardeloos beschouwd, en zelfs de kabasjes met de geelgekleurde kiesbrieven als wettelijk beschouwd. Voor de eer van België hoopte men nu alleen nog, dat bij de opening der Kamers vragen zouden gesteld omtrent het besluit der Bestendige Deputatie.

Men moest hiervoor nog wachten tot volgend jaar, 1893. Van Wambeke, als vertegenwoordiger van het arrondissement, loochende alles. Het bleek allemaal volkomen in orde, maar de minister beloofde toch in het vervolg maatregelen te zullen nemen 'om zo iets niet meer te laten gebeuren'. Het zóú opnieuw gebeuren, ik zegde het reeds, en dit dan nog om mij en mijn broer te kunnen kelderen.

Het enige wat de alleenheersende katholieken nog steeds hinderde, was het feit dat men van buitenaf allerlei vragen kón stellen. Graag hadden zij alle vuile was binnenshuis geslagen. Burgemeester Van Wambeke, die reeds in 1887 in de Kamers een pleidooi had gehouden voor de oprichting van een rechtbank van Eerste Aanleg te Aalst, liet nu hiervoor een petitie sturen naar Kamer en Senaat. Men zette er dit keer álles op: 7500 handtekeningen werden erop aangebracht. Zij waren in hoofdzaak van katholieke

verenigingen, met bovenaan de Bokkenrijders... en aan het staartje de leden van de bedrieglijk verkozen Werkrechtvaardersraad.

Het was tevergeefs. Aalst zou nooit meer een rechtbank van Eerste Aanleg krijgen. En gelukkig maar...

Zij begrepen het niet, de Bokken, zoals ze nooit wat begrepen hebben, dat dit kiesbedrog slechts de eenheid en de onverzettelijke wil der andersdenkenden in de hand werkte. In de socialistische partij daagden weer nieuwe elementen op, harde humorloze mannen zoals Felix Podevijn: een pas 19-jarige jongeman, Adolf De Neef, liet zich bij hen als partijlid inschrijven en zou door zijn onvermoeide bedrijvigheid wonderen bewerkstelligen. En samen met hem kwam ook de 24-jarige Victor De Geyter aantreden.

Ontzettend veel deed deze De Geyter voor de groei en bloei hunner partij, maar weinig kwam hiervan aan het licht. Hij zag in dat het bezit van een eigen lokaal van allereerste belang was, en dat dit lokaal groot genoeg moest zijn om er zowel de partij-bijeenkomsten als de vergaderingen der katoenbewerkeren te houden. Samenwerking tussen partij en vereniging was hoofdzaak: hij slaagde erin Felix Podevijn te overhalen wat geld van de katoenbewerkerenbond ter beschikking te stellen, om een partijlokaal te kunnen huren. Nog niet als socialist bekend staande, kon hij van notaris De Pau een leegstaande herberg in het Sintjorisstraatje in huur krijgen. Dit hoekhuis in het Sintjorisstraatje, een der oudste en smalste straatjes der binnenstad, droeg de naam 'De Blauwe Poort'. Nog maar net hadden ze het in huur gekregen, of André Van der Meersch schilderde boven de poort een nieuwe benaming: 'Recht Voor Allen'.

Opnieuw waren ze nu samen. En vanzelfsprekend hadden ze het over het oprichten van nogmaals een samenwerkende bakkerij, want 'De Blauwe Poort' was een oud gebouw met binnenkoer en leegstaande bergplaats waar makkelijk een bakkersoven kon opgericht. De jonge De Geyter, die met iederéén kon praten, kon dit echter alleen van man tot man... het podium beklimmen en daar een gloedvolle redevoering afsteken lag niet in zijn macht. Juist omdat hij nimmer in het openbaar gesproken heeft, is zijn naam ook zo weinig vermeld geweest. En als hij nu pleitte voor het

oprichten ener bakkerij, botste hij nogmaals op Felix Podevijn. Deze had wel wat geld willen 'lenen' voor een partijlokaal, maar wou het niet weggooien aan een bakkerij.

De Geyter zag een nieuwe kans als de feestdag der katoenbewerkers – de dag van Sint Ursula – naderde. Hij deed beroep op wat enerzijds overbleef van de toneelbond en op anderzijds de zangkring, die zich bij Jan De Meeter had gevestigd, en liet ze samen een feestavond verzorgen... ter ere van de katoenbewerkers. Tijdens deze avond praatte hij lang met Felix Podevijn, en nu van man tot man. Podevijn aarzelde. De bond had een goede 2000 frank in kas, die als rugsteun moest dienen voor mogelijke werkstakingen, maar hij wou dan uiteindelijk een gedeelte ervan in een coöperatieve steken. Echter alleen op voorwaarde, dat die coöperatieve eigendom zou blijven van de katoenbewerkersbond. Het is te zeggen, op voorwaarde dat hijzelf alles van dag tot dag kon blijven controleren.

Het kon De Geyter niet schelen wie eigenaar bleef, de partij of de vereniging. Hij deed onmiddellijk beroep op de coöperatieve te Gent en die stuurde Prosper Baudewijn als organisator. Ik heb die Gentse socialisten niet allemaal zó goed gekend, maar Baudewijn was dan een dezer Gentse 'missionarissen', die door *Vooruit* overal het Vlaamse land werden ingestuurd.

De bakkerij kwam er dan, met de 2000 frank van de katoenbewerkersbond, en men kreeg een afgedankte oven ten geschenke van het Brusselse Maison du Peuple, waar Jan Volders de bakkerij helemaal had laten hernieuwen. 'Moeder Vooruit' te Gent gaf, met gemak van betaling, 1500 zakken bloem aan zeer voordelige prijs. De duivel was ermee gemoeid, want enkele dagen later zou de prijs van het meel zeer snel de hoogte ingaan en de nieuwe bakkerij hiervan handenwrijvend profiteren.

Hierdoor hadden nu heel wat arbeidersgezinnen uit de volkswijken het brood der socialisten kunnen kopen, was er niet een andere moeilijkheid komen opdagen. Van geld en handeldrijven heb ik niet zoveel begrip gehad, maar ik hoorde dat de bakkerij een echte coöperatieve moest zijn, waarvan elke broodkoper automatisch vennoot werd... Om dit te kunnen worden moest men echter bij allereerste aankoop van een brood ook nog 5 frank aan 'aandelen' storten. Niemand kon dit, zelfs de meest verknochte hunner

partijleden niet. En dan kwam Felix Podevijn met een voorstel uitpakken: de katoenbewerkersbond zou elkeen die brood wenste te kopen de nodige 5 frank lenen. Een goede 150 huisgezinnen uit de arbeidersbuurten, haast alle leden van de katoenbewerkersbond, aten nu het brood der socialisten. Het partijbestuur der socialisten had er helemaal niets in te zeggen: de coöperatieve was en bleef eigendom van de katoenbewerkers en Felix Podevijn beschouwde het als 'zijn' coöperatieve.

Podevijn waakte er ook over, dat al wie in de bakkerij tewerkgesteld raakte, bakker, broodvoerders, cijferaars, leden of gewezen leden van de katoenbewerkersbond waren. En om het allemaal onder controle te houden liet hij zich zélf secretaris ervan benoemen, en stelde hij een 'reglement' op, dat ook in de toekomst alleen leden van zijn bond in dienst der bakkerij konden komen.

Ik zou geen tweede keer moeten jubelen, dat het een mislukking was geworden zoals vier jaar geleden in de Nieuwstraat. Het werd integendeel een kip die gouden eieren legde. Op luttele tijd zou dit bedrijf zo'n enorme winst opbrengen, dat ze in staat waren het huurhuisje te verlaten, om zich te gaan vestigen in een drietal aangekochte en aan elkaar palende huizen, die ze volkomen lieten herbouwen.

De macht der garentwijnders bracht opnieuw een deuk in hun broederlijke verhouding. De ene ruzie met de partij volgde op de andere en tenslotte kon diplomaat De Geyter verdere twisten vermijden, door aan het 'reglement' ook nog te laten toevoegen 'dat om het even welk partijlid, meer dan een volledig jaar bij de organisatie aangesloten, lid kon worden van het bestuur der "coöperatieve"'. Iets wat dode letter bleef, want alles moest bij stemming gebeuren en door hun numerieke meerderheid bleven het enkel en alleen katoenbewerkers.

Van een hunner leden hoorde ik, dat een der heftigste ruzies ontstond die ze ooit gevoerd hadden. Propagandisten stonden toen vechtensgereed tegenover de garentwijnders.

Maar op oudejaarsavond mocht de bakkerij met trots bekendmaken dat de gedane winst 2 cent per brood bedroeg en de leden deze winst mochten komen opstrijken. En dit verzoette veel... Hun oude partijgenoten kon ik,

desondanks, over hun lokaal in het Sintjorisstraatje horen spreken als over hun 'suikerhoekje'.

Het welslagen der rode bakkerij heb ik op de voet gevolgd, maar het liet me onberoerd omdat ikzelf te vervoerd was, van wat we nu eindelijk uit de grond zouden stampen: het christelijk socialisme. Daar had ik al jaren van gedroomd en nu zou ik het, als reeds vijftigjarige man, vaste vorm kunnen geven. Ik begon langs het Vlaamse Taalgilde om. In vergadering van 23 januari lieten alle 'Roelanders' zich op mijn aandringen in blok als werkende leden inschrijven. Het waren Aloïs De Backer, Victor Soens, Frans Sterckx en Prosper De Pelsmaecker. Zij waren allen aanwezig op de zondagvergadering van 7 februari, met ook nog Frans Moens, Jan-Baptist Van Langenhaeck, ikzelf en mijn nu 20-jarige drukkersgast Petrus Van Schuylenbergh. Wie de geschiedenis der 'christen volkspartij' een beetje kent, kan zien dat het om zo te zeggen onze allereerste bijeenkomst is geweest... want uitgezonderd mijn broer Adolf waren we er allen.

De anderen merkten wel, dat we een nieuwe koers aan het Taalgilde wilden geven. Aan baron Leo de Bethune stelde ik de vraag, of de tijd niet gekomen was het Taalgilde tot een 'volksbond' uit te breiden. Ik zag de verslaggever erbij neerpennen: 'Gezien de aanstaande herziening der grondwet en de uitbreiding die aan het stemrecht zal gegeven worden, vindt Pieter Daens het hoogst wenselijk dat deze vernieuwing plaatsgrijpe.'

Het was in feite een greep naar de macht, die ik samen met Van Langenhaeck wilde uitvoeren en waarvoor we, om ons stemmenaantal te verhogen, alle mogelijke geestverwanten het Taalgilde hadden binnengesmokkeld. Isidoor Bauwens, die het Taalgilde gesticht had en het nu een andere weg dreigde te zien opgaan, trachtte ons nog te bezweren: wij konden ons enkel met 'Vlaamse belangen' bezighouden en mochten geen politieke strekking vormen. Doch wij drongen aan, en dan zette Bauwens ons tóch nog schaakmat, door onze voorstellen te verdagen naar een bestuursvergadering. Hierdoor sloot hij alle opgetrommelde Roelanders uit en had hij alleen af te rekenen met mij en Van Langenhaeck.

Maar ook Leo de Bethune was aanwezig en die interesseerde het in hoge mate, wat ik uiteindelijk had voor te stellen. Op de

bestuursvergadering zei ik dan, dat de huidige werking weinig of geen hoop gaf voor de toekomst en wij een volksbeweging in leven moesten roepen... 'en wij kunnen bij het volk alleen bijval hebben, als we ook de sociale kwestie erbij betrekken'. Onder de vele en mooie woorden zat datgene verborgen, wat we in werkelijkheid beoogden: het Taalgilde volledig van de katholieken losmaken en het inschakelen bij de beweging, die de Roelanders reeds in gang hadden gezet.

Leo de Bethune, voorzitter van de werkmanskring, trad mijn voorstel onmiddellijk bij. Ook hij was ervan overtuigd, dat een werkmanskring lang voorbij gestreefd was en er binnen luttele maanden wel wat anders zou nodig zijn, dan die patronage uit de Zoutstraat. Hij sprak zich dan ook uit voor een 'bond, die zich op sociaal gebied kon bewegen'. Hij begon meteen de werking van deze bond uiteen te zetten, want hij liep zélf reeds lang genoeg met dergelijke plannen rond. Meer zelfs, hij wist best genoeg welke moeilijkheden dreigden, en zei: 'Willen wij met het stichten van zo'n bond lukken, dan dienen twee punten weloverwogen te worden... wij moeten vooreerst de reeds bestaande maatschappijen eerbiedigen en aan de andere kant verkondigen dat we geen personen willen aanranden maar alleen een doel nastreven.'

Ja, hij steunde mij en Van Langenhaeck en toonde zich bereid aan het hoofd te staan van deze christen democratische beweging, waarvan hij zichzelf reeds zolang als de leider droomde. Maar dat hij zo nadrukkelijk erop wees 'geen personen te willen aanranden' betekende dat hij als christen democraat náást de behoudsgezinde katholieken wou optreden... Aalst was niet Gent, waar de antisocialisten de hand vrij hadden. In Aalst had men niet alleen af te rekenen met Woeste, die zich tegen elke vorm van democratie verzette, maar ook nog met de katholieke kamerleden die aan hun parlamentszetel hielden als aan hun leven.

Of met andere woorden – die baron de Bethune wel dacht maar niet uitsprak – 'sticht zoveel bonden mogelijk, zodat de behoudsgezinden merken hoe machtig wij worden, en ze uiteindelijk moeten toegeven iemand der onzen als vertegenwoordiger tussen hen op te nemen'. En die vertegenwoordiger zou dan, vanzelfsprekend, hijzelf zijn.

Isidoor Bauwens durfde zich niet tegen de baron verzetten en gaf schoorvoetend toe. Ik verklaarde me in principie bereid met de voorstelling van de baron en richtte nog een paar geruststellende woorden tot Bauwens... Het zijn echter, jammer genoeg, de laatste woorden geweest die in het verslagboek werden neergepend. Er is nog méér gezegd, er is nog méér vergaderd en over dit boeiende onderwerp gehandeld, maar de laatste bladzijden uit het verslagboek werden daarna weggescheurd. Het verslagboek bleef in handen van Isidoor Bauwens, die als behoudsgezinde katholiek later gemeenteraadslid werd.

De behoudsgezinde katholieken lieten ons, de nieuwlichters, duidelijk voelen dat onze drijfverijen misplaatst waren. Zij kwamen samen om de 'in de lucht hangende vermeerdering van stemrecht' te bespreken en na te gaan wat desgevallend te doen stond. Daar zei burgemeester Van Wambeke dat hij zich tegen het algemeen stemrecht verzette: 'Zij die niets bezitten mogen niet zoveel te zeggen hebben als zij, die wél iets bezitten'.

Ik gaf dit in mijn blad weer, zonder commentaar. Maar op dezelfde pagina liet ik me ontvallen: 'Wij gaan het algemeen stemrecht tóch hebben, zonder al dat lawaai en geschreeuw. De werkende man zal kiezer worden voor Kamer en Senaat.' In de maand oktober – de laatste vergaderingen van het Vlaamse Taalgilde hadden dan net plaats – begon ik te schrijven over datgene wat ik reeds in het Taalgilde had bepleit: het oprichten van een 'christen volkspartij'. Ik zei: 'Elke mens moet zijn brood kunnen winnen op een wijze die overeenkomt met zijn stoffelijke en zedelijke behoeften, met zijn waardigheid.' En ik sprak me nóg duidelijker uit: 'Al de billijke eisen der socialisten, ten voordele der werklieden, moeten door een christen volkspartij worden verwezenlijkt.'

Het liep van de kouwe kleren der behoudsgezinde katholieken. Waarom of waarover zouden zij zich zorgen maken? Onze woorden waren woorden in de wind en de pauselijke wereldbrief *Rerum Novarum* hadden ze zelfs niet eens gelezen.

Hiermee was het dan de winter van 1892 geworden en brak de tyfus uit in de stad.